

เอกสารประมวลความรู้

โครงการวิจัยเครือข่ายปริญญาโทด้านไทยศึกษา
ประเด็น : สังคมและวัฒนธรรมของคนชายขอบ

ผู้ประสานงาน

ดร.อนันต์ กาญจนพันธุ์

คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กันยายน 2546

วันที่..... ๑ ๓.๓. 2546
เลขทะเบียน..... 00316
เลขเรียกหนังสือ..... P๒๖
๔๓

๐๐๓

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 14 อาคาร เอส ดีบี ทาวเวอร์
เลขที่ 479/17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามยุคไทย
บางเขน กรุงเทพฯ 10400
โทร. 298-0455 โทรสาร 298-0476
Home page : <http://www.trf.or.th>
E-mail : trf-info@trf.or.th

ห้องสมุด

แนวทางในการวิจัยสังคมและวัฒนธรรมของคนชายขอบ*

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

1. การนิยามความหมาย "คนชายขอบ"

เป็นเรื่องสำคัญมาก ที่จะต้องนิยามคำว่า "คนชายขอบ" ให้ดี กล่าวคือ ชายขอบในแง่ทางภูมิศาสตร์ เหมือนกับอยู่ขอบๆ แต่ในความเป็นจริงกระบวนการอำนาจที่ทำให้คนถูกผลักไปอยู่ชายขอบนั้นอยู่ตรงกลาง รวมทั้งกระบวนการพยายามที่จะทำให้เป็นอะไรบางอย่าง เช่น เป็นสินค้า (Commoditization) ขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดการต่อต้าน (Resistance) ด้วย เพราะฉะนั้น ไม่ได้แปลว่า มีคู่ตรงข้ามที่จะต้องไปทำลายล้าง แต่ว่าการต่อสู้ หมายถึงว่า การเลือกกำหนดสถานการณ์ให้ตัวเองไม่เป็นผู้ถูกกระทำในสถานการณ์นั้น ดังนั้น เรื่องของคนชายขอบ เราคงต้องกล่าวถึงชั่วที่สลับไปสลับมา

ผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับกระบวนการเป็นชายขอบ เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่าเป็นอย่างไร ความเป็นชายขอบเกิดได้ใน 2 ทางที่ตรงกันข้าม กล่าวคือ

ทิศทางแรก ความเป็นชายขอบเกิดขึ้นจากการถูกกีดกัน ถูกลดอำนาจ หรือถูกเบียดขับ เช่น กรณีผู้ติดเชื้อ HIV ความเป็นชายขอบเกิดจาก ผู้ติดเชื้อถูกแยกออกไปจากสังคม ถูกทำให้แปลกแยกจากสังคม ถูกผลักให้กลายเป็นชายขอบในลักษณะที่เรียกว่า คนในสังคมไม่ยอมรับ แต่พยายามแยกตัวตนออกมาจากสังคม เพื่อให้เห็นตัวตนออกมา

ทิศทางที่สอง ความเป็นชายขอบเกิดขึ้นจากการถูกดึงเข้าร่วมกระบวนการ กลับกลายเป็นในทิศทางตรงกันข้ามกับทิศทางแรก เช่น กรณีสื่อผ่านมถูกทำให้เข้าร่วมในสังคมด้วยกระบวนการการพัฒนาของประเทศไทย โดยเฉพาะการส่งเสริมการท่องเที่ยว กลับกลายเป็นการดึงให้คนสื่อถูกแปลกแยก ถูกดึงให้เป็นคนชายขอบ ทำนองเดียวกันในกรณีของสินค้าเงินผ่อน ก็เกิดการเป็นชายขอบในทิศทางนี้เช่นเดียวกัน นั่นก็คือ ยิ่งเข้าไปมีส่วนร่วม ยิ่งเป็นชายขอบอย่างมาก ทำให้เห็นเป็นภาพการถูกทำให้เป็นชายขอบชัดมากขึ้น

ดังนั้น กระบวนการเกิดเป็นชายขอบไม่ได้เกิดเพราะถูกกีดกันเป็นทางด้านเดียว แต่เกิดจากกระบวนการทั้งสองด้าน ทั้งด้านที่ถูกผนวกและด้านที่ถูกกีดกัน ก็สามารถเป็นชายขอบได้ทั้งคู่ เพราะฉะนั้น ประเด็นสำคัญคือ เงื่อนไขและสาเหตุอะไรที่ทำให้กระบวนการตรงกันข้ามกันนั้น ก่อให้เกิดผลอย่างเดียวกันได้อย่างไร

* ปรับปรุงจากรายงานการประชุม ครั้งที่ 1 โครงการวิจัยเครือข่ายปริญญาโทด้านไทศึกษา ประเด็น: สังคมและวัฒนธรรมของคนชายขอบ ณ ห้องประชุมอาคารปฏิบัติการ ชั้น 4 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ระหว่างวันที่ 22-23 กรกฎาคม 2543

2. แนวความคิดพื้นฐานในการวิจัยสังคมและวัฒนธรรมคนชายขอบ

ในทัศนะแบบนักมานุษยวิทยานั้น ไม่ได้มองว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างของคนกับธรรมชาติ หรือสิ่งของ เป็นความสัมพันธ์โดยตรง แต่ผ่านความหมาย มนุษย์เรานั้นสร้างความหมาย และทำอะไรต่างๆ ผ่านระบบ ความหมายในหลายรูปแบบ ซึ่งที่จริงก็คือ ความเป็นมนุษย์นั่นเอง กล่าวคือ มนุษย์ปฏิบัติอย่างเป็นมนุษย์ มนุษย์ไม่ได้ทำอะไรที่เป็นลักษณะตรงๆ ที่ๆ แต่มีสัญลักษณ์ในรูปที่เป็นความหมาย ที่ผู้คนพยายามจะสื่อ ต่อกัน หรือเป็นความอ่อนไหวของอารมณ์บางอย่าง เพราะว่า จริงๆ แล้วกิจกรรมที่มนุษย์กระทำมีนัยซ่อนเร้น หรือนัยที่ปรากฏมากมาย

บางครั้งงานวิชาการถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า แห้งแล้ง กระด้าง มีคำพูดเรียกงานวิชาการหลายๆ อย่าง ด้วยกัน ดังนั้น ถ้าเราให้ความสนใจกับมิติเหล่านี้ คงจะเป็นเรื่องที่จะอาจจะช่วยทำให้งานศึกษาที่แลดูเป็นเรื่อง คาสๆ กลายเป็นเรื่องที่กลับมีชีวิตชีวา มีสีสันขึ้นมา แต่ก็ไม่ควรใสสีใส่ชมพูมากเกินไป ก็ไม่ดีเช่นเดียวกัน คงจะต้องยืนอยู่บนฐานของความเป็นจริงทางสังคม

งานในลักษณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มีลักษณะหลัก 4 ประการ ที่สะท้อนธรรมชาติของงาน คือ

ประการแรก การให้ความสำคัญกับการตรึงตรองใคร่ครวญ (Reflexivity)

งานในลักษณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เป็นงานที่ไม่ยึดความหมายที่ตายตัว เพราะถ้ายึด ความหมายที่ตายตัวก็จะมีปัญหา ดังนั้น งานทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ จึงมีลักษณะที่เรียกว่า Reflexivity คือ เป็นลักษณะของการต้องใคร่ครวญ การสะท้อนออกมา และต้องคิดคำนึงถึงมุมมองที่หลากหลาย โดยที่ไม่ใช่ลักษณะเห็นอย่างทีเห็น (เช่น เห็นปากกาเป็นเพียงปากกา ก็จะไม่ใช่สังคมศาสตร์) ต่างจาก มุมมองทางด้านวิทยาศาสตร์ เห็นดินก็คือดิน เห็นน้ำเป็นน้ำ เห็นคนก็คือคน แต่สังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ต้อง Reflex ออกมาจากที่เห็น ดังนั้น มองเห็นแล้วไม่เป็นอย่างที่เห็น แต่เป็นอย่างอื่นอีกหลายแบบ เพราะว่ามี การให้ความหมาย รวมทั้งหลายคนเห็นสิ่งเดียวกันแต่กลับเข้าใจไม่เหมือนกันอีกด้วย อันนี้เองที่ทำให้เรายุ่งยาก เพราะว่าลักษณะของ Reflexivity ถ้าเราทำงานวิจัยของเราไปโดยไม่ได้สะท้อน โยงโยงออกมาให้ชัดเจน ก็จะทำให้เราไม่รู้ว่าเราอยู่ตรงไหนของประเด็นต่างๆ การอ้างอิงยึดเหนี่ยวอยู่ในปัจจุบันของเรา ยังชอบธรรมหรือยังใช้ ได้อยู่หรือไม่ ในเมื่อสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงรวดเร็วมาก ซึ่งก็จะเป็นปัญหา ถ้าเราไปยึดติดกับประเด็น ต่างๆ มากมาย ในกระบวนการของการทำวิจัย จำเป็นต้องอาศัยการพยายามที่จะ Reflex อยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เราไม่หลุดลอยออกไปจากบริบทและโลกของความเป็นจริง เพราะบางทีโลกของวิชาการ มักจะโดดเดี่ยว ผู้คนให้กลายเป็นมนุษย์นอกโลก หมายความว่า ขาดความเข้าใจความเป็นจริง จึงเป็นประเด็นปัญหาที่เราต้อง ทำความเข้าใจ และถ้าเข้าใจก็จะทำให้เราสามารถก้าวเดินในงานศึกษาต่อไปได้

ดังนั้น เราจะต้องไม่ไปยึดติดอยู่กับสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่ตลอดเวลา หรือคิดว่าสิ่งอ้างอิงนั้นจะคงอยู่ตลอดไป การยึดติดกับสิ่งอ้างอิงนี้ตลอดไป เป็นปัญหาของมิติแบบแก่นสารนิยม หรือสารัตถนิยม (Essentialism) ส่วน มิติที่ตรงกันข้ามกันก็คือ มิติแบบการสร้าง (Constructioning) มิติแบบ Essentialism เป็นมิติที่สำคัญที่จะมา

คอยทำให้การวิจัยของเราไร้คุณค่า เพราะว่าเราทำความเข้าใจอะไรก็ตามที่ไม่มีบริบทชัดเจน การสังเคราะห์ ก็คือ Reflex ธรรมดา นั่นเอง เพื่อให้เราเข้าใจ ประโยคหนึ่งที่เรากล่าวนั้น ชอนด้วยความคิดอะไรได้บ้าง ถ้าชี้ชัด หรือ Identify ออกมาได้ก็จะทำให้เราเข้าใจว่าเราวิเคราะห์อะไรอยู่ เพราะว่าตอนนี้เรามีปัญหาหลายอย่างในการวิจัย เช่น Conceptualize ไม่ค่อยได้ ไม่รู้จะอย่างไร วิเคราะห์ไม่เป็น แต่ที่จริงแล้วเราวิเคราะห์เต็มไปหมด แต่เราไม่รู้ว่าเราวิเคราะห์ไปอย่างไร คือ เราวิเคราะห์โดยไม่รู้ตัว ดังนั้น เราต้องสร้างกระบวนการ Reflexivity

ประการที่สอง การเน้นความซับซ้อน (Complexity) โดยไม่ยึดติดกับความคิดแบบคู่ตรงข้าม (Dichotomy)

สิ่งสำคัญก็คือว่า มนุษย์เราอยากจะมีที่ยึดเหนี่ยว และการยึดก็จะทำให้เราไปติดกับคู่ตรงข้ามเสมอ เพราะเป็นจุดยึดที่ง่าย เช่น การที่มีความคิดว่า ถ้าเราไม่เป็นฝ่ายที่เห็นด้วยกับรัฐบาลก็เป็นฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาล แต่ความเป็นจริงทางสังคมนั้นมีความซับซ้อน (Complexity) หากถ้าเราไม่เข้าใจความซับซ้อนของมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ก็จะทำให้เราติดอยู่ในกับดักทางความคิด จึงต้องมีความพยายามที่จะก้าวออกไปจากประเด็นความคิดแบบคู่ตรงข้าม แม้ว่าคู่ตรงข้ามจะเป็นความจริงทางสังคมที่มีอยู่ และคนมักจะยึดติดกับความคิดแบบคู่ตรงข้าม แต่ถ้าเราเป็นคนที่ไม่ผูกติดอยู่กับความคิดที่เป็น Essentialism ไม่ผูกติดกับอะไรที่เราคิดว่าเป็นของจริง และก็เชื่อว่าสิ่งนั้นเป็นของจริงแท้แน่นอน ทั้งๆ ที่ของจริงอันนั้นเป็นแค่เพียงสิ่งที่เราคิดว่าจริงเท่านั้นเอง ไม่ได้เป็นของจริงๆ เมื่อเป็นอย่างนั้นก็ทำให้เราจำเป็นที่จะต้องเปิดใจกว้างเอาไว้บ้าง ยอมรับความหลากหลาย ยอมรับความซับซ้อน หรือเห็นความสำคัญของสิ่งเหล่านี้ ก็อาจจะช่วยให้เราหลุดพ้นออกจากกับดักดังกล่าวได้

ในกรณีสินค้าเงินผ่อน นักเศรษฐศาสตร์มาพยายามจะความหามิติทางสังคมวัฒนธรรม ในงานของนักสังคมวัฒนธรรม ถ้าเราให้ความสำคัญกับมิตินี้เพิ่มขึ้น กล่าวคือ ขณะนี้เรากำลังเน้นภาวะการเป็นชายขอบ แล้วถามว่าอย่างกรณีนี้มีสภาวะการเป็นชายขอบในแง่มิติไหน กรณีนี้มีมิติทางสังคมในแง่ที่ว่า สำหรับคนที่มีฐานะไม่ดีนัก เช่น เป็นคนงานโรงงานอุตสาหกรรม แต่อยากจะบริโภคแบบชนชั้นกลาง ซึ่งมีแง่มุมของการพยายามจะเลียนแบบวัฒนธรรมชนชั้นกลาง กล่าวคือ ฉันไม่ใช่ชนชั้นกลางแต่ก็มีได้ พยายามเข้าไปมีส่วนร่วม แต่ลัทธิบริโภคนิยมก็นำพาเข้าไปอยู่ในกระแสนั้น ยิ่งเข้ากระแสนั้นก็ยิ่งเจ็บตัว คือว่า เนื่องจากว่าสถานะทางเศรษฐกิจไม่เอื้ออำนวยก็ทำให้ยิ่งบริโภคมากขึ้น ยิ่งต้องการจะเป็น หรือความต้องการจะเป็น นัยหนึ่งคือการอยากจะต้องสู้ ดังที่ว่า ฉันเป็นไม่ได้ชนชั้นกลาง เพราะกำลังเริ่มจะพัฒนา แต่อยากจะบริโภคให้เหมือน เมื่อสู้ไม่ได้ ผลก็คือว่า ยิ่งเป็นหนี้เป็นสินต่างๆ มากขึ้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า การเป็นสภาวะชายขอบ เกิดจากการมีส่วนร่วมหรือการกีดกัน เวลานี้มีกระแสความคิดที่ว่า ถ้าเราใส่คำว่า "มีส่วนร่วม" เข้าไป ก็จะดีกว่า ที่ไม่มีส่วนร่วม เพราะว่าปัญหาของเรามีว่า ยิ่งถูกกีดกันแล้วมีปัญหา อันนี้เป็นการมองในเชิงคู่ตรงข้าม (Dichotomy) ที่ว่ากีดกันแล้วมีปัญหา ดังนั้น การมีส่วนร่วมก็จะหมดปัญหา ไม่เกิดสภาวะชายขอบแน่นอน แต่อย่างกรณีนี้ชี้ให้เห็นว่า ภาวะชายขอบอาจจะเกิดขึ้นได้ แม้จะมีส่วนร่วม เพราะว่ากลไกตลาดในนั้น ไม่รู้หมายความว่า

สร้างความยุติธรรม หรือสร้างความเท่าเทียมกันได้เสมอไป คือ มีกลไกที่บิดเบือนในทางเศรษฐกิจอยู่ภายในระบบตลาดด้วย

ดังนั้น การมองอะไรที่เป็นคู่ตรงข้ามอย่างเดียวก็น่าจะมีปัญหา การตั้งคำถามของนักศึกษาที่ทำวิทยานิพนธ์ หรือนักวิชาการที่ทำวิจัย หลายครั้งการกำหนดกรอบแนวคิด ยังติดอยู่ในลักษณะคู่ตรงข้าม (Dichotomy) มากเกินไป เช่น ชาวบ้าน/รัฐ ชายขอบ/ศูนย์กลาง ผู้หญิง/ผู้ชาย ทั้งหมดนี้ล้วนมีลักษณะเป็นเชิงเดียว แต่เราสามารถที่จะตั้งคำถามเกี่ยวกับเรื่องราวเหล่านี้ในลักษณะเชิงซ้อนได้ หรือมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ไม่ใช่เพียงแค่อันตรกิริยากับชาวบ้าน แต่ยังมีลักษณะของภายในอีก หรือระหว่างผู้หญิงผู้ชาย ฉะนั้นจึงมีหลายมิติที่ซ้อนกันอยู่ภายใน แต่ว่าเมื่อเราจับคู่ตรงข้ามมาเพียงมิติเดียว ก็จะทำให้การตั้งคำถามของเรานั้นคับแคบเกินไปหรือตายตัวเกินไป ลักษณะการตั้งคำถามด้วยคู่ตรงข้ามคู่เดียวนั้น ลักษณะการตั้งคำถามก็จะตายตัวเกินไป เมื่อเป็นอย่างนี้ก็จะกลายมาเป็นบ่วงรัดคอเราเอง เราออกจากบ่วงนั้นไม่ได้ ก็เหมือนกับเป็นสภาวะเซาควาย (Dilemma) ของการวิเคราะห์ ดังนั้น นักวิจัยและนักวิชาการจะต้องพยายามดึงตัวเองให้หลุดออกมาจากสภาวะดังกล่าว สิ่งนี้เป็นสภาวะปัญหาของการทำวิจัย

เรื่องที่เรานำแนวความคิดการเป็นชายขอบ (Marginalization) มาเป็นกรอบในการศึกษานั้นจะตีกรอบที่คับแคบไปหรือไม่ ในความเป็นจริงการเป็นชายขอบ (Marginalization) นั้นเป็นเพียงปรากฏการณ์ (Manifestation) ตัวหนึ่งของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ประเด็น คือ เราเข้าใจ Complexity ในแง่มุมของความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างไรบ้าง? จะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่ได้เป็นเส้นเดียว ไม่ได้เป็นเส้นตรง หรือไม่ได้เป็นสองด้าน แต่มีมิติที่ซับซ้อน และถ้าเรามองให้ดีๆ และศึกษาอย่างตั้งใจแล้ว แม้ว่าอาจจะมึนที่จำกัดอยู่บ้าง แต่ว่าถ้าเราให้ความสำคัญกับเรื่องความซับซ้อนของความสัมพันธ์ ก็จะบอกอะไรกับเราในสิ่งที่ไม่รู้อีกหลายอย่าง ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบต่างๆ ในทุกๆ สภาวะการณ์ก็สามารถเป็นชายขอบได้ทั้งนั้น

ความหมายของสิ่งต่างๆ จึงมีน้อยสองอย่างคือ ความหมายนั้นเป็นการให้ในลักษณะที่เป็น Essentialism บางทีก็ทำให้ผู้ศึกษาติดบ่วงอันนี้ หรือในแนวคิดของทฤษฎีการสร้างของสังคม (Social Construction) คือ เรากำลังกล่าวถึงความหมายในเชิงที่เป็นการสร้าง (Construction) ที่จะต้องสร้างขึ้นมาจากความสัมพันธ์อะไรบางอย่าง คงจะไม่ได้สร้างขึ้นมาจากความว่างเปล่า บางครั้งความหมายเหล่านั้น อาจจะเรียกว่า "สิทธิ" บางครั้งความหมายเหล่านั้นอาจจะเรียกว่า "คุณค่า" อาจจะเรียกอย่างอื่นๆ ได้อีกหลายๆ คำ ในเวลาที่ผ่านมา กล่าวอีกนัยได้ว่า เป็นการสร้างความหมายขึ้นมา ดังนั้น มิติเหล่านี้ ถ้าเรามองเห็นกรอบของคู่ตรงข้าม (Dichotomy) ที่มาคอยกำกับเราอยู่เสมอ ก็อาจจะทำให้เราไม่ติดอยู่ในคู่ตรงข้ามนั้น หรือไม่ติดกับทฤษฎี คือ เราสามารถจะหลุดได้ แต่ถ้าเราไม่นำเข้ามาพิจารณาในทุกๆ ครั้ง ที่เราพิจารณาอะไร บางครั้งทำให้เราติดติดกับทฤษฎี เรื่องนี้เป็นปัญหากับดักทางวิชาการ คือ ของมีน้อยสองอย่าง ทั้งๆ ที่เราคิดว่าเป็นเครื่องมือช่วย แต่บางครั้งก็กลับกลายเป็นกับดักด้วยเช่นกัน

ประเด็น Macro/Micro หรือระดับปัจเจก/ระดับสังคม ซึ่งเป็นคู่ตรงข้าม (Dichotomy) สองระดับ เพราะว่า เวลาเรามองคนๆ หนึ่งจะมีทั้งระดับที่เป็นปัจเจกชน และระดับที่เขาเป็นส่วนหนึ่งของสังคม หรือเขาเป็นองค์กร

ประกอบหนึ่งของสังคม บางทีการคาดหวังเกิดมาจากการมองภาพคนๆ หนึ่งในเชิงสังคมไปหมด แต่ความจริงเป็นปัจเจกชนมีอยู่ ตรงนี้ก็เป็นภาพเชิงซ้อนที่ยากในการทำความเข้าใจ ขณะที่เราคาดหวัง เราสร้างภาพอุดมคติ (Idealize) ไปเป็นภาพทางสังคม แต่คนเรามีความอ่อนไหว ความแตกต่างในเชิงปัจเจกชนมาก

ดังนั้น ตราบใดที่เราไม่ได้เป็นคนๆ นั้น เราไม่รู้ หรือเป็นคนๆ นั้นจริง เราก็อาจจะทำอย่างเขาก็ได้ เพราะว่าเราไม่รู้สถานการณ์ของแต่ละคน อันนี้เป็นปัญหาในขั้นตอนวิเคราะห์ว่า เราจะแจกแจงระดับการวิเคราะห์อย่างไร ให้เข้าใจสภาพความเป็นจริง ก็อาจจะเป็นมิติหนึ่งที่กำกับแนวทางการวิเคราะห์ และความคาดหวัง หรือการเผชิญปัญหาในข้อเท็จจริง ในขณะที่ทำงานในภาคสนาม ซึ่งมีหลายอย่างที่ย้อนกันอยู่มากมาย แม้แต่ผู้ที่มีประสบการณ์แล้ว ทำวิจัยก็ครั้งๆ ก็ยังเจอปัญหาอยู่ เพราะเราไม่ได้คาดว่าจะเป็นอย่างนั้น ซึ่งไม่สามารถจะแก้ได้ ณ จุดนี้

ถ้าเรายึดติดกับอุดมคติ (Idealize) ประเด็นปัญหาที่เราศึกษามากเกินไป เราก็เกิดความรู้สึกที่ว่า ผิดหวังต่างๆ เพราะว่า ในความเป็นจริง อาจจะไม่เป็นอย่างนั้น เพราะอาจจะเต็มไปด้วยการครอบงำต่างๆ ดังนั้น จึงไม่ได้แปลว่า เมื่อเป็นชาวบ้านที่ถูกทำให้เป็นชายขอบแล้ว เขาจะรู้ตัวในการเป็นคนชายขอบของเขา แล้วก็ลุกขึ้นต่อสู้ตามอุดมคติที่เราอยากจะให้ได้เห็นอย่างนั้น อันนี้ก็เป็นประเด็นปัญหาอยู่เหมือนกัน ในขณะที่คนลงไปศึกษานั้นมักจะเลือกข้าง ซึ่งอาจจะไม่ถนัดนัก สิ่งที่เราถกกันมาโดยตลอด ก็คือ คู่ตรงข้าม ในขณะที่เดียวกัน การที่เรามองสิ่งต่างๆ เป็นความสัมพันธ์ (Relative) หมดก็เป็นปัญหาอีกเหมือนกัน ในแง่ที่ว่า ก็ปล่อยให้เขาเป็นอย่างนั้นไป ในความเป็นจริงไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ ในลักษณะของการแย่งชิง กล่าวคือ มนุษย์เวลานี้ยากที่จะบอกว่าใครอยู่โดดเดี่ยวได้ แต่กลับมีความสัมพันธ์กัน เพียงแต่เรามองไม่เห็นความสัมพันธ์ที่ซ้อนกันอยู่ข้างบนนั่นเอง อันนี้ก็เป็นเรื่องความซับซ้อนที่เราอาจจะต้องมาแยกแยะ เพราะเวลาเราไปศึกษา เราศึกษาได้เพียงกรณีศึกษา ซึ่งถ้าเราไม่แยกแยะแล้ว เราก็จะไม่เห็นภาพที่ซ้อนๆ กันอยู่นั้น เราไปดึงมาเป็นเพียงภาพเชิงเดี่ยวเท่านั้น

ประการที่สาม การกำกับด้วยบริบท (Contextualization)

ในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจสังคม ผู้ศึกษาไม่สามารถใช้แนวความคิด (Concept) ใดๆ ตัวเดียวโดดๆ ได้ เช่น แนวความคิดอัตลักษณ์ (Identity) ไม่ได้ติดอยู่กับตัวเอง แต่ต้องเชื่อมโยงเข้ากับเรื่องอื่นๆ ในแง่ของแก่นสารนิยม หรือสารัตถนิยม (Essentialism) บางครั้งแนวความคิดอัตลักษณ์ (Identity) เชื่อมโยงกับสถานภาพทางสังคม (Social Status) เช่น งานศึกษาของ Edmund Leach (1968) หรือกรณีอื่นๆ คือ อัตลักษณ์ (Identity) เชื่อมโยงกับวาทกรรม (Discourse) แล้วทั้งหมดเหล่านี้ก็ไม่ได้หยุดเพียงเท่านี้ แต่เป็นกระบวนการที่พยายามจะแสดงถึงเรื่องตัวตนที่อยู่ภายใต้บริบทที่แตกต่างกัน เพราะฉะนั้น ปัญหาในการวิจัยจึงอยู่ที่ตัวบริบทที่เราไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร ดังนั้น การนิยามความหมายของความเป็นตัวตนนั่นมักสั่นไหวอยู่เสมอ

ปัญหายังซับซ้อนมากยิ่งขึ้นไปอีก เมื่อทั้งหมดนี้ไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ เพราะเกี่ยวข้องกับมิติทางประวัติศาสตร์ สิ่งที่เราถกถึงนั้นอยู่ตรงไหน และที่สำคัญมากกว่านั้นก็คือ สังคมวัฒนธรรมของคนชายขอบมี

ลักษณะที่เรียกว่า ความซับซ้อน ซึ่งเรามองทิศทางเดียวไม่ได้ แต่เวลาเรามองต้องถามว่า เรากำลังมองจากจุดไหน เพราะเมื่อไหร่ที่มีประเด็นความซับซ้อนมาติดอยู่ด้วย ก็คือว่า เราไม่รู้ว่ากำลังกล่าวถึงเรื่องต่างๆ นั้นจากจุดไหน อย่างไร เราอยู่จุดหนึ่งสามารถมองว่าเป็นชายขอบ แต่ถ้าเราอยู่อีกจุดหนึ่งอาจจะมองว่าเป็นศูนย์กลางก็ได้ ดังนั้น เรื่องนี้จึงเป็นปัญหาจุดยืนที่เรา กำลังมองปัญหานั้นอยู่ตรงไหน ทั้งหมดเหล่านี้ก็เป็นประเด็นหรือเป็นมิติสำคัญในการวิจัยว่าตนเองบางทีไม่รู้ว่าตัวเองวิจัยเรื่องอะไร ซึ่งก็เป็นปัญหาอยู่

ในการศึกษาเราไม่สามารถจะศึกษาเป็นลักษณะลอยๆ ได้ แต่ต้องให้ความสำคัญกับบริบท นั่นคือ ประการแรก บริบททางประวัติศาสตร์ ประการที่สอง บริบทของความเคลื่อนไหวในความสัมพันธ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น ต้องเชื่อมโยงเรื่องเหล่านี้ มิฉะนั้น ก็จะเป็นการศึกษาแบบไม่ติดดิน ก็จะทำให้เราไม่รู้ว่าสิ่งที่เราศึกษามีความสำคัญอย่างไร

ในกรณีของผืน ในแง่ที่ว่าผืนเป็นวาทกรรมเชิงวัฒนธรรม หรือในการแสดงความเป็นตัวตนในปัจจุบัน สิ่งที่น่าสนใจนั้น ไม่ใช่เฉพาะในแง่ประวัติศาสตร์อย่างเดียว แต่ในแง่ที่ว่า ถ้าผืนเคยมีความหมายในเชิงเครื่องแสดงความหมายของความมั่งคั่ง ผืนมีนัยของความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจอย่างไร และการที่ชาวมังใน ปัจจุบัน ยังคงยืนยันจะเอาผืนมาเป็นวาทกรรมของการโต้แย้งกับรัฐนั้น ผืนมีความหมายเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมอัตลักษณ์ และนัยของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างไร

ในการศึกษายังจะต้องให้ความสำคัญกับเงื่อนไขของเวลาด้วย เช่น งานศึกษาพลวัตการใช้ที่ดิน และเงื่อนไขในการอนุรักษ์นั้น เราต้องพิจารณาเปรียบเทียบในเชิงเวลาด้วย เพราะฉะนั้น ควรที่จะต้องศึกษาว่า ในช่วงเวลาหนึ่งนั้น มิติของการให้ความหมายถูกกลบเลือน หรือถูกเปลี่ยนรูปไปอย่างไร เพราะในความเป็นจริงแล้ว อย่างเช่น งานศึกษาพื้นที่บนที่สูง เมื่อก่อนชาวเขาบางแห่งจะสร้างบ้านยังมีการนำเอากะลามาทำพิธีกรรม เพื่อจะดูชัยภูมิต่างๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็จะสะท้อนให้เห็นถึงความหมายที่เขาให้กับพื้นที่ต่างๆ เหล่านั้น แต่ว่าความหมายไม่ได้ตรงไปตรงมา มีการเปลี่ยนรูป ผันแปรไปในหลายลักษณะมาก ดังนั้น ในสถานะหนึ่ง เมื่อสังคมเกิดความไม่มั่นคง มีพลังจากภายนอกหลากหลายเข้ามารุมเร้าชีวิต มนุษย์เราคงอยู่และให้ความหมายในปฏิสัมพันธ์บางอย่างที่มี ปฏิสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงไปตามบริบท ถ้าหากเรามองเฉพาะความหมายในแง่ความหมายอย่างเดียวก็อาจจะมีปัญหา นั่นคือ ความหมายไม่ได้อยู่ได้ด้วยตัวเอง แต่อยู่ภายใต้บริบท และก็เปลี่ยนแปลงไป และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุด ก็คือ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่ไปผันแปรสิ่งเหล่านี้ จนกระทั่งยุ่งเหยิง ทำให้เราไม่ค่อยจะเข้าใจอะไรหลายอย่าง

ในเรื่องของการสร้างภาพอุดมคติ (Romanticize) หรือไม่ว่าเป็นเรื่องใหญ่เช่นกัน การสร้างภาพอุดมคติ ประกอบด้วย 2 ด้าน กล่าวคือ ด้านหนึ่งเป็นลักษณะของการสร้างสำนึก (Consciousness) ส่วนอีกด้านหนึ่งการสร้างภาพอุดมคติเสี่ยงต่อการถูกเปลี่ยนไปเป็นสินค้า (Commodity) ได้ง่าย ดังนั้น ประเด็นในที่นี้ ก็คือว่า ประการแรก ใครการสร้างภาพอุดมคติ ประการที่สอง ความสามารถของคนที่เขาอยู่ตรงนั้นสามารถควบคุมภาพลักษณ์ของเขาได้อย่างไรบ้าง เช่น ปัญหากรณีวัดต้นเกว่นถูกกรมศิลปากรขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ปรากฏว่าเกิดปัญหาว่า ชาวบ้านอยากจะทำอะไรต่างๆ เอง แต่ไม่สามารถทำได้ เพราะว่ากรมศิลปากรควบคุมไว้ทั้งหมด หมายความว่า คนข้างนอกการสร้างภาพอุดมคติวัดนี้ เข้าไปควบคุมพฤติกรรม หรือควบคุม

สถาปัตยกรรมของสิ่งนั้นหมดสิ้น เนื่องจากประเด็นอยู่ตรงที่ว่า ถ้าการสร้างภาพอุดมคติ แล้วเราไปดึงเอาสิ่งนั้น ออกมาจากบริบทของสิ่งนั้นก็จะเกิดเป็นปัญหาขึ้น ดังนั้น การสร้างภาพอุดมคติในบริบทอย่างไร ถ้ายังทำให้ คนในชุมชนนั้น ยังคงมีความสามารถในการดูแลรักษาภาพของเขาเองได้ ชุมชนก็ยังมีพลังในการกำหนดชะตาชีวิตของตนได้อีกด้วย

สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มีปัญหามาก เพราะว่าสิ่งที่เรากล่าวไป คนอื่นสามารถแย้งได้ทันที กล่าวคือ มีลักษณะเป็นการต่อสู้ (Contesting) เนื่องจากความหมายทั้งหมดที่กล่าวจะติดอยู่กับบริบทที่กำลังถกเถียงอยู่ ไม่สามารถพูดได้ลอยๆ หลุดออกไปจากบริบทนั้นๆ เพราะฉะนั้น เวลาเรากล่าวถึงอะไรก็ตาม จะต้องระบุลักษณะที่เฉพาะเจาะจง เช่น ที่ไหน เมื่อไหร่ ตรงไหน บริบทก็จะช่วยให้เรากล่าวถึงอะไรแล้วมีลักษณะเฉพาะเจาะจง (Specific) ไม่พูดลอยๆ หรือยกเมฆ ซึ่งก็จะช่วยให้เราเข้าใจสิ่งที่เรากล่าวถึง ดังนั้น งานศึกษาวิจัยจะต้องให้ความสำคัญกับบริบท กล่าวคือ งานวิจัยทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์จึงต้องทำโดยมีกรณีศึกษา (Case Study) ไม่สามารถจะไปทำเป็นแบบทั่วไป ดังที่เคยเน้นกันมากในอดีต ที่เรียกว่า Generalization การศึกษาแบบเชิงสำรวจ (Survey Research) เป็นแบบเชิงปริมาณ แต่ภาพรวมแล้วเหมือนกับยกเมฆ ไม่รู้ว่าอยู่ตรงไหน อย่างไร ทำให้ไม่เข้าใจ

แล้วทั้งหมดนี้ งานสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ ถ้าจะทำให้มีพลังในการสร้างสรรค์ความรู้ให้กับสังคม มีพลังในการที่จะชี้ทิศทาง มีพลังในการที่จะแลกเปลี่ยนร่วมกัน ให้สังคมก้าวเดินไปข้างหน้า นั่น มิติที่จะมาคอยคุม 3 ประเด็นอีกที นอกเหนือจากบริบทก็คือว่า จะต้องเป็นลักษณะวิพากษ์ ถ้าขาดสิ่งนี้ไปสังคมศาสตร์ก็เหมือนกับขยะดีๆ อีกชิ้นหนึ่งที่เรากำลังทำกันอยู่

ประการที่สี่ การสร้างความหมาย

ทำไมเราต้องให้ความสำคัญกับวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เพิ่มมากขึ้น ที่ผ่านมาทั้งกระแสทางด้านวิชาการ กระแสการเมือง หรือความเข้าใจของคนโดยทั่วไป พวกที่ต้องการผลประโยชน์มักจะพยายามทำให้เห็น ปรากฏาที่กล่าวว่ามนุษย์เป็นปัจเจกชน และมนุษย์ทุกคนเห็นแก่ผลประโยชน์ เป็นธรรมชาติของมนุษย์ ทั้งๆ ที่เป็นปรากฏาเพียงอันหนึ่งเท่านั้น แต่ก็พยายามที่จะบอกว่า นี่คือ ความเป็นจริง ผู้คนก็มักจะเชื่อและทำให้คิดไปว่า อันนี้คือธรรมชาติเพียงอันเดียวของมนุษย์ โดยที่หาไม่ว่า แท้ที่จริงแล้ว มนุษย์ถูกเคลือบด้วยวัฒนธรรม ด้วยสารพัดมิติทางสังคมซ้อนอยู่บนนั้น แต่มาตีความว่ามนุษย์ก็เพียงอันนี้เท่านั้น

ปรากฏาที่กล่าวว่ามนุษย์เป็นปัจเจกชน เป็นเพียงหนึ่งมุมมองเท่านั้นของความเข้าใจมนุษย์ ซึ่งไม่ได้แปลว่าเป็นอย่างนั้นทั้งหมด ดังนั้น วิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ จึงจำเป็นต้องยืนยันและเสริมสร้างองค์ความรู้เหล่านี้เพิ่มขึ้นมาในสังคมไทย กล่าวคือ ทำให้เห็นว่า มนุษย์มีความซับซ้อนกว่านั้นมากมาย เช่น มิติด้านอารมณ์ หรือมีวัฒนธรรมที่ซ้อนกันอยู่อย่างซับซ้อนมากมาย แต่เรากลับตีความเพียงนิดเดียว จึงทำให้เราไม่เข้าใจความซับซ้อนของสิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านั้น ซึ่งสังคมไทยไม่ให้ความสำคัญกับความรู้เท่าที่ควร แล้วคนที่ผลักดันความรู้เองก็ไม่ทำงานให้ความรู้แก่สังคมเพียงพอ แล้วจะโทษคนที่มีความคิดยึดติดกับความเชื่อเหล่า

นั้นไม่ได้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมาทำความเข้าใจสิ่งเหล่านี้ให้มากขึ้น แล้วเราก็จะได้มีพลัง มีกำลังใจในการทำงาน

นักมานุษยวิทยาและนักสังคมศาสตร์ หันมาให้ความสนใจเกี่ยวกับเรื่องอารมณ์ค่อนข้างมาก เดียวนี้มีแม้กระทั่ง Anthropology of Emotion โดยเฉพาะพวก Post-modern สนใจเรื่องเหล่านี้ หลายครั้งเวลาเรามองดูเรื่องที่เป็นความรู้สึก มักจะมองว่าไปโยงกับ Self และตัวตนของคนในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล แต่ความจริงแล้ว อารมณ์ ความรู้สึกเหล่านี้ก็เป็นการสร้าง (Construct) เช่นเดียวกับสิ่งอื่นๆ งานที่สะท้อนความเข้าใจอารมณ์ของคน อย่างเช่น งานศึกษาของ Renato Rosaldo (1980) เรื่อง Ilongot Head Hunting 1883-1974: A Study in Society and History ที่มีการกล่าวถึงกันมาก เขาศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มคนล่าหัวมนุษย์ในฟิลิปปินส์ ตอนแรกเขาก็ไม่เข้าใจว่าทำไม คนถึงตัดหัวคนอื่นได้อย่างไร จนกระทั่งเขากลับเข้าไปอีกครั้ง แล้วภรรยาประสบอุบัติเหตุเสียชีวิตจากการตกเขา เขาถึงเริ่มรู้หรือความเข้าใจของเขาว่า ตอนที่ภรรยาเสียชีวิตนั้น อารมณ์ของเขาตอนนั้น เขาอยากจะฆ่าใครสักคน นี่ก็เป็นการสะท้อนให้เห็นภาพว่ามีเรื่องอารมณ์ ความรู้สึกอยู่ในงานศึกษานั้น แต่ก็ยังเป็นปัญหาว่า เราจะมองเรื่องอารมณ์ ความรู้สึกในเชิงที่มีความหมายทางสังคมอย่างไร

นอกจากงาน Classic เรื่อง The Elementary Forms of Religious Life ของ Emile Durkheim (1965) ที่เป็นงานที่ดีมาก ยังมีอีกเล่มหนึ่งก็คือ The Andaman Islanders ของ Alfred R. Radcliffe-Brown (1964) ก็กล่าวไว้อย่างเดียวกันเหมือนกัน ความเป็นจริงแล้ว แนวการศึกษากลุ่ม Structural and Functional Theory ก็กล่าวถึงอยู่แล้ว และ Functionalism อย่าง Bronislaw Malinowski (1961) ก็กล่าวถึง เพราะว่าอารมณ์ที่เกิดจากความรู้สึกไม่แน่นอน อารมณ์ที่หวั่นไหว ทำให้เขาต้องไปทำ Magic ต่างๆ ก็เป็นการศึกษาที่เกี่ยวกับเรื่องอารมณ์เช่นเดียวกัน

แต่ขณะเดียวกัน อารมณ์ ความรู้สึก หรือการบอกว่ามาตรฐานอะไรที่เป็นปกติหรือไม่ปกตินั้น สิ่งเหล่านี้ก็อาจจะมีความหมายของอำนาจอยู่ด้วย เมื่อนำแนวคิดของฟูโกต์ (Michel Foucault) มาจับแล้ว การบอกว่าปกติหรือไม่ปกตินั้น เป็นลักษณะของการไปบอกเขาให้อยู่ในลูในรอย หรือเป็นการกำกับพฤติกรรม โดยการใช้สิ่งที่เป็นกฎเกณฑ์ ระเบียบ เป็นตัวกำหนด ทำนองเดียวกับที่ Michel Foucault (1965) ศึกษาเรื่องคนบ้า เราไปหาว่าเขาไม่ปกติ ก็คือ เป็นการพยายามกำราบคนอื่นไม่ให้นอกกรอบนอกกรอบ

ดังนั้น จึงมีนัยเรื่องของอำนาจ และการสร้างความรู้ที่จะมากำกับว่าเป็นการห้ามคนอื่นออกนอกกรอบนอกกรอบ เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราพูดอยู่จึงมี 2 นัยอยู่ตลอดเวลา เช่นเดียวกันกับการที่เราเรียกร้องให้คนมาสนใจเรื่องของอารมณ์ด้วย ในขณะที่อารมณ์ก็มีหลายมิติที่ซ่อนอยู่ในนั้น กล่าวคือ เมื่อก่อนเราก็บอกว่า อารมณ์ตรงกันข้ามกับเหตุผล เพื่อเราจะมากำกับไม่ให้คนใช้อารมณ์มาเป็นการตัดสินใจ แต่เดี๋ยวนี้ เรามาร้องขอให้พยายามเข้าใจอารมณ์ของผู้คนมากยิ่งขึ้น ในขณะที่อารมณ์เอง ก็ซ่อนด้วยเรื่องความหมายของสังคมเข้าไปอีก แต่ท้ายที่สุดก็จะพยายามจะโยงให้เห็นว่า คนที่ศึกษานอกจากไม่สนใจอารมณ์แล้ว อารมณ์เองนั้นไปโยงกับเรื่องอื่นๆ อย่างไร หมายความว่า ใน Concept หนึ่งๆ ไม่ได้มีนัยเดียว แต่ซ่อนด้วยมิติอื่นๆ เข้าไป ซึ่งทำให้งาน

ทางสังคมศาสตร์ยากในจุดนี้ เนื่องจากเราไม่สนใจเชิงซ้อน แต่เรากลับสนใจมิติแบบเชิงเดี่ยว ทำให้ถ้อยคำหรือภาษาที่ไปใช้ไร้อำนาจในการอธิบาย

3. แนวการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมคนชายขอบ

แนวการศึกษาแรก แนวทางการศึกษากระบวนการสร้างชาติ

ในประเด็น Social Identity in Thai State มีประเด็นที่น่าสนใจอย่างมาก อาจารย์ Georges Condominas (1975) ที่ศึกษาเรื่องไทยมานาน รวมทั้งหนังสือของ Grant Evans (1998) ที่เขียนเรื่องในลาว เรื่อง Thai-ization การกลายเป็นไทย โดยนำเอา Concept มาจากอาจารย์ Condominas ทั้งสองกล่าวว่า กระบวนการกลายเป็นไทย เป็นกระบวนการ Upward Mobility นั่นคือ คนจากกลุ่มชาติพันธุ์ หรือคนในระดับผู้นำเท่านั้นถึงจะมาเป็นไทยได้มากกว่า หรือเป็นการเลื่อนหรือเชิบบฐานะขึ้น แต่สำหรับกรณีงานศึกษาชาวกระเหรี่ยง ถ้าสามารถชี้ออกมาว่า การเป็นไทยถูกกว่าการเป็นกระเหรี่ยง ในแง่สังคมและวัฒนธรรม ถ้าอย่างนั้นแล้วก็จะเกิดข้อโต้แย้งทางทางความคิดที่สำคัญ ดังนั้น การโต้เถียงในลักษณะนี้ น่าที่เราจะต้องทำออกมาให้เป็นที่น่าสนใจ เพราะการโต้เถียงในเชิงวิชาการ เป็นการเพิ่มรสชาติและส่งเสริมการวิจัย หรือสร้างความสนใจที่จะทำให้เกิดประเด็นการวิจัย

ส่วนกรณีปุเยออย่าเยอ ถ้าเราจับบริบททางประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของความคิด เช่น ถ้าอย่างเราใช้ว่าเป็นผิอาร์ช ก็ไม่เชิง เพราะมีความซับซ้อนมากกว่า เนื่องจากว่ามีนัยเชิงชาติพันธุ์ ที่ซับซ้อนอยู่ในพื้นที่นั้น อาจจะมีนัยของการเป็นเจ้าของที่ นัยในอดีตต่างๆ คือ นัยที่เป็นผิของบางกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นสิ่งเคารพของท้องถิ่น แต่เมื่อมีกระบวนการที่จะทำให้ความเชื่อนี้ขยายตัวเป็นสิ่งเคารพของพื้นที่ที่กว้างกว่าเดิมที่เข้าใจกัน จึงมีปัญหาในการให้ความหมายใหม่อย่างไร ในบริบทของการสร้างรัฐชาติ

ดังนั้น ความซับซ้อนในหลายๆ เรื่อง เราจะเชื่อมโยงสิ่งที่เกิดขึ้นกับเรื่องความเชื่อ แล้วนำมาโยงกับการเปลี่ยนแปลงด้านการสร้างรัฐชาติ และด้านเศรษฐกิจนื้ออย่างไร การให้ความสำคัญกับบริบทในการศึกษาเรื่องของความเชื่อมีนัยสำคัญในเชิงวิชาการ ทำให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงมากขึ้น เพราะสิ่งที่เราสนใจอยากจะรู้เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ใช่เป็นกลไกที่เกิดขึ้นอย่างตรงไปตรงมา แต่มีความสลับซับซ้อน ซึ่งไม่ปรากฏให้เราเห็นได้ง่ายๆ การศึกษาจากความเชื่อก็อาจจะเป็นวิธีหนึ่ง ที่เราสามารถจะเลี่ยงจากการไปเก็บข้อมูลแบบเชิงประจักษ์ที่เราเคยสนใจกันมา การเปลี่ยนมาเป็นการเก็บข้อมูลในเรื่องความเชื่อ ในลักษณะแบบนามธรรม ก็อาจจะบอกอะไรเรามากกว่าการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์แบบเดิม

ถ้าพิจารณาจากงานศึกษาของ Grant Evans ที่เขียนเกี่ยวกับลาว ในแง่ของการสร้างรัฐชาติของลาว ลอกเลียนแบบของการสร้างรัฐชาติไทยมาเป็นเวลานานแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างอนุสาวรีย์ ดิตรูปต่างๆ เราไม่รู้ว่สิ่งเหล่านี้เกี่ยวข้องกันอย่างไร อันนี้เราพิจารณาการสร้างความหมายในเรื่องความเชื่อที่ไปเชื่อมโยงกับเรื่องของการสร้างรัฐชาติในยุคของการเปลี่ยนลักษณะของรัฐ จากรัฐสังคมนิยมที่เคยเข้าใจกันมาสู่

รัฐสังคมนิยมแบบใหม่ที่พยายามจะผสมผสานลักษณะระบบตลาดต่างๆ เข้ามาเพื่อเสริมความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ

ขณะเดียวกัน Grant Evans เปรียบเทียบระหว่างการสร้างรัฐชาติไทยและลาว น่าสนใจตรงที่ว่ามีความแตกต่างกัน เขาบอกว่า การสร้างรัฐชาติของไทยนั้น สร้างอนุสาวรีย์มาบนพื้นฐานของเอกภาวะ หนึ่งเดียว ลาวสร้างรัฐชาติมาบนพื้นฐานความหลากหลาย เช่น วันปีใหม่ ป้ายโฆษณาขนาดใหญ่ของเขาจะไม่มีภาพจากคนลาว แต่มีทั้ง ชาวเขา (ลาวสูง) ลาวเทิง ลาวลุ่ม เขาไม่ได้บอกว่าเป็นคนอื่น แต่ของไทยนั้นต่างกัน ก็คือสัญลักษณ์ของชาตินั้นเป็นคนไทยอย่างเดียว ส่วนคนที่เป็นชาวเขาต่างๆ นั้นเป็นคนอื่นทั้งหมด คนไทยด้วยกันก็มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าเป็นคนอื่นไม่ยอมให้อยู่ในสังคมไทย แต่กลับนำความแตกต่างทางชาติพันธุ์มาขายเป็นสินค้า ในลาวนั้นเอามาเป็นสัญลักษณ์ของความหลากหลาย แล้วก็ขายหมด หมายความว่า มีอะไรที่ไม่ได้ตรงกันทั้งหมด ซึ่งก็เป็นข้อเปรียบเทียบที่น่าสนใจ

ประเด็นนี้เป็นการท้าทายทางความคิดอย่างยิ่ง ในแง่ที่ว่าในเมืองไทยเรามักจะเชื่อว่าการสร้างความเป็นชาติต้องสร้างบนพื้นฐานของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ขณะที่ในอีกประเทศหนึ่ง การสร้างความเป็นรัฐชาติสร้างบนพื้นฐานของความหลากหลาย หมายความว่า ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้นไม่ใช่ความจริงอย่างเดียว แน่่อนว่ามาจากบริบทที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม การท้าทายทางความคิด ทำให้เราไม่ยึดติดกับความเชื่ออะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งน่าจะเป็นจุดหนึ่งที่กระตุ้นให้เกิดการคิดค้น การศึกษาอะไรที่ไม่ Conform และไม่พยายามยึดติดกับอะไรแบบตายตัวจนเกินไป

แนวการศึกษาที่สอง แนวทางการศึกษากระบวนการทำให้กลายเป็นวัตถุสิ่งของ

ส่วนประเด็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านนับถือ กลายเป็นสิ่งของ อย่างเช่น Mascot ที่จริงมีผู้ศึกษาวิเคราะห์ในเชิงทฤษฎีไว้ เช่น งานเขียนของ Arjun Appadurai (1986) เรื่อง The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective เขาพูดถึงว่า ในยุคสังคมนิยม สิ่งของต่างๆ กลายเป็นสินค้า และสิ่งของเหล่านี้ก็มีชีวิตทางสังคมของสิ่งของนั่นเอง หลังจากที่กลายเป็นสินค้าแล้วก็ควบคุมไม่ได้ ก็จะกลายเป็นสิ่งอื่นๆ เรื่อยไป ซึ่งแล้วแต่ว่าจะอะไรจะเกิดขึ้น ดังนั้น ถ้าเกิดมีกีฬา SEA Games ขึ้น ก็อาจจะเป็นอย่างนั้นก็ได้ อันนี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจ ถ้าเกิดมีมุมมองเชิงทฤษฎีประกอบด้วย ก็ทำให้ง่ายขึ้นในการตั้งคำถาม แต่ทฤษฎีก็ไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูป ทฤษฎีเป็นเพียงเครื่องมือที่ช่วยในการตั้งคำถามได้ดีขึ้นเท่านั้น

แนวการศึกษาที่สาม แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์หญิง-ชาย

ประเด็นที่ว่า เมื่อผู้หญิง-ผู้ชายประชุมด้วยกัน ผู้หญิงรู้สึกอึดอัด หรืออยู่ด้วยกันไม่ได้ ผู้หญิงไม่อยากจะประชุมร่วมกับผู้ชาย แต่ว่ากรณีเคลื่อนไหวในกรณีกลุ่มชาวบ้านปากมูล ปรากฏว่า ผู้หญิงเป็นผู้นำในขบวนการเคลื่อนไหว เป็นผู้ดำเนินการอภิปราย เป็นคนนำในการอภิปราย ประเด็นก็คือว่า เจื่อนไขอะไรที่ทำให้บทบาทของผู้หญิงเด่นออกมา เป็นบทบาทนำ บทบาทรอง หรือไม่มีบทบาท ตรงนี้น่าจะเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะทำการศึกษาได้

ในกรณีผู้หญิงบาร์เบียร์ น่าสนใจตรงที่ว่า ในสภาวะที่มนุษย์ถูกลดทอนความเป็นมนุษย์อย่างสุดขีด แล้วนั้น มนุษย์เช่นนั้นดำรงความเป็นมนุษย์อยู่ได้ด้วยวิธีการอย่างไร ตรงนี้ก็อาจจะไม่สามารถมีคำตอบ หรือ

หาลักษณะร่วมได้ ถ้าสามารถค้นพบตรงนี้ได้ ก็จะเป็นข้อค้นพบทางวิชาการที่สำคัญ เพราะเราไม่รู้ว่าการดำรงอยู่ซึ่งความเป็นมนุษย์ของคน อยู่ในสภาวะไร้ความเป็นมนุษย์มากที่สุดนั้น มนุษย์จะดำรงอยู่ในสภาวะเช่นไร สภาวะหรือลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นสภาวะของการเป็น *Collective* สภาวะของความเป็นปัจเจกชน หรือสภาวะอะไร อาจจะมีหลายสภาวะของการดำรงอยู่อย่างนั้นก็ได้ จึงเป็นสิ่งที่น่าจะจินตนาการได้ (Sociological Imagination) ในทางวิชาการสังคมวิทยา ตามแนวความคิดของ C. Wright Mills (1959) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ที่มีชื่อเสียงเคยเขียนไว้

4. กรอบความคิดในการวิจัยสังคมและวัฒนธรรมคนชายขอบ

งานศึกษาทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ประกอบด้วย ประเด็นร่วมกันอย่างน้อย 4 ประการ คือ

ประการแรก เรื่องของกลุ่มคน

ในงานศึกษาเกี่ยวข้องกับผู้คนกลุ่มต่างๆ ร่วมกัน อย่างน้อย 4 กลุ่มใหญ่ คือ

1. กลุ่มผู้หญิง เช่น ผู้หญิงในบาร์เบียร์
2. กลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งในและนอกประเทศ เช่น คนม้ง คนลื้อ
3. กลุ่มอาชีพ หรือกลุ่มผู้บริโภค เช่น คนงานในพื้นที่อุตสาหกรรม
4. กลุ่มวัฒนธรรมย่อย (Sub-culture) หรือกลุ่มที่มีตัวตนใหม่ (Emerging Social Groups) เช่น ผู้ติดเชื้อ HIV

กลุ่มสุดท้ายนี้ เป็นกลุ่มที่มีการปรากฏตัวขึ้นมาใหม่ ซึ่งเขามีอยู่เดิม แต่เรามองไม่เห็น กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า งานศึกษาของเราเกี่ยวข้องกับคนชายขอบสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกกลุ่ม เกิดขึ้นได้ทั้งผู้หญิงในหมู่บ้าน ในบาร์เบียร์ กลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มอาชีพ กลุ่มผู้บริโภค แม้แต่ผู้บริโภคอยู่ดีๆ ยังถูกทำให้เป็นชายขอบในการบริโภคของคุณได้เช่นกัน กลุ่มคนก็จะเชื่อมโยงกับพื้นที่ด้วย นั่นคือ พื้นที่ที่จะเกิดเป็นชายขอบได้นั้น เกิดได้หลายพื้นที่มาก เช่น กลุ่มผู้หญิง กลุ่มชาติพันธุ์ และกลุ่มอาชีพนั้น เราคิดว่ามีอยู่เดิม แต่การที่เขากลายเป็นชายขอบ เกิดขึ้นมาจากการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ใหม่ ดังนั้น การเกิดเป็นคนชายขอบไม่ใช่ว่ากลุ่มไม่มีอยู่แต่มีอยู่เพียงแต่เปลี่ยนความสัมพันธ์ หรือกลุ่มตัวตนใหม่ ก็จะมีหลายมิติ เช่น ผู้หญิงบาร์เบียร์ อาจจะมองในแง่เป็นกลุ่มผู้หญิงเดิม หรืออาจเป็นกลุ่มตัวตนใหม่ กลุ่มวัฒนธรรมใหม่ กลุ่มวัฒนธรรมย่อย นั่นคือ ถ้าเราเอามิติอื่นไปจับก็จะมองได้อีกหลายแบบ

ดังนั้น ผู้คนที่เราไปศึกษาทั้งหลายก็จะมีหลายรูปแบบ แต่เรามักมองกลุ่มชายขอบจากแง่มุมทางชาติพันธุ์ค่อนข้างมาก และง่ายในการจัด เพราะเรายังติดอยู่กับความคิดแบบ Racism ดังนั้น การใช้มิติทางชาติพันธุ์เป็นวิธีที่ง่ายที่สุด รวมทั้งทางการเมืองก็ง่ายที่สุดด้วย เช่น กรณีปากมุล ก็บอกว่าพวกที่มาชุมนุมเรียกร้องมาจากลาว ซึ่งง่ายมากเวลาติดป้าย ป้ายสีโดยใช้แง่มุมทางด้านชาติพันธุ์ ในการที่จะทำให้คนเปลี่ยนความคิดเป็นอย่างอื่น หรือกรณีชาวเขาต่อสู้เรื่องสิทธิในป่า ก็ป้ายสีว่าไม่ใช่คนไทย เป็นความอ่อนไหวของสังคม ที่ผู้คน

ยังยึดติดอยู่กับเรื่องนี้มาก ซึ่งคนที่ไม่เข้าใจเรื่องเหล่านี้มีจำนวนมากที่สุด ดังนั้น ประเด็นในเรื่อง Ethnicity ยังต้องเป็นประเด็นสำคัญในการที่เราจะต้องให้การเรียนรู้กับสังคมค่อนข้างมาก

ประการที่สอง เรื่องของพื้นที่

ทั้งพื้นที่ในเมือง ในบาร์ ในโรงงาน พื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท พื้นที่ในชนบท จนกระทั่งพื้นที่สูง ในป่า อันนี้ก็เป็นพื้นที่ที่โยงใยกับผู้คนต่างๆ ก็คือ ปรากฏการณ์ของการเป็นคนชายขอบ ไม่ได้มีการกำหนดไว้ก่อนว่า ที่นั่นไม่ได้ที่นี้ไม่ได้ การเป็นคนชายขอบเกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่ง เกิดกับทุกคนในเกือบจะทุกสถานการณ์ ขึ้นอยู่กับมุมมอง เช่น นักวิชาการก็เป็นคนชายขอบได้ ดังนั้น การเป็นชายขอบ จึงไม่ได้หมายความว่า เกิดขึ้นเฉพาะในบริเวณชายขอบเท่านั้น ความเป็นชายขอบเกิดขึ้นได้ในทุกที่ทุกหนทุกแห่ง เมื่อมีการกีดกันพื้นที่ขึ้นในรูปของการสร้างพรมแดน (Border) ขึ้นมาปิดกั้นผู้คนบางกลุ่ม

ประการที่สาม เรื่องของกระบวนการ

กระบวนการที่ทำให้เกิดสถานะความเป็นชายขอบนั้นเป็นอย่างไร ทำไมถึงมีการทำให้เกิดขึ้น พอที่จะสรุปให้เห็นเป็นภาพได้ว่า กระบวนการที่กล่าวถึงสามารถเป็นได้ในหลายๆ กระบวนการ เช่น กระบวนการกลายเป็นคนไทย (Thai-ization) ของชาวปกากะญอ น่าสนใจว่า กระบวนการกลายเป็นคนไทยนั้น กลับกลายเป็นการทำให้เกิดลักษณะชายขอบขึ้นมาได้ เพราะว่าเกิดขึ้นกับคนจน นั่นคือ คนจนไม่สามารถจะอยู่เป็นคนของเขาได้ เขาก็กลายเป็นคนชายขอบในสังคมนั้น แต่ว่าในทางกลับกันภายใต้ลักษณะของการกลายเป็นชายขอบนั้น อาจกลายเป็นการต่อสู้ได้ หรือกรณีชาวเขาบางคนอยู่ในสภาพชายขอบ เขาก็หันมานับถือศาสนาคริสต์ ซึ่งเป็นศาสนาสากล การที่เขาบอกว่าเขาไม่สามารถนับถือศาสนาเดิมได้ เพราะศาสนาเดิมนับถือผี ต้องมีการเลี้ยงผีทั้งปี สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายสูง การเปลี่ยนมานับถือคริสต์ นอกเหนือจากได้เงินต่างๆ แล้ว ยังทำให้เขารู้สึกว่า เขามีความเป็นสากล การที่เขาหันมานับถือคริสต์ หรือนับถือพุทธนั้น ในด้านหนึ่งเป็นชายขอบ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นลู่ทางในการต่อสู้ กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ในกระบวนการต่างๆ เหล่านี้ ไม่ได้เดินไปในทิศทางเดียว แต่มีสองทางสวนกันตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับว่าเราต้องมีบริบท (Context) ว่าอยู่ช่วงไหน เราต้อง Identify ออกมาว่า อยู่ในเงื่อนไขอะไร ทั้งกระบวนการที่เกิดขึ้นในเรื่องการขยายตัวของระบบตลาด การขยายตัวของกาบท่องเที่ยว หรือเงื่อนไขอื่นๆ ที่ทำให้คนจำเป็นต้องเข้าไปมีส่วนร่วมกับสิ่งเหล่านั้น ยิ่งเข้าไปมีส่วนร่วมเท่าไร ก็ยิ่งกลายเป็นชายขอบเท่านั้น เพราะว่าไม่มีอำนาจและความสามารถที่จะควบคุมพื้นฐานของชีวิตของเขาได้ด้วยตัวเอง

อีกนัยหนึ่งคือ ถ้าเราใช้มิติของการ Reflexivity และ Contesting Meaning ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น กระบวนการต่างๆ ไม่ได้เกิดขึ้นในทิศทางเดียว แต่การเกิดขึ้นเป็นสองทาง ในขณะที่คนปกากะญอกลับเป็นคนไทย จากสภาพการเป็นคนชายขอบของเขา ซึ่งในกระบวนการนี้ก็เป็นการต่อสู้ด้วยไปในทางเดียวกัน

ผู้คนพยายามจะมีการสร้างความหมาย ด้วยการหันกลับไปให้ความสำคัญกับความคิดดั้งเดิม เช่น กระบวนการปู่เยอ ย่าเยอ ในหลวงพระบาง สปป.ลาว ก็อาจจะกลายเป็นถูกกระบวนการอื่นทำให้กลายเป็นสินค้าได้ ดังนั้น ก็อาจจะเป็นในทางกลับ กล่าวคือ ขณะที่คิดว่าเขาต่อสู้เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของตนเอง แต่ก็กลายเป็น

เป็นเสริมสร้าง หรือเพิ่มคุณค่า (Value Added) ในสินค้าตัวนั้นเข้าไปอีก เป็นต้น ดังนั้น จำเป็นต้องมีทักษะเชิงวิพากษ์ ถ้าเมื่อเราไม่มีทักษะวิพากษ์เลย กระบวนการแบบหลับตาชนแบบไปในทางเดียวก็จะทำให้งานศึกษานั้นด้อยคุณค่าไป คือ ไม่ได้เห็นนัยสำคัญของสิ่งที่เกิดขึ้น

ประการที่สี่ เรื่องของความคิดรวบยอด (Concept)

แนวความคิดที่ใช้ในการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมคนชายขอบมีจำนวนมากมาย เช่น Identity Ethnicity Marginalization อำนวย การครอบงำ Concept มากมายเหล่านี้ เราไม่รู้ว่าจะเกี่ยวพันกันตรงไหน เพราะวิทยานิพนธ์บางเล่มของบางคน ใช้บาง Concept อีกเล่มหนึ่งใช้อีก Concept หนึ่ง แล้วมาโยงกันอย่างไร ภายใต้กรอบของการอธิบาย หรือการทำความเข้าใจภาวะการเป็นชายขอบเหล่านี้

ปัญหาในเรื่องของการจัดระบบความคิด (Conceptualization) ของการทำวิจัย หรือในเรื่องของระดับการวิเคราะห์ เช่น ปัญหาการแยกในเรื่องของ Macro/Micro ว่าจะมองประเด็นไหนบ้าง Macro/Micro อาจจะมองในเชิงแนวตั้งก็ได้ อาจจะมองในเชิงแนวนอน ซึ่งอาจจะหมายถึงในระดับของปฏิบัติการ หรือในระดับของความคิด Conceptualization หมายความว่า ในการทำวิจัย (วิทยานิพนธ์) พบกับปัญหาดังกล่าวมาโดยตลอด คือ ปัญหาข้อจำกัดในการจัดระบบความคิดของเรา ค่อนข้างจะตื้นไม่หลุดจากกับดัก ในลักษณะของการตั้งข้อสมมุติฐานอย่างไร ก็สรุปตามข้อสมมุติฐานเป็นอันยุติ หรือได้คำตอบตั้งแต่ยังไม่ได้ทำการศึกษา อันนี้ก็เป็นปัญหาของการวิจัย จึงทำให้ไม่ได้ข้อค้นพบอะไรใหม่ ดังนั้น จึงมีคำถามว่า ทำอย่างไรเราถึงจะผลึกตัวเราเอง ให้หลุดออกไปจากสภาวะของความชะงักงันดังกล่าว ถึงแม้ว่าเราจะเรียนรู้ Concept ที่สิ้นไหล แต่ปรากฏว่าทำไปทำมากลบบกลายเป็นหยุดนิ่ง ชะงักงัน ในการทำวิจัยก็ต้องตระหนักและเข้าใจในประเด็นเหล่านี้ด้วยเสมอ มิฉะนั้นแล้ว อาจจะใช้สับสนได้อย่างมาก ถ้าเราใช้ Concept เป็นการตั้งคำถาม ใช้เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ ใช้เป็นการโต้ตอบต่างๆ ก็จะมีลักษณะที่แตกต่างออกไป สำคัญว่าเราใช้ Concept อย่างไรมากกว่า ถ้าเราใช้มุ่งจะเป็นการให้คำตอบ เราก็จะไม่ได้คำตอบ แต่ถ้าเราใช้เป็นการเสียดสีก็จะเป็นอีกแบบหนึ่ง

ในการศึกษาถ้าเราเน้นลงไปสู่ครัวเรือนมากๆ ก็อาจจะมีปัญหาอยู่เหมือนกัน และถ้าเราใช้มิติทางสังคมเพิ่มมากขึ้น กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนเป็นทุนทางสังคม และเป็นกลไกที่สำคัญ ซึ่งอันนี้ก็น่าสนใจ แต่มีความสำคัญอยู่ในแง่ของความสัมพันธ์ของครัวเรือน เรื่องการศึกษาระดับครัวเรือนหรือหรือไม่ระดับครัวเรือนนั้น ในทางสังคมวิทยามานุษยวิทยามีการถกเถียงกันมาเป็นเวลานาน ในเรื่องระบบเศรษฐกิจแบบครัวเรือน (Household Economy)

ระบบเศรษฐกิจแบบครัวเรือนในแนวของ A.V. Chayanov (1986) หรือแนวของ Rational Economy ต่อมา เราพบว่า ในความเป็นจริงเกษตรกรไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์อย่างไร เขาใช้ศักยภาพในส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ของครัวเรือนอยู่พอสมควร ดังนั้น ถ้าผู้ศึกษาเน้นตามลักษณะของรายครัวเรือน จะทำให้เกิดช่องว่างในการศึกษา เพราะฉะนั้น ถ้าเราลืมนอง หรือละเลยในส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ไป อาจจะทำให้เรามองไม่เห็นกลไกตัวนี้ชัดเจนว่า ที่เขาทำได้ในระดับครัวเรือนนั้น จะไม่ใช่เป็นปัจจัยของแต่ละครัวเรือน แต่เป็นการโยงใยระหว่างครัวเรือนมากกว่า ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่ง

สิ่งที่น่าสนใจ ก็คือว่า ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ในสถานการณ์เศรษฐกิจสมัยใหม่ ที่จะพยายามผลิตเข้าสู่ตลาด หรือมีความเชื่อมโยงกับตลาดอย่างสูงแล้ว อย่างกรณีของมังคุดอโยเดีย การโยงใยในระหว่างครัวเรือน มีศักยภาพ หรือพลังมากน้อยแค่ไหน หรือยังคงดำรงอยู่ในรูปแบบใด แม้ว่าลักษณะความเป็นครัวเรือนแต่ละครัวเรือนคงจะเพิ่มสูงมากขึ้นอย่างแน่นอน แต่ก็คงจะไม่ทิ้งสิ่งที่เชื่อมโยงระหว่างกัน เราไม่ทราบว่าสิ่งโยงใยเหล่านี้เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปอย่างไรบ้าง ซึ่งเป็นปริศนาทางวิชาการ เป็นปัญหาของนักวิชาการผู้ใคร่รู้อยู่พอสมควร

อันนี้เป็นอีกสิ่งหนึ่ง ที่ถ้าหากเราเสริมเพิ่มเติมเข้าไปก็จะทำให้ได้แง่มุมมากขึ้น นอกเหนือจากการศึกษาในระดับครัวเรือนแล้ว แต่ทั้งหมดก็ยังคงต้องถกเถียงกันว่า เราควรจะใช้ระดับการวิเคราะห์ระดับไหน ในแง่ของกลไก หรือระบบความสัมพันธ์ชนิดต่างๆ เพราะว่ายังมีทั้งระดับครัวเรือน ระดับชุมชน ระดับสังคม ระดับโครงสร้าง

ในขณะที่เรากำลังคิดว่า สิ่งที่เราคิดในฐานะคนนอกมองเข้าไป เช่น มองว่าโสเภณี เป็นการกดขี่ทางเพศ เราคิดว่าเราดีแล้ว มองคล้ายกับว่าจะช่วยเหลือเขา แต่ผู้หญิงที่อยู่ในบริบทของการให้บริการทางเพศเอง เขาอาจจะมองว่า สิ่งที่เรามองว่าเป็นการกดขี่ทางเพศ เพื่อที่จะช่วยเหลือเขานั้น กลับกลายเป็นการครอบงำไป เพราะว่า เป็นการไปกำหนดมาตรฐานทางศีลธรรมให้กับตัวเขา ซึ่งเป็นการครอบงำ ไปกำหนดกรอบ ไปจัดกรอบใหม่ หมายความว่า Concept หนึ่งที่ใช้โดยไม่เข้าใจมุมมอง (เช่น มองดูว่าเป็นการพยายามจะช่วยเหลือเขา แต่จริงๆ กลับกลายเป็นกระบวนการครอบงำไป) ถ้ามองจากมุมมองของคนภายนอกเป็นการจะไปช่วย แต่ถ้ามองจากมุมมองของคนภายในที่อยู่ในอาชีพนั้น มองว่าเป็นการตีกรอบให้แก่ตัวเขา ดังนั้น เป็นทั้งเรื่องมุมมอง และการไปให้ Concept ต่างๆ ในขณะเดียวกัน ผู้หญิงก็บอกว่า การไปมีผิวเป็นฝรั่ง อาจจะทำให้เขาหลุดพ้นออกจากภาวะถูกครอบงำจากสถานการณ์ที่เขาดำรงอยู่นั้น เขาอาจจะบอกว่าเป็นเรื่องของการเล่นแร่แปรธาตุ แต่ว่าเราก็อาจจะพบว่าไม่เป็นเช่นนั้นก็ได้ หรืออาจจะเป็นอย่างอื่นอีกก็ได้เช่นกัน ซึ่งมีการซ้อนทับกันอยู่อย่างมาก ในฐานะของนักวิจัยก็ควรตระหนักถึงปัญหาข้อนี้ให้มากด้วย

5. บทส่งท้าย

งานศึกษาหลายชิ้นที่น่าสนใจในทางมานุษยวิทยา มีนักมานุษยวิทยาชาวอินโดนีเซีย เป็นลูกครึ่งอินโดนีเซียญี่ปุ่น ทำปริญญาเอกกับอาจารย์ S.J. Tambiah ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ศึกษาชาวโอกินาวา เขาไม่ถือว่าตนเองเป็นคนญี่ปุ่น เขาเป็นชาวโอกินาวา แต่ว่าโอกินาวาในสังคมญี่ปุ่นนั้นสุดท้ายจะขายขอบ ดังนั้น ในช่วงที่ผ่านมา คนโอกินาวาพยายามจะเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์นิกาย Seven-Day Adventism เพราะเชื่อว่า นับถือนิกายนี้จะช่วยให้เขาทันสมัย หรือทำให้ไม่มีคนมองเขาว่าเป็นญี่ปุ่น ญี่ปุ่นต้องนับถือชินโต ซึ่งเขาก็ไม่ใช่ญี่ปุ่น แทนที่เขาจะนับถือศาสนา หรือกลายเป็นญี่ปุ่นนั้น กลับจะไม่เป็นผลดีกับเขาเลย เพราะถึงแม้ว่าจะทำตัวเป็นญี่ปุ่นอย่างไรก็ตาม คนญี่ปุ่นก็ยังมองว่าเป็นโอกินาวาอยู่ดี ดังนั้น ถ้ามองจากคนภายนอก การเปลี่ยนไปนับถือศาสนาที่ไม่ใช่ของชาวญี่ปุ่นก็เป็นช่องทาง เป็นการท้าทาย เป็นการต่อสู้ แต่ว่ากระบวนการนั้นเกิดขึ้นได้

2 ด้าน นั่นคือ การไปนับถือศาสนา Seven-Day Adventism เป็นการนำเอาสิ่งที่มากับกระแสโลกในขณะที่เป็นการต่อสู้เพื่อท้องถิ่น เป็นการแสดงตัวตน ซึ่งไม่จำเป็นต้องแสดงผ่านสื่อเดิม หรือเอาลักษณะดั้งเดิมออกมาใช้ ที่จริงแล้วก็ไม่เหลืออะไรแล้ว เนื่องจากถูกญี่ปุ่นย่ำยีจนหมด เพื่อแสดงความเป็นโอกินาวา แต่ความเป็นโอกินาวา กลับกลายเป็นแสดงผ่านภาษา หรือผ่านความหมายของสิ่งที่มากับกระบวนการโลกาภิวัตน์ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ในกระบวนการเคลื่อนไหวของการแสดงความเป็นตัวตนในมิติของการเป็นชายขอบนั้นซับซ้อนมหาศาล ดังนั้น เราต้องบอกในสถานการณ์หนึ่ง ในบริบทหนึ่งที่กำลังเกิดอะไรขึ้น คือ เราไม่สามารถเอาบริบท หรือกรณีศึกษาขณะนี้ไปบรรยายภาพรวมได้ทั้งหมดทันที ในจังหวะก้าวหนึ่งของโอกินาวานั้น การนับถือศาสนาก็เป็นดังที่กล่าวมาก็ได้ แต่การเป็นเช่นนั้นก็อาจจะกลายเป็นว่าถูก Globalized จนกระทั่งเสีย Identity ของความเป็นท้องถิ่นก็ได้เช่นกัน

กรณีโอกินาวาเกี่ยวข้องกับงานวิจัยสังคมและวัฒนธรรมคนชายขอบอย่างมาก เพราะว่าทำให้เห็นบริบทภาพรวมของการศึกษาว่า ที่เราศึกษากลุ่มเล็กกลุ่มน้อย กลุ่มย่อยต่างๆ อาจจะดูว่างานศึกษาของเรากระจอกงอกง่อย แต่ทั้งหมดนี้เป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างที่เราจะพยายามจะทำความเข้าใจกระบวนการที่เกิดขึ้นระดับโลก ที่กว้างขวาง และก็ปรากฏว่าเกิดขึ้นทุกหนทุกแห่ง จนกระทั่งผู้คนอาจจะลืมไปด้วยซ้ำไปว่า เรา กำลังอยู่ในกระบวนการเหล่านี้ หรือตกเป็นเหยื่ออยู่ในกระบวนการเหล่านี้ ดังนั้น ถ้าเราทำงานศึกษาให้ออกมาเป็นสถานการณ์ที่เขาเผชิญอยู่จึงเป็นสิ่งสำคัญ การที่เรามีจินตนาการ Perspective ทำให้เห็นภาพรวมของงาน ก็จะทำให้เราเข้าใจ กล่าวคือ การทำงานวิจัยนั้น เราจะต้องเห็นความสำคัญของสิ่งที่เราทำ ถ้าเราเห็น Perspective ทั้งหมดว่าเกี่ยวข้องอย่างไร ก็จะทำให้เรามีแรงบันดาลใจ มีความทุ่มเทต่างๆ งานนั้นก็จะยกระดับคุณภาพสูงขึ้น เพราะเราเห็นความสำคัญของงานศึกษา (วิทยานิพนธ์) ที่มีความหมาย ไม่ใช่ทำแล้วเพียงเพื่อบรรลุลำไรรวดตามเงื่อนไขการเรียนเท่านั้น

สิ่งที่ปัญหาที่สุดในสังคมไทย ก็คือว่า เราคิดไม่ได้ เราคิดว่าเรามองอะไรไม่ออก ถ้าไม่มีลักษณะ Consensus ให้เห็นร่วมกันแล้ว เราก็มักจะเห็นภาพของความขัดแย้งกันในเชิงลบ กล่าวคือ เมื่อเกิดความขัดแย้ง ก็มักจะคิดว่าจะเกิดความวุ่นวาย เป็นความไม่ดี เกิดปัญหา แต่เรามักจะมองไม่เห็นว่ามันจริงแล้ว มีนัยที่สำคัญในความขัดแย้ง ก็คือ สังคมกำลังจะเปลี่ยนแปลง กำลังจะสร้างมาตรฐานทางศีลธรรมใหม่ กำลังจะสร้างกฎเกณฑ์ใหม่ๆ ก็จะมีความเห็นที่ไม่ตรงกันหรือเห็นสอดคล้องกันทั้งหมด หรือกรณีในรัฐสภาจะแก้กฎหมายใหม่ได้อย่างไร ถ้าไม่เกิดการโต้เถียงกัน

ดังนั้น ในทุกมิติมีเรื่องของความขัดแย้งต่างๆ เกิดขึ้นตลอดเวลา ความขัดแย้งเป็นวิธีการของสังคม ที่ต้องการจะหากฎเกณฑ์ใหม่ ซึ่งไม่ใช่ก่อให้เกิดปัญหา เพราะแน่นอนว่าเมื่อสังคมเปลี่ยนไป ไม่สามารถจะใช้หลักการเดิมในการแก้ปัญหา ก็จะต้องมีการแสดงความแตกต่างขึ้นมา เพื่อที่จะได้ปรับเข้ากับสถานการณ์ใหม่ ดังนั้น มิติของปัญหาของงานวิจัยที่เรามอง บางทีถ้าเราใช้มุมมองแบบกลมกลืน การเน้นความกลมกลืนตลอดเวลา ทำให้เรามองไม่เห็นปัญหาบางอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการเป็นชายขอบ เต็มไปด้วยปัญหาความขัดแย้งต่างๆ มากมาย เพราะฉะนั้น เรื่องความขัดแย้ง จึงเป็นมิติหนึ่งในการนำมาใช้อธิบายกระบวนการ

Concept หรือเงื่อนไขต่างๆ เพราะว่า มุมมองต่างๆ ที่เราศึกษากลุ่ม กระบวนการ Concept หรือเงื่อนไขต่างๆ อยู่ภายใต้การครอบงำของวิธีคิด โดยมีมิติมาเป็นตัวกำกับอีกระดับหนึ่ง

ความเป็นห่วงในเรื่องของการที่เราจะมีข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายนั้น เนื่องจากบริบทต่างกัน ในเมืองไทยนั้นการพูดถึงในเชิงนโยบาย เป็นการผลักดันกับรัฐ หรือผลักดันกับส่วนต่างๆ แต่ว่าถ้าเป็นบริบทอื่นนั้น ข้อเสนอเชิงนโยบายอาจจะไม่ใช่ในลักษณะเดียวกัน เพราะว่าข้อเสนอเชิงนโยบายไม่ได้แปลว่า จะต้องเรียกร้องให้รัฐทำอะไรอย่างเดียวนัยเชิงนโยบายนั้น สำคัญที่ว่าเรากำลังสื่อสารกับใคร Discourse หรือกำลัง Address ปัญหาให้กับใคร

การวิจัยนั้น ถ้าจะให้มีความผูกพันในเรื่องต่างๆ นั้นมาก ต้องเป็นลักษณะของการวิจัยแบบปฏิบัติการ แต่เราไม่สามารถจะทำ Action Research ได้ทุกๆ ที่ บางที่เป็นเพียง Academic Research เช่น การศึกษาในระดับปริญญาโท เป็นเพียงงานวิจัยในระดับของการสังเกตการณ์เท่านั้น คือ ไม่สามารถเป็นการวิจัยแบบมีความผูกพันกับชุมชน ในแง่ที่ว่าเรา Engage การปฏิบัติการทางการวิจัย ผู้วิจัยไม่สามารถไปพัวพันได้มากนัก ดังนั้น ขึ้นอยู่กับระดับของการวิจัยจะลงไปได้ลึกซึ้ง ผูกพันได้ขนาดไหน จึงจำเป็นต้องแยกแยะสิ่งเหล่านี้ออกจากกัน แต่ไม่ได้หมายความว่า งานศึกษาของเราขณะนั้นไม่มีสาระสำคัญ หรือมีน้ำหนัก ขึ้นอยู่กับว่า เราวางน้ำหนักและเป้าของการวิจัยอยู่ในระดับไหน เพราะถ้าเราพัวพันมากเกินไปแล้ว ไม่สามารถทำได้ เราก็จะรู้สึกผิดหวัง ก็อยู่ที่ว่าเราคาดหวังไว้แค่ไหน และต้องวางจุดให้เหมาะสมกับความเป็นไปได้ของความสามารถของเราในงานระดับนี้ และถ้าเรามีเวลามาก เราก็นำสิ่งที่เราเรียนรู้ไปบอกกับผู้คน หรือไปสื่อสารกับเขามากขึ้น เพื่อเขาจะได้รู้ถึงสิ่งที่เกิดขึ้นกับเขานั้นว่าเป็นอย่างไรบ้าง แต่ก็มีปัญหาอยู่เช่นกันว่า เขาทว่านั้น ชุมชนหนึ่งๆ ก็เป็นเขา มีหลายๆ เขา หมายความว่า หลายพวก หลายฝ่าย เราก็ต้องระมัดระวังในการนำเสนอสิ่งที่รู้กับผู้คนด้วย ซึ่งก็ยุ่งยากซับซ้อนอยู่มาก

แท้จริงแล้ว เราจะเห็นได้ว่า การศึกษาจะเริ่มที่จุดไหนก็ตาม ก็จะเกี่ยวพันกันทั้งหมด สามารถโยงใย Concept ต่างๆ เข้ามาใช้ได้หมด ส่วนในบทความนี้เริ่มทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับสิ่งที่เราศึกษาจากจุดของการเป็นคนขายชอบ ดังนั้น ถ้าเราเริ่มต้นแล้วสามารถโยงใยกันได้หมด ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องติดอยู่กับคำถามว่าจุดเริ่มอยู่ตรงไหน ตรงจุดไหนก็ลงไปได้ทั้งหมด ขึ้นอยู่กับว่าเรามองภาพรวมโยงใยเหล่านี้ได้หมดหรือไม่ อีกนัยหนึ่งก็คือ เราไม่สามารถศึกษาคนเดียวได้ แต่ต้องศึกษาเป็นเครือข่าย เพราะจะทำให้ผู้ที่อยู่ในกระบวนการศึกษาเรียนรู้ร่วมกัน อันเป็นเป้าหมายที่สำคัญ และหวังว่าจะเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันจากภาคสนามมาเปรียบเทียบกับประสบการณ์สนามแบบอื่นๆ โดยอาศัย Concept หรือความคิดร่วมกันบางอย่าง ดีความ ให้ความหมาย หรือทำความเข้าใจร่วมกัน โดยอาศัยการไตร่ตรอง Reflexivity เพื่อจะทำการแจกแจงให้เห็นเป็นภาพที่สมบูรณ์มากขึ้นต่อไป

นัยเชิงนโยบายกับข้อเสนอเชิงนโยบายนั้นแตกต่างกัน ข้อเสนอเชิงนโยบาย หมายถึง เรากล่าวถึงข้อเสนอชัดเจนว่ามีนโยบายที่ต้องทำอะไร มีรูปธรรมอย่างไร ส่วนนัยเชิงนโยบาย หมายความว่า เป็นเรื่องความคิด หรือเราเสนอความคิดใหม่ ทำให้เกิดการ Break Through เปลี่ยนไปจากทิศทางอื่น เป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) วิธีมุมมอง เพราะว่าเวลานี้ ที่เรานักว่านัยเชิงนโยบาย เป็นการดองย้ำ จำ

ของเดิม เรียกว่า แผ่นเสียงตกล่อง เราต้องการที่จะให้คนมองมุมอื่น เปลี่ยนมุมมอง พลิกมุมมอง อันนี้คือ นโยบาย ดั่งนั้น ผลการศึกษาที่เราค้นพบ น่าจะพลิกมุมมอง หรือเปลี่ยนให้คนมองอย่างอื่น หรือไปสนใจมุม อย่างอื่น ที่เราไม่เคยมอง ทำนองอย่างนี้จะเป็นประโยชน์ ทำให้สังคมไทยเรามีมุมมองที่หลากหลาย ไม่ใช่ยึด คิดอยู่กับมุมมองเดิมๆ ที่ทำให้มาผูกมัดตัวเราเอง

นโยบายที่สำคัญที่สุด ก็คือ ทำอย่างไรที่จะทำให้คนตัดสินใจ หรือผลักดันอะไรก็ตาม บนพื้นฐาน ของปัญญา มองอะไรอย่างมีสติปัญญา ปัญหาของเราเวลานี้ คือ เราปล่อยให้ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากอย่าง มาครอบงำต่างหาก ดั่งนั้น สิ่งที่เราทำก็ต้องการปลดปล่อยปัญญาให้เป็นปัญญาของสาธารณะ ไม่ใช่ปัญญาที่ มาครอบงำ ทำยที่สุดเวลานี้สังคมไทย มีปัญหาของการครอบงำทางปัญญาค่อนข้างสูง

เราจะทำการศึกษาด้วยความคิดเชิงวิพากษ์ที่มีหัวใจได้อย่างไร เรากล่าวถึงการสนับสนุนคนเก่ง นั่นคือ ใช้ปัญญาไปชมคนอื่น ก็เป็นการครอบงำด้วยปัญญาเช่นเดียวกัน ดั่งนั้น สิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ทำอย่างไรจะทำให้ สังคมมีปัญหา ก็คือว่า คนที่สนใจทางวิชาการ อย่างน้อยที่สุดต้องมีปัญญา ปัญญาก็คือไม่ยอมให้ใครเขามา กำหนด ต้องคิดอย่างนั้นอย่างนี้ คือ เราต้องมีเสรีภาพในการเสนอแนะความคิดเห็นต่างๆ ได้ ตามที่เราได้ไป ศึกษา มา กล่าวคือ สิ่งที่เราไปศึกษามานั้น ก็ต้องบอกที่เราศึกษามาเป็นความรู้อย่างไร ถ้าเราบอกไม่ได้ว่า ที่เรา ศึกษาเป็นความรู้หรือไม่ ก็คงจะผลักดันให้สังคมมีปัญหาได้อย่างไร ดั่งนั้น เราต้องตอบคำถามเหล่านี้ให้ได้ เสียก่อน

ดั่งนั้น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในเวทีวงกว้าง จึงเป็นกิจกรรมสำคัญ ที่ประกอบกันขึ้นมาเป็น ชุมชน วิชาการ เพื่อทำให้สังคมที่มีสติปัญญา เคลื่อนไปอย่างมีสติปัญญา ไม่ใช่เคลื่อนไปอย่างไร้ทิศทางอย่างที่เป็น อยู่ในปัจจุบันนี้

การทำวิจัยแบบเครือข่ายร่วมกัน มีนัยที่ต้องการจะให้มีการแลกเปลี่ยนข้ามสาขา ซึ่งจะทำให้กระบวนการ เรียนรู้มีพลังมากขึ้น พยายามใช้เครือข่ายไปเสริมงานของแต่ละคนที่ทำให้ดี โดยพยายามใช้ประโยชน์จาก เครือข่ายให้เต็มที่ เพื่อว่างานศึกษาวิจัยที่ดี น่าจะสร้างมาตรฐานทางวิชาการของสังคมไทยขึ้นมาได้ระดับหนึ่ง สิ่งทั้งหมดทำก็เพื่อให้มีมาตรฐานทางวิชาการ เพราะว่าในวงวิชาการบ้านเรา ทั้งงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโท ยัง อยู่ในระดับที่ไม่เป็นที่น่าพอใจ ส่วนคนจบปริญญาเอกแล้วก็ไม่ค่อยทำงาน ส่วนมากนักวิชาการไทยทำงาน น้อย ที่ทำงานจริงจังมีเพียง 10% (ส่วนที่เหลือไม่รู้ทำอะไร) ถ้าเราไม่สร้างมาตรฐานทางวิชาการขึ้นมา ก็จะไม่มีการเรียกร้องให้มีการทำงาน ซึ่งก็จะทำให้วงการวิชาการของเราไม่ค่อยพัฒนา ดั่งนั้น งานวิทยานิพนธ์ปริญญา โทก็ควรจะมีมาตรฐาน โดยอยู่ในการควบคุม คือ อย่างน้อยงานวิชาการควรจะมีมาตรฐานอยู่ในระดับที่จะทำ ให้เกิดความก้าวหน้าทางวิชาการมากขึ้น

ดั่งนั้น จึงอยากจะเรียกร้องให้เข้าร่วมเวทีและเครือข่าย ที่จะช่วยเสริมให้งานมีคุณภาพสูงมากขึ้นเป็น มาตรฐานที่ดีขึ้น และช่วยให้คนรุ่นหลังๆ เข้ามาศึกษาและเรียนรู้งานที่ดีเป็นอย่างไร คนรุ่นใหม่ก็จะได้สร้าง เสริมงานให้ดีขึ้นไปอีก เพื่อให้มีความชัดเจนว่างานศึกษาเหล่านี้มีมิติที่หลากหลาย แต่ไม่สามารถศึกษา วิจัยเพียงคนเดียวได้ ฉะนั้น จึงต้องร่วมกันจากหลายๆ คน แต่ละคนก็ศึกษาที่ตนเองสนใจ แต่ถ้าคนเดียวก็จะมี

น้ำหนักไม่มากนัก รวมกันก็จะมีน้ำหนักสูงขึ้น ทำให้คนในสังคมได้สนใจกลุ่มคนที่ถูกมองข้าม ไม่ได้รับการเหลียวแล ให้คนเหล่านี้มีพื้นที่ยืนทางสังคม

บรรณานุกรมคัดสรร

- Appadurai, Arjun (1986) *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chayanov, Alexander V. (1966) *The Theory of Peasant Economy*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Condominas, Georges (1975) "*Phiban* Cults in Rural Laos," in G. William Skinner and A. Thomas Kirsch (eds.) *Change and Persistence in Thai Society: Essays in Honor of Lausiston Sharp*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Durkheim, Emile (1965) *The Elementary Forms of Religious Life*. (1st Published 1915). New York: The Free Press.
- Evans, Grant (1998) *The Politics of Ritual and Remembrance: Laos since 1975*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Foucault, Michel (1965) *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Random House.
- Leach, Edmund R. (1968) *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*. (1st Published 1954). Boston: Beacon Press.
- Malinowsky, Bronislaw (1961) *Argonaut of the Western Pacific*. (1st Published 1922). New York: Dutton.
- Mills, C. Wright (1959) *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Radcliffe-Brown, Alfred R. (1964) *The Andaman Islanders*. (1st Published 1922). New York: The Free Press.
- Rosaldo, Renato (1980) *Ilongot Head Hunting 1883-1974: A Study in Society and History*. Stanford, California: Stanford University Press.

รายงานการประชุมสรุปผลและเสนอผลการวิจัย
โครงการวิจัยเครือข่ายปริญญาโทด้านไทศึกษา :
ประเด็นสังคมและวัฒนธรรมของคนชายขอบ
ระหว่างวันที่ 9-10 กุมภาพันธ์ 2545

คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เสนอต่อ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

กำหนดการ
โครงการวิจัยเครือข่ายปริญญาโทด้านไทศึกษา
ประเด็น: สังคมและวัฒนธรรมของคนชายขอบ
ณ ห้องประชุมอาคารปฏิบัติการ ชั้น 4 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

วันเสาร์ที่ 9 ก.พ. 2545

*** รายงานผลการศึกษา**

□ กลุ่มแรก ผู้นำเสนอ (ท่านละ 30 นาที)

09.00-10.30 น.

1. “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับกระบวนการกลายเป็นไทยของชาวกะเหรี่ยงในหมู่บ้านแพะ อำเภอมะเข่เรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน” โดย **คุณเปรมพร ชันติแก้ว**
2. “ฝัน การป่ายสี และจิตวิญญาณแห่งการต่อสู้ การตอบโต้ต่อวาทกรรมครอบงำของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง” โดย **คุณอรัญญา สิริผล**

□ ผู้นำวิจารณ์และเสนอแนะ (30 นาที)

อาจารย์สายชล สัตยานุรักษ์ ศ.ดร.ยศ สันตสมบัติ
ดร.ขวัญชีวัน บัวแดง ดร.ประสิทธิ์ ลิปรีชา

10.30-10.40 น.

พักดื่มน้ำชา กาแฟ

□ กลุ่มที่สอง ผู้นำเสนอ (ท่านละ 30 นาที)

10.40-12.10 น.

1. “เงื่อนไขของการอนุรักษ์ดินและน้ำและการขยายพื้นที่เกษตรในพื้นที่สูง: กรณีศึกษาบ้านปากห้วยอ้อย ตำบลบ้านเวียง อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่”
โดย **คุณมะลิวัลย์ โสภ**
2. “พลวัตการใช้ที่ดินของชุมชนม้งในป่าอนุรักษ์ใกล้เมือง: กรณีศึกษาหมู่บ้านคอบปุย อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย จังหวัดเชียงใหม่” โดย **คุณดาริกา ห้วยทราย**

□ ผู้นำวิจารณ์และเสนอแนะ (30 นาที)

ดร.สันธิดา กาญจนพันธุ์
ดร.ชูศักดิ์ วิทภัย
ดร.ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี

12.10-13.10 น.

พักรับประทานอาหารกลางวัน

□ **กลุ่มที่สาม ผู้นำเสนอ (ท่านละ 30 นาที)**

3.10-14.40 น.

1. “การแย้งซึ่งความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อ ปู่เยอ ย่าเยอ ในหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว” โดย **คุณธีรวัฒน์ แก้วแดง**
2. “สื่อผ่านม: การพัฒนาทางวัฒนธรรมในพื้นที่ท่องเที่ยว แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว” โดย **คุณสันติพงษ์ ช้างเผือก**

□ **ผู้นำวิจารณ์และเสนอแนะ (30 นาที)**

ดร.รุจยา อาภากร

ดร.อภิญา เพ็ญฟูสกุล

อาจารย์อรรถจักร สัตยานุรักษ์

14.40-14.50 น.

พักดื่มน้ำชา กาแฟ

□ **กลุ่มที่สี่ ผู้นำเสนอ (30 นาที)**

14.50-16.20 น.

1. “การขยายตัวของระบบสินเชื่อแบบผ่อนส่งและการได้คอบของผู้บริโภคสินค้าในชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท จังหวัดลำพูน” โดย **คุณัดดา ประสพสมบัติ**
2. “การเมืองในการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวี หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ในจังหวัดเชียงใหม่” โดย **คุณมรรต สิริสถิตย์กุล**

□ **ผู้นำวิจารณ์และเสนอแนะ (30 นาที)**

ดร.สิทธิรัฐ ประพุทธนิตินสาร

ดร.อภิญา เพ็ญฟูสกุล

ดร.จามะรี เชียงทอง

วันอาทิตย์ที่ 10 ก.พ. 2545

□ **กลุ่มที่ห้า ผู้นำเสนอ (ท่านละ 30 นาที)**

09.00-10.30 น

1. “การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน จังหวัดลำพูน”
โดย **คุณวิเศษ สุจินทรัพย์**
2. “การนำเสนอความเป็นตัวตนของผู้หญิงบริการในสถานบันเทิงบาร์เบียร์ จังหวัดเชียงใหม่”
โดย **คุณโสภิตา วีรกุลเทวัญ**

□ **ผู้นำวิจารณ์และเสนอแนะ (30 นาที)**

อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์
ดร.สันธิตา กาญจนพันธุ์
ศ.ดร.ยศ สันตสมบัติ

9.30-10.40 น.

พักดื่มน้ำชา/กาแฟ

สรุปและสังเคราะห์ผลการศึกษา

10.40-12.00 น.

อภิปรายและสรุป
นำโดย ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

ขั้นตอนการดำเนินการ

1. ทางโครงการได้จัดส่งบทความ ให้แก่ผู้วิจารณ์แต่ละท่านในแต่ละหัวข้อ ก่อนที่จะมีการประชุม
2. นักศึกษานำเสนอผลการศึกษา
3. ผู้วิจารณ์ได้วิจารณ์บทความ (ดังรายละเอียดข้างล่าง) เพื่อนักศึกษาแต่ละคนจะได้นำไปปรับปรุงบทความของตนเอง
4. หลังจากนักศึกษาปรับปรุงบทความเสร็จแล้ว ให้จัดส่งบทความให้แก่โครงการ เพื่อเสนอต่อ สกว.ฝ่าย 1 ต่อไป

สาระสำคัญของบทวิจารณ์งานศึกษา

วิจารณ์ บทความ

“การช่วงชิงความหมายพิธีกรรมและความเชื่อ ปู่เยอ ย่าเยอ เมืองหลวงพระบาง” ชีววัฒน์ แก้วแดง

“ลือผานม : การพัฒนาทางวัฒนธรรมในพื้นที่ท่องเที่ยว” สันติพงษ์ ช้างเผือก

ผู้วิจารณ์ : ดร.อภิญา เฟื่องฟูสกุล ดร.ม.ร.ว.รจยา อาภากร

อาจารย์ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

ดร.อภิญา เฟื่องฟูสกุล : ในงานชิ้นแรก (ปู่เยอ ย่าเยอ) ในการอธิบายกระบวนการ Marginalization พยายามจะเน้นความขัดแย้งระหว่าง ผี พุทธ แล้วก็ทุน รวมทั้งการพยายามของชาวบ้านที่จะต่อต้าน แต่ตรงนี้เห็นภาพไม่ค่อยชัด เพราะว่าเรื่องพิธีกรรมที่มีความสำคัญต่อชีวิตชาวบ้านตรงนี้ คุณยังไม่ค่อยได้ให้รายละเอียด ในความเป็นผีอารักษ์ และเป็นผีบรรพบุรุษกับพิธีกรรมที่เขาจัดประจำปีแล้ว ความสัมพันธ์ของผีตัวนี้กับชีวิตประจำวันของชาวบ้านมีไหม หมายถึงในช่วงปรกติที่ไม่ได้ประกอบพิธีกรรม ผีปู่ย่าเยอมีความสำคัญ และสัมพันธ์กับกลุ่มเครือญาติในหมู่บ้านเป็นอย่างไร ถ้าตรงนี้ไม่ชัด จะทำให้ไม่สามารถอธิบายพลวัตการเปลี่ยนแปลงสมัยลาวเปลี่ยนแปลงการปกครอง และตอนที่อยู่ภายใต้ระบบทุนนิยม ที่สำคัญคือผีตัวนี้ไปโยงความสัมพันธ์กับมิติอื่นๆ ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของระบบเครือญาติ การเจือจุนกัน การเป็นกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมแบบไหนบ้าง และเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร หรือการจัดการทางมรดกหรือเปล่า เพราะถ้าไม่มีตัวนี้จะทำให้ไม่เห็นความเปลี่ยนแปลง รวมทั้งต้องพูดถึง Generation ของชาวบ้านว่า แต่ละ Generation กับความรู้สึกละแวกของผีตัวนี้มันต่างกันหรือเปล่า เราจะดูเฉพาะตัวพิธีกรรมอย่างเดียวไม่ได้ ความหมายจะมีอยู่นอกพิธีกรรมด้วย และความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมอื่นๆ ซึ่งตรงนี้นับขาดไปในการวิเคราะห์

ส่วนเรื่องการปะทะปะสานกับระบบทุนนิยม ดูเหมือนว่าจะเน้นเพียงความขัดแย้งกับความศักดิ์สิทธิ์จากการที่ทำให้เป็นสินค้า ซึ่งที่จริงแล้วการปะสานปะสานในโลกของความศักดิ์สิทธิ์กับความขัดแย้ง อาจจะไม่มีเพียงมิติของความขัดแย้งอย่างเดียวก็ได้ ดังนั้นถ้าเราเน้นแต่ความขัดแย้งมันจะไม่เห็นศักยภาพของคนที่เหมาะสมกับความศักดิ์สิทธิ์กับทุนเข้าด้วยกัน ตัวหลังนี้มันมีกระบวนการที่สลับซับซ้อนมาก อย่างเมืองไทยกระบวนการทุนอยู่คู่กับความศักดิ์สิทธิ์อย่างดี คือเรื่องพระเครื่อง ยิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ยิ่งแพง หรือเรื่องของฮวงจุ้ย ที่ยิ่งรวยก็ยิ่งให้ความสำคัญในเรื่องนี้ ดังนั้น

กระบวนการที่อยู่คู่กันครั้งนี้ต้องดึงออกมา ที่จริงในงานของคุณก็มิกล่าวบ้าง แต่คุณไปเน้นเฉพาะความขัดแย้ง เลขไม่
จะอธิบายตรงนี้อย่างไร เช่น การที่ชาวบ้านต่อรองทางการตลาดกับรัฐ การเรียกค่าจ้างในการที่จะเอาไปเซ็ค อีก
ประการหนึ่งคือ ทุนมันทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ Popularization อันนี้สำคัญมาก เพราะก่อนหน้านี้การจะเข้าถึงผีปู่
ย่าเขอมันจะต้องมีเวลา แต่ตอนนี้มันถูก Popularization แต่คุณก็ไปเน้นทางด้านลบที่ว่ามันทำให้ความศักดิ์สิทธิ์มัน
จางไป แต่แล้วคุณก็มีตัวอย่างอีกเหมือนกัน เช่น มีบางคนที่เขาเอาตุ๊กตาปลอมๆ นี่ไปขึ้นหิ้ง การขึ้นหิ้งนี้เขายังให้พื้นที่
พิเศษกับมัน และยังเชื่อถือเสมอว่าเป็นความศักดิ์สิทธิ์ อันนี้มันเป็นการละเลยค่อนที่ระบบทุนมันทำให้มีความ
ผสมผสานกลมกลืน และสร้างความหมายใหม่กับความศักดิ์สิทธิ์

ในงานที่สอง (ลือผานม) ในการขมวดงานคอนท่ายด้วยกรอบ Marginalization นั้นยังไม่ค่อยชัดเจน สมมุติ
ว่าเราจะจัดประเภท Marginalization ว่าเป็น Marginalization ในเชิง Symbolic กับในเชิงที่เป็น Social และ Political
Practice ซึ่งสิ่งเหล่านี้มันซ้อนทับกันอยู่ ในบทหนึ่งคุณจะกล่าวถึง Marginalization ในเชิงกระบวนการสร้าง
สัญลักษณ์ สร้างภาพ ซึ่งการ Marginalization จะต้องเกี่ยวข้องกับการ Allocate Space เสมอ ในส่วนที่เป็น Symbolic
เป็นการสรุปที่การสร้าง space ด้วยความเป็นอื่น ในเชิง Exotic กับ Romantic

อีกประเภทหนึ่งของ Marginalization คือเป็นกระบวนการปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งถ้าเราจบท้าย
ด้วยการเปรียบเทียบว่า ปฏิบัติการในเชิงสร้างความเป็นอื่น ในยุคศักดินา ยุครัฐชาติ และภายใต้ทุนนิยม ปฏิบัติการ 3
อย่างที่ถูก Marginalization มันมีความเหมือนความต่างกันอย่างไร เห็นได้ชัดว่าในระบบศักดินาระบบปฏิบัติการตัวนี้
มันอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ แต่มันทำให้ ระบบอุปถัมภ์ ก็คือ การจำกัดพื้นที่ของเขาให้อยู่ภายใต้พื้นที่ที่หนึ่ง เช่น ช่าง
ฟ่อนที่เป็นการจัดพื้นที่ให้อยู่ในระบบอุปถัมภ์ ในขณะที่ขบวนการข้อมูลของคุณก็บอกว่าชาวบ้านในหมู่บ้านนี้มี
flexibility เช่นการไปขายผ้าให้กับฝรั่งเศสได้ด้วย แต่ Flexibility กับ Mobility ในเชิงพื้นที่นี้มันถูกจำกัดเมื่อเปลี่ยน
แปลงการปกครองมาอยู่ภายใต้ระบบการสร้างชาตินา ระบบใหม่ดูเหมือนว่าเขาจะได้สิทธิอะไรบางอย่าง แต่ดู
เหมือนว่าเขาจะไปจำกัดพื้นที่ อันนี้ก็เป็นกระบวนการสร้างความเป็นอื่น หรือเป็นกระบวนการ Marginalization อีก
แบบหนึ่ง ซึ่งตัวนี้จะเห็นได้ชัด ถ้าเราไปพูดถึง Marginalization ในเชิงเศรษฐกิจโลก ในระบบทุนนิยม ในระบบ
ตลาดการค้าขาย ซึ่งจะเห็นได้ชัดว่า ลาวอยู่ในชายขอบของทุนนิยมโลก เวลาคุณให้รายละเอียดของคนแต่ละคนๆ
เวลาสรุปน่าจะให้ Concept ของ Marginalization ในระบบตลาดโลก มาเทียบกับวิธีการ Marginalization ภายใน
ระบบอุปถัมภ์ และรัฐชาตินา จะเห็นได้ว่าใน 4 คราวเรือน จะมีการตอบโต้ด้วยการใช้ทุน ซึ่งเป็นทุนในระบบก่อน
ทุนนิยม คือ มีเครือข่ายทางสังคมในการสร้างระบบอุปถัมภ์ระหว่างคนที่จนที่สุดกับพ่อค้ามารับซื้อช่วงต่อ เพราะ
ฉะนั้นอยากจะให้ขมวดด้วยการจัดประเภท Marginalization และเปรียบเทียบกับเทคนิคของการสร้างความเป็นอื่น
จะทำให้เห็นชัดขึ้น

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ : เรื่องพิธีกรรมความเชื่อในหลวงพระบาง และเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ในหลวงพระบางที่ทำงาน
ในด้านการท่องเที่ยวในลักษณะหนึ่ง ซึ่งเขาขอบไม่ได้แปลว่าต้องอยู่ไกลๆ เขาขอบอาจจะอยู่ตรงกลาง การอยู่ตรง
กลางและเป็นเขาขอบได้อย่างไร งานสองชิ้นนี้ก็คงสะท้อนประเด็นนี้

กรณีปู่เขย ย่าเขย เป็นการช่วงชิงความหมายของความเชื่อ และพิธีกรรมโบราณผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลง
ของสังคม จากรัฐศักดินา มาเป็นรัฐชาติ มาเป็นรัฐสังคมนิยม และเข้ามาสู่บริบทของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว
ในกระบวนการโลกาภิวัตน์ ซึ่งก็เป็นภาพที่สลับซับซ้อน แต่ภาพที่แสดงออกมาก็คือการช่วงชิงความหมายต่างๆ

เหล่านี้ เป็นทั้งความหมายที่เกิดการกีดกัน ผลักดัน ขับไล่ การหาประโยชน์กัน อันนี้จะเห็นได้ว่ากระบวนการ Marginalization นั้น ไม่ใช่ตรงไปตรงมาในทางเดียวกัน และกระบวนการก็ไม่ใช่ขัดแย้งกัน แต่อาจจะขัดกัน แล้วก็แตกต่างกันหลากหลายไปในหลายๆ รูปแบบ ซึ่งก็สลับซับซ้อน งานของความเป็นชายขอบเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพื้นที่ ดังนั้น ในงานปู่เยอ ย่าเยอ และงานลือผานมนี้จะต้องนิยามให้ชัดเจนว่าพื้นที่นี้คืออะไร แล้วพื้นที่เหล่านั้นถูกช่วงชิง เบียดขับ ผลักไสอย่างไร อย่างปู่เยอ การเบียดขับไม่ใช่เบียดขับออกไปเป็นสินค้าเท่านั้น แต่การเอาไปเป็นเครื่องศักดิ์สิทธิ์ประจำกายก็เป็นการช่วงชิงพื้นที่ชนิดหนึ่ง

ดร.ม.ร.ว.รจยา อาภากร : ในงานปู่เยอ ย่าเยอต้องเติมรายละเอียด เช่นเรื่องการสัมภาษณ์ เวลาพูดถึงปัจเจกจะต้องมีตัวอย่าง อีกอย่างหนึ่ง ก็คือว่า การปรับเข้าสู่บริบทใหม่ ดูเหมือนว่าเป็นกระบวนการทางปัญญาด้วย คือ เป็น Intellectual Process คือ อาจจะคิดว่า ความศักดิ์สิทธิ์อาจจะเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างนี้ก็ได้ คือ ข้ามพรมแดนความศักดิ์สิทธิ์

ส่วนงานลือผานม ของคุณสันติพงศ์ เรื่องของการ Categorization บางอย่างนั้น ลอยๆ ขึ้นมา อย่างเรื่องของเจ้า ซึ่งเจ้าก็เป็น Categorization หลายแบบ เจ้ามีหลายประเภท บางครั้งเป็นคนละ Category ดังนั้น ต้องระวังในการใช้คำเหล่านี้ และเรื่องของลือ มีการพูดถึงชาติพันธุ์ลือ ลือกับความรับรู้ในความเป็นลือ ผมเข้าใจว่าพวกผานมจริงๆ ก็ไม่ค่อยรับรู้ว่าเขาเป็นลือนะ คือ เขาก็เป็นลาวอยู่ จะเป็นลาวลือหรืออะไรก็แล้วแต่ แต่ว่าไม่ใช่ลือจริงๆ ก็เหมือนกับคนลือในเมืองไทยที่สมัยก่อนก็ไม่ค่อยจะยอมรับว่าตัวเองเป็นลือ คือ มีการปลอมตัวกันอยู่ แต่เมื่อถึงจุดที่จะต้องแสดงตัวออกมานั้นก็แก้ออก หรือเอาอะไรมาใส่แล้วบอกว่าฉันเป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น เวลาพูดถึงจะต้องระวังเหมือนกัน และเมื่อมาแบ่งเป็น 4 ครั้วเรือน ผมก็ไม่แน่ใจว่า มี Category อะไร คือว่า อะไรเป็นตัวกำหนดครั้วเรือน อายุ เพศ หรืออาชีพ อันนี้ก็เป็นส่วนที่ต้องเพิ่มเติม

อาจารย์ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ : ประเด็นแรก ทั้งสองงานทำเรื่องเกี่ยวกับลาว และพยายามจะโยงเข้ามา 3 ช่วงเวลา คือ หนึ่งรัฐราชาธิราช แล้วโคตมาสังคมนิยม แล้วก็มาช่วงแปรรูปรัฐมาเป็นเสรีนิยมแบบหนึ่ง ซึ่งทั้ง 3 ช่วงนี้ ผมคิดว่าไม่พอที่จะทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของเรื่อง ช่วงที่ขาดเป็นคือ ช่วง 1954-1975 ก่อนรัฐสังคมนิยม ผมคิดว่า ในช่วงนี้เป็นช่วงเวลาสำคัญในการก่อรูปอะไรมาหาศาลของลาวเลย จินตนาการเรื่องชาติเกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หลังอาณานิคมลอยไปแล้ว ก่อนหน้านั้นคนลาวไม่คิดถึงชาติด้วยซ้ำ หลังจากอาณานิคมลอยไปช่วง 3 ปีแรก นี่ปัญญาชนลาวยังถกเถียงกันด้วยซ้ำว่า เขาจะอยู่กันอย่างไร สำนักของความเป็นลาวน่าจะเกิดขึ้นในช่วงนี้ ประมาณ 1958-60 ด้วยซ้ำไป ดังนั้น เมื่อช่วงเวลาช่วงนี้หายไปแล้ว ทำให้การอธิบายทั้งสองเรื่องนี้กระโดดไป ถ้าเป็นบทความแล้วมาเรียงตามเวลาอย่างนี้ จะทำให้คนอ่านรู้สึกว่ ช่วงเวลานี้ซึ่งเป็นช่วงที่สำคัญของลาวนั้นหายไปไหน

ประเด็นที่สอง คือ ในยุครัฐราชาธิราช มีการพยายามที่จะเอาคำ หรือความคิดของ Post-modern เข้าไปใช้โดยไม่เข้าใจบริบท ในกรณีผานม เอกสารของรัฐกล่าวว่ จับเอาครอบครัวลือมาดั่งที่ผานม ถามว่า ตรงนี้เป็นความเป็นอื่นใหม่ ผมคิดว่าไม่ ถ้าหากเราเข้าใจรัฐราชาธิราชในเขต Southeast Asia ให้ดี ผมคิดว่า รัฐราชาธิราชทั้งหมดยินดีที่จะรับคนพวกนี้เข้ามาเป็นพวกด้วยซ้ำไป ดังนั้น การใช้ความเป็นอื่นๆ หรือความเป็นชายขอบในกรณีของปู่เยอ ย่าเยอ ในการเปรียบเทียบกับศาสนาพุทธ ผมคิดว่า ต้องระวัง และต้องนิยามว่าความเป็นอื่น หรือความเป็นชายขอบนั้นอยู่

อย่างไร อันนี้ต้องเข้าใจบริบทของรัฐแต่ละรัฐให้ชัด เพราะความเป็น The Other ในแต่ละช่วงเวลาแปรผันไปหมด อย่างเอาเราเข้าไปแล้วถ้าเขาพูดเรื่องชาติพันธุ์แล้วเป็น The Other

ในกรณีของผานมเอง ผมคิดว่า เรื่องคำแต่ละคำนั้นค้นได้ในความหมายที่ใช้ และทำให้เราไม่เข้าใจเลย คำว่า “ความจริงแท้” “บริบทความจริงแท้” ในแต่ละอันหมายความว่าอย่างไร บริบทของความเป็นจริงที่แท้ ด้วยการหยิบเอาวลีของผานมเคยส่งผ้าให้กับเจ้าลาว ผมคิดว่า นั่นไม่ใช่บริบท นั่นเป็นส่วนเล็กของการผลิตความจริงเสียดๆเข้าไป เพราะฉะนั้น ปัญหาใหญ่ของงานลือผานม คือ จะต้องเคลียร์ Concept กันให้ชัดในแต่ละคำที่ใช้ เพราะถ้าใช้คำอย่างนี้อาจเกิดมาจากการมีข้อมูลไม่เพียงพอ แต่จำเป็นต้องเสนอให้ข้อมูลมากๆ อย่างนี้ผมคิดว่า เสี่ยง อย่างกรณีตัวอย่าง 4 คนที่หยิบมานี้เป็นตัวแทนอะไร แต่ถ้าต้องการให้ 4 คนนี้เป็นตัวแทนของคนส่วนใหญ่จะต้องเขียนอธิบายมา ผมคิดว่า 4 คนนี้ เป็นตัวแทนของการใช้ลือเป็นอัตลักษณ์ เราใช้น้อย, ไม่พอ คงต้องเพิ่มข้อมูลให้ชัดเจน แล้วกรณีที่ใช้ลือแล้วเปิดนมในนี้บอกมาอันเดียว ถ้าอันเดียวแล้วจะบอกว่า นี่คือการรับรู้การผลิตใหม่ลือผานมในฐานะสินค้า ไม่ได้ดอกรังไว้ด้วยชุดความหมายที่ผูกพันกับเจ้า ผ้าทอ แต่ยังใช้รูปร่างเป็นตัวหมาย ถ้าหากมีอันเดียวอย่างนี้ ผมคิดว่า ข้อมูลนี้ไม่พอที่จะยืนยันอย่างนั้น และที่สำคัญ คำว่า “ภาพลักษณ์ลบ” “ภาพลักษณ์บวก” คำพวกนี้จะต้องให้ความหมายทั้งหมด

ในกรณีของปู่เยอ ย่าเยอ ถ้าหากเรามองบริบทดีๆ คือ สิ่งแวดล้อมของปู่เยอ ย่าเยอ ผมคิดว่า มีสิ่งที่น่าสนใจหลายประเด็น เช่น ครั้งหนึ่งปู่เยอ ย่าเยอเคยมีสถานะเป็นสมาชิกของชุมชน แต่ต่อมาตั้งแต่ 1954 เป็นต้นมาเมื่อเกิดรัฐชาติ จึงกลายไปมีการขยายความหมายของผีปู่เยอย่าเยอกลายเป็นผีเมืองหรือผีอารักษ์ หลังจากนั้นแล้ว ถามว่า ตรงนี้มีความสำคัญอะไรไหม ซึ่งผู้วิจัยก็บอกเองว่า ในที่สุดรัฐสังคมนิยมเองก็ต้องยอมแพ้เมื่อมีกระแสของการต่อต้าน จนยอมให้เกิดพิธีกรรมนี้กลับขึ้นมา แล้วก็ส่งเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาดูแล สิ่งที่น่าสนใจตรงนี้ก็ คือ คุณได้พูดถึงเวทียะเถียดของเวทียะไม่มีเลข เช่น พูดว่าผู้นำพรรคส่งคนเข้ามาคุม น่าสนใจว่าคุมอะไร คุมอย่างไร ทำอะไรบ้าง ในเวทียะนั้นความหมายทั้งหมดจะถูกผลิตจากคนที่แวดล้อมเวทียะนั้น และจากชุมชนเรื่อยมาจนเป็นของเมืองที่ใหญ่ขึ้น แล้วถูกกด ขณะเดียวกันก็ไม่ได้กดอย่างเดียว แต่ดึงเข้ามาเป็นพวกด้วย แต่ก็ไม่ได้ดึงเข้ามาเป็นพวกที่เท่ากัน ดึงมาแล้วก็กีดกันบางอย่างให้ไปอยู่ชายขอบ กระบวนการตรงนี้ถ้าทำให้ชัดขึ้นจะน่าสนใจ

อีกอันหนึ่งที่น่าสนใจ เรื่องการตอบสนองแก่ปัจเจก ผมคิดว่า ตรงนี้น่าสนใจ เพราะถ้าหากเราดูบริบทของรัฐแปรรูปจากสังคมนิยมเป็นเสรีนิยม สิ่งที่เกิดขึ้นมา ก็คือ การพูดถึง Private Property และเกิดสำนึกเกี่ยวกับปัจเจกชนในหลายระดับ ในกลุ่มชนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบเสรีนิยมสมัยใหม่ ดังนั้น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจึงถูกถอด ถูกเปลี่ยนความหมายเข้ามาเป็นเรื่องส่วนตัวได้ เช่น ในสังคมไทย ก็จะมีเรื่องศาลพระภูมิ ผมคิดว่า ตรงนี้สำคัญ คือ ในการให้ความหมายปู่เยอ ย่าเยอในสำนึกส่วนบุคคลที่คุ้มครองส่วนตัว ในขณะที่กลุ่มอื่นๆ ยังเป็นชุมชนอยู่ และถ้าเรียงดีๆ และเน้นอยู่ที่บริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจรัฐแต่ละรัฐใน 4 ช่วง ก็คือ รัฐราชาธิราช รัฐ Include (1954-1975) รัฐสังคมนิยม และรัฐสังคมนิยมแปรรูป ซึ่งมีสำนึกเชิงปัจเจกชนเกิดขึ้นมา จะทำให้เห็นว่ากระบวนการกลายเป็นสินค้าสัมพันธ์อยู่ตรงนี้อย่างแนบแน่น

วิจารณ์ บทความ

“ประวัติศาสตร์กับกระบวนการกลายเป็นไทยของชาวกะเหรี่ยง” เปรมพร ขันดีแก้ว

“ฝันกับคนมั่ง: พลวัตความหลากหลายและความซับซ้อนแห่งอัตลักษณ์ของคนชายขอบ” อรัญญา ศิริผล

ผู้วิจารณ์: อาจารย์สายชล สัตยานุรักษ์ ศ.ดร.ยศ ดันตสมบัติ

ดร.ขวัญชีวัน บัวแดง ดร.ประสิทธิ์ ลิปรีชา

อาจารย์สายชล สัตยานุรักษ์ : งานของเปรมพร มี 4 ประเด็นหลักที่จะขอพูด คือ

ประเด็นแรก จาก paper การนิยามคนชายขอบ ไม่ค่อยเห็นกระบวนการกลายเป็นคนชายขอบ ในโครงการเศรษฐกิจสังคมไทยของคนปกากะญอที่บ้านแพะ คือพูดเหมือนกับว่าอยู่ๆ เขาเป็นคนชายขอบ แต่ไม่เห็นว่าเป็นเงื่อนไขอะไรที่เขากลายเป็นคนชายขอบ เขาถูกทำให้ไร้อำนาจ ถูกทำให้เสียเปรียบในการเข้าถึงทรัพยากรและเข้าถึงตลาดหรือเข้าถึงอะไรบางอย่างอย่างไรบ้าง ตรงนั้นไม่ชัด สำหรับจุดเด่นของงานวิจัย คิดว่าในวิทยานิพนธ์ทำให้เห็นความสลับซับซ้อนของการกลายเป็นไทย แล้วพอสรุปกลับแยกเป็นส่วนๆ จะเห็นไม่ชัด ความสลับซับซ้อนของการกลายเป็นไทย อย่างคนกลุ่มแต่ละฐานะ แต่ละกลุ่มในสังคมปกากะญอจะกลายเป็นไทยไม่เหมือนและไม่เท่ากัน ระดับของการกลายเป็นไทย หรือจุดเน้น จุดที่เขาเลือกที่จะเป็นไทยในแง่ไหนบ้าง เพราะอะไร เงื่อนไขของคนกลุ่มต่างๆ รวมทั้งความซับซ้อนในแง่ที่ว่าไม่ได้กลายเป็นไทยในทางเดียว แต่มีการกลับมาเป็นปกากะญอในบางแง่ ในบางบริบท ในบางเงื่อนไข ซึ่งสะท้อนถึงการต่อสู้ การดิ้นรน ไม่ใช่การถูกรวบง้ออย่างเดียว อย่างที่ อาจารย์อานันท์ เน้นให้เปรมพรเน้นตรงจุดนี้ให้มากขึ้น

ประเด็นที่สอง การกลับมาเป็นปกากะญอในบางเงื่อนไข บางแง่คน แต่ละกลุ่มก็จะกลับมาไม่เหมือนกัน ไม่เท่ากัน เพราะอยู่ในเงื่อนไข ในบริบทที่ต่างกัน เพราะฉะนั้น ตรงนี้ก็จะให้ชัดเจนในเวลาเขียนเป็น Paper เล็ก รวมทั้งการเชื่อมโยงว่า การกลายเป็นไทย จะทำให้คนแต่ละกลุ่มได้อะไรขึ้นมา อย่างเช่น ชนชั้นนำที่เขากลายเป็นไทย เข้าไปเชื่อมโยงกับข้าราชการ กับนักการเมือง การกลายเป็นไทยของเขาได้อะไรขึ้นมา และขณะเดียวกัน เขารักษาความเป็นปกากะญอในบางแง่ การรักษาความเป็นปกากะญอของคนรวย ของผู้นำทางการเมืองอย่างไรต่อเขา ตรงนี้ใน paper ไม่ชัดเจน สำหรับปกากะญอจนก็เหมือนกัน การกลับมาเป็นปกากะญอในบางแง่ เขาเป็นในแง่ไหน อะไรบ้าง ที่ถูกเน้น อะไรบ้างที่ถูกทิ้งไป ทำไมถึงเป็นอย่างนั้น ตรงนี้ก็จะทำให้ชัดเจน การรักษาความเป็นปกากะญอในบางแง่ และการกลายเป็นคนไทยในบางแง่ เปรมพร บอกว่า วิทยุจะผสมผสานระหว่างความเป็นไทยกับความเป็นปกากะญอไปพร้อมกันได้ดีกว่า ตรงนี้ก็ยังไม่ชัด คิดว่า น่าจะมีความตึงเครียดมากกว่าความสามารถที่จะผสมผสานรีเปลา ต้องดูให้ชัด เพราะว่าถ้ามีความตึงเครียดในการที่จะลงเป็นไทยในบางแง่ และต้องเป็นปกากะญอในบางแง่ สมมุติว่า ในสถานะการณ์ที่จะลงเป็นไทย ขณะเดียวกันก็มีความจำเป็นลงเป็นปกากะญอ ด้วย จะมีความตึงเครียดอย่างไรบ้าง นำไปสู่การดิ้นรนต่อสู้บางอย่าง สำหรับจุดอ่อนอีกจุด คือ เวลาเขียนจะแยกเป็นส่วนๆ การเชื่อมโยงน้อยเกินไปจะไม่ชัด เช่น เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การกลายเป็นไทย การเก็บความเป็นปกากะญอไว้ ควรแยกเป็นหัวข้อไปเลย อันนี้ไม่เห็นการเชื่อมโยง ในแต่ละช่วงว่าเป็นอย่างไร แต่ละกลุ่มที่อยู่ในช่วงนั้นๆ เป็นไทย เป็นปกากะญอ เพราะอะไร

การวิเคราะห์ความหมายของพิธีกรรมก็น้อยไป จะเป็นรายละเอียดมาก ซึ่งเป็นข้อถกเถียงที่ประวัติศาสตร์จะถูกโจมตีตลอดเวลารายละเอียดเยอะ แต่การวิเคราะห์ความหมายไม่ชัด ถ้าวิเคราะห์ความหมายของพิธีกรรมให้ชัด จะทำให้เห็นความเป็นปกากะญอได้ชัดขึ้น ถ้าเป็นพิธีกรรมแบบปกากะญอ อาจจะเห็นได้ชัดซ้ำๆ ในพิธีกรรมที่เป็นปกากะญอ มีบางอย่างที่อาจถูกทิ้งไป เช่น อย่างแรกที่ถูกทิ้งไปอย่างแรก ก็คือพิธีกรรมที่เป็น ปกากะญอเหมือนกัน ก็ไม่ใช่

ไทยจริงๆ แต่ก็มีส่วนที่ไม่ได้นำมาใช้ เช่น พิธีศพแบบไทยอาจจะทำบางอย่างอย่าง แต่ในพิธีศพปกากะญออาจจะเลือกไม่ทำตรงนั้น ในเงื่อนไขอะไรที่ความเป็นไทยถูกเน้นเฉพาะบางส่วน หรือความเป็นปกากะญอถูกเก็บเอาไว้เฉพาะบางส่วน อาจจะมีการสร้างใหม่ด้วย อีกอันคือสำนักประวัติศาสตร์ที่สำคัญมากต่ออัตลักษณ์ ในนี้ก็ไม่ต้องขัด

ประเด็นสุดท้าย คือ เปรมพร บอกว่า มีความเปลี่ยนแปลงนิยามความเป็นไทย ความเป็นปกากะญอ อันนี้ก็ยังไม่ชัด สำหรับนิยามความเป็นไทย คิดว่าช่วงทศวรรษ 2500-2530 นิยามความเป็นไทยของรัฐค่อนข้างจะครอบงำ อันนี้น่าจะมีผลต่อปกากะญอแบบหนึ่ง ต่างกับช่วง 2530 - ปัจจุบัน ที่นิยามความเป็นไทย มีความหลากหลายขึ้น และเป็นไปได้หรือไม่ว่าจะทำให้การกลายเป็นไทยของปกากะญอมีทางเลือกมากขึ้น หรือแม้แต่มีโอกาที่จะรักษาอัตลักษณ์เดิมของตัวเองได้มากกว่า เพราะว่า ความเป็นปกากะญอเริ่มถูกยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่ง เป็นความหลากหลายทางวัฒนธรรม

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ : ในบทความ “กระบวนการกลายเป็นไทยของชาวกะเหรี่ยง” (คุณเปรมพร) ก็มีประเด็นที่น่าสนใจ ซึ่งมิงงานศึกษาของ Condominas ที่พูดถึงกระบวนการที่เรียกว่า Thai-isation ไม่ทราบว่าได้เอามาใช้ในการวิพากษ์วิจารณ์ มาใช้ในการตอบโต้หรือแลกเปลี่ยนความคิด ดูซิว่า ตรงหรือแตกต่างอย่างไรกับกรณีที่เราเอามาศึกษาคนปกากะญอ เพราะว่า Condominas เขาพูดถึงกระบวนการของ Thai-isation ว่าเกิดขึ้นในพื้นที่ที่มีคนไทยสัมพันธ์อยู่กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น โดยทั่วไปในลักษณะที่ว่า เป็นการยกระดับ พูดง่ายๆ คือ ความเป็นไทยไม่ใช่เป็นเรื่องของชาติพันธุ์ ความเป็นไทยเป็นเรื่องของสถานภาพ บทบาท เกียรติยศ ชื่อเสียง

ส่วนกรณีของ “ผีนกกับม้ง” (คุณอรุณญา) นั้นน่าสนใจ แต่มาสรุปตอนท้ายว่า ชาติพันธุ์มีลักษณะที่หลากหลาย แต่ในตอนเสนอไม่ได้แยกแยะชัดเจน ระหว่างการมีลักษณะทางชาติพันธุ์ที่หลากหลายตามด้วยการแสดงความเป็นชาติพันธุ์ ที่สะท้อนออกมาจากฐานะ เพราะมีอยู่หนึ่งตรงที่ว่าคนจนก็เสียชื่อเสียงของการไปปลูกผืน ดังนั้น สถานะกับวัย ยังไม่ได้ถูกนำเสนอที่ชัดเจน เพราะตอนหลังมาพูดถึงเรื่องของวัย แต่ก็มีเรื่องของสถานะ ความแตกต่างในเรื่องของความยากจนก็มีด้วย ดังนั้น ไม่ค่อยชัดเจน

ผมคิดว่า ที่พูดมาทั้งของเปรมพร และอรุณญา เราเคยพูดถึงการเปลี่ยนจาก Shifting Cultivation อันนี้ คือ Shifting Identity ปรากฏว่า การถกกันนี้ยังไม่ค่อยได้ดึงออกมา ผมคิดว่า เมื่อไหร่ที่เราสังเคราะห์รวบยอดเป็น Concept จะทำให้การเสนอที่แยกส่วนอยู่มีการเชื่อมโยงได้ดีขึ้น เพราะในเชิงแนวคิด ต้องมีการมองดูในลักษณะที่เป็น Holistic คือ ต้องมี Concept ร่วมที่จะโยงเอาการพูดที่เป็นส่วนๆ ให้เชื่อมโยงกัน ดังนั้น ทั้งสอง Paper มีลักษณะที่แตกต่างกับในเชิงความคิดที่พูดถึง Shifting Identity ที่เกิดขึ้นในลักษณะ ในบริบทที่แตกต่างกัน ก็อาจจะใช้มาเป็นแนวคิดที่เสริมวิธีอธิบายของเราที่มีอยู่แล้วให้แหลมคมขึ้น

ที่ผมพูด คำว่า Shifting Identity ที่จริงสองคำต้องอยู่คู่กัน คือ Nigo cheering Identity หรือ Contesting Identity คงจะต้องเอามาเป็นความคิดที่ช่วยให้เรา ไม่ใช่สรุปได้อย่างนี้ แต่ว่าความคิดอย่างนี้จะช่วยให้เราดึงเอาข้อมูลที่เราที่มีอยู่นำเสนอให้เป็นจริง ลื่นไหลได้อย่างไร ซึ่งอาจจะช่วยได้บ้าง

ดร.ขวัญชีวัน บัวแดง : หัวข้อกระบวนการกลายเป็นไทย เปรมพรได้นิยามชัดเจน คือ มองในแง่การกลายเป็นไทย ซึ่งมองจากภายนอกเห็นส่วนใหญ่ มองจากภายใน การแต่งกาย พิธีกรรม อาจจะมีจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ Lise ไว้ เห็นว่าต้นกำเนิดคนไทย สัญลักษณ์อะไรที่เป็นไทย ความเป็นปกากะญอ พิธีกรรม ภาษา อะไรอื่นๆ ที่เป็นแบบปกากะ

กะฉูด ซึ่งการนิยามเป็นแบบนั้น เพราะฉะนั้นในวิทยานิพนธ์หรือPaper ที่ออกมา ก็จะอธิบายอย่างนั้น ในแต่ละยุคซึ่งแบ่งเป็น 3 ยุค มีการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรม ภาษา การแต่งกาย การใช้ชื่อ โดยการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก็เป็นผลมาจากโครงการของรัฐชาติ ซึ่งก็อาจจะไม่ใช่เป็นเรื่องไทยทั้งหมด เรื่องการมาเปลี่ยนให้เป็นเศรษฐกิจแบบ Cash Crop อะไรต่างๆ ก็อาจไม่ใช่เรื่องไทยล้วนๆ แต่ก็มีเรื่องไทย เรื่องภาษาที่รัฐชาติเข้ามาเพื่อที่จะมีการเปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้นทั้งวิทยานิพนธ์และPaper ก็จะเป็นการบรรยายที่ค่อนข้างชัดเจนว่าเกิดอะไรขึ้นในหมู่บ้าน มีการเปลี่ยนแปลงแต่ละยุคสมัยอย่างไร ปากกะฉูดที่เป็นแบบก่อนปี พ.ศ. 2500 ปัจจุบันนี้ก็เปลี่ยนแปลงไป อาจเป็นเรื่องกระบวนการกลายเปลี่ยนไทยหรือในลักษณะการทำให้เป็นไทย แต่ว่าถ้าเป็นกระบวนการกลายเปลี่ยนไทยอีกด้านหนึ่งที่ อาจารย์สายชล พูดไปแล้วนั้น ตรงนี้ไม่ค่อยเห็น

เวลาพูดถึงทฤษฎีที่น่าสนใจหลายอัน ยกเรื่องที่ อาจารย์นิธิ พูดว่า ความเป็นไทยไม่หยุดนิ่ง มีหลายแบบ หรือว่าการแสดงตัวตนอาจจะเกิดขึ้นเมื่อเกิดวิกฤติทางสังคม วัฒนธรรม ที่นี้การกลายเปลี่ยนไทยในด้านที่เป็นของชาวบ้าน เรื่องจิตสำนึก เป็นเรื่องการให้ความหมายของความเป็นไทย หรือความเป็นปากกะฉูด ตรงนี้ไม่ค่อยเห็น ก็เลยกลายเป็นเรื่องการกลายเปลี่ยนไทยในลักษณะที่เรามองเห็นด้วยภายนอก แต่ไม่ได้มองเห็นจากการบรรยาย ความคิด จิตสำนึก หรือการให้ชาวบ้านให้คำนิยาม ตรงนี้ไม่ค่อยเห็น ที่เปรมพร พูดในวิทยานิพนธ์เหมือนว่า จริงๆ แล้ว ความเป็นปากกะฉูดกับความเป็นไทยเกิดขึ้นมาในช่วงหลัง ในขณะที่มีโครงการของรัฐชาติเข้ามา เมื่อมีการให้ความรู้สึกที่เป็นไทยมากขึ้น เขาก็เริ่มมีความรู้สึกเป็นปากกะฉูดมากขึ้น คือ ออกมาเชิงล้ออย่างที่ว่าทำไมคนรวยซึ่งมีโอกาสหรือผู้นำทางที่มีโอกาสที่จะเข้าสู่กระบวนการของรัฐชาติมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็แสดงออกซึ่งความเป็นปากกะฉูดมากขึ้น อันนี้น่าสนใจที่เปรมพรพยายามจะพูดถึงความเปลี่ยนแปลงระหว่างฐานะทางเศรษฐกิจหรือเพศหรือวัย ที่พยายามจะครอบคลุมทั้งหมด ก็น่าสนใจว่าสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร ซึ่งก็ไม่ชัดเจน จริงๆ การกลายเปลี่ยนไทยก็เป็นส่วนหนึ่งในหลายเรื่องเท่านั้นเอง เพราะว่าหมู่บ้านที่แม่สะเรียงก็ค่อนข้างใกล้ชิดกับไทใหญ่ ใกล้ชิดกับลัวะ เขาก็กลายเปลี่ยนไทใหญ่บางส่วน เป็นลัวะบางส่วน ที่นี้ไทยเข้าไปอยู่ในส่วนไหน เพราะฉะนั้นตรงนี้ไม่ชัดเจน คือ ความซับซ้อนแสดงออกไม่ชัดเจนในงานศึกษา และการแบ่งยุคก็น่าจะมีการโยงถึงระดับที่สูงกว่านั้น น่าจะมีสมมุติฐานอะไรบางอย่างที่จะทำให้แบ่งยุค ซึ่งก็ไม่ได้บรรยายตรงนั้น เพราะฉะนั้นการเชื่อมโยงในระดับหมู่บ้านกับระดับที่สูงขึ้นก็ไม่มากพอ

ส่วนงานเขียนของอรุณญา ก็เป็นศัพท์ใหม่ “กระบวนการกักขังอัตลักษณ์ของชาวม้ง” นั้น กักขังอย่างไร คือกระบวนการกักขังๆ ก็มีทั้งภาพบวกและลบ ซึ่งส่วนใหญ่พูดถึงภาพลบ ในขณะที่เดียวกันก็สร้างวัฒนธรรมของม้งให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรม อันนี้ก็ไม่ทราบว่าเป็นบวกหรือลบ แต่ในส่วนนี้ก็ต้องดูควบคู่ไปด้วย เพราะว่าพยายามที่เน้นแนวคิดเรื่องภาพตัวแทน กลายเป็นแนวคิดที่ครอบงำของสังคมอย่างไม่รู้ตัว เน้นหลายที่ ทั้งที่ครอบงำของสังคม บวกหรือลบ หรือขัดแย้งกันอย่างไร เพราะว่าจะทำให้มองเห็นว่ากระบวนการกักขังอัตลักษณ์กักขังแบบไหน แบบที่มีพื้นที่เหลือที่จะทำให้เขาสามารถสร้างตัวตนหรือตอบโต้อะไรได้หรือเปล่า หรือว่ากักขังแบบไม่มีพื้นที่เหลือเลย เข้าใจว่าไม่ได้กักขังแบบไม่มีพื้นที่เหลือเลย เพราะอย่างน้อยเรื่องภาพตัวแทน อาจจะมีหลักทางบวกอยู่บ้าง และก็การสร้างชุดความรู้และองค์กรมีอาชีพ ตามความเป็นจริง มีความขัดแย้งตลอดในองค์ความรู้หนึ่ง หรือในองค์กรมีอาชีพ ทั้งในเรื่องที่เป็นความรู้บวกทางปฏิบัติ ปรากฏว่าเราก็รู้ว่าเขาไม่ได้ทิศทางแบบเดียวกันหมด แต่ละยุคแต่ละช่วงก็มีจุดที่ต่างกันออกไป เพราะฉะนั้นสิ่งเหล่านี้ไม่ได้เป็นอันหนึ่ง กระบวนการกักขังอัตลักษณ์ได้หยุดนิ่งและเป็นแบบแผนเดียวตลอดมา การมองการนี้แล้ว เราได้รู้ได้เห็นได้ว่าทำไมเขาถึงกลายได้ในช่วงหลัง

ประเด็นที่สอง เรื่องการตอบโต้ในชีวิตประจำวัน การให้นิยามของผืนแบบใหม่ แบบของเขามากกว่าจะเป็นการตอบโต้ เรื่องของอัตลักษณ์ของมึงมีความรู้สึกว่ามันเป็นเรื่องการตอบโต้การนิยามความหมายผืนแบบใหม่มากกว่า เพราะฉะนั้นก็เหมือนว่าตอนที่หนึ่งกับตอนที่สองกลั่นกัน ในเรื่องการใช้ทฤษฎี J. C. Scott มาอธิบาย ก็อาจจะต้องไปอ่านคำวิจารณ์ที่เขาให้ต่อ J. C. Scott ด้วย เพราะว่าตัวอย่างเดียวกันที่ว่า ชาวนาบายจนแล้วไปขโมยข้าวของคนรวย แล้วก็สรุปว่าเป็นการตอบโต้ ที่วิจารณ์ ก็คือ ควรจะต้องมองเป็นกระบวนการไม่ใช่มองเพียงจุดเดียว เช่น Case นี้มีผู้หญิงยากจนแล้วไปขายผืนเพื่อให้ได้เงิน พอถูกจับเรารู้สึกว่าเป็นการประชด คือไม่ค่อยหนักแน่นเท่าไร ควรดูทั้งกระบวนการเหมือนงานของเพลโซ ที่มองทั้งกระบวนการของการต่อต้าน เรื่องการครอบงำ เรื่องพื้นที่ป่า คือ Nancy Peluso ก็ใช้คำว่า Repertory of Resistant คือ มีคลังของความรู้ชุดหนึ่งและมีกระบวนการที่มากกว่า Case เดียว

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ : อาจารย์ขวัญจิตวัน พูดถึงกรณีของเปรมพร คือ ภาพวิเคาเหมือนว่าการเป็นไทยไปลดความเป็นปกากะญอ แต่ที่จริงความเป็นไทย เป็นปกากะญอ ที่สัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน มีลักษณะที่ร่วมกันในเงื่อนไข ในมิติ ในบริบทที่แตกต่างกัน ตรงนี้ดูเลือนไป อาจต้องไปตอกย้ำว่าไม่ได้แปลว่าเป็นไทยมากขึ้นแล้วปกากะญอลดลง ที่จริงแล้วอาจจะไทยมากขึ้นพร้อมๆ กับเป็นปกากะญอมากขึ้นด้วย ประเด็นนี้น่าสนใจ

ประเด็นของอรรถนุญา การให้ภาพทำนองนี้เป็นการให้ภาพไปทางเดียวทั้งหมดหรือเปล่า ทั้งที่ในความเป็นจริงมีความหมายในภาพนั้น ไม่ว่าจะเป็นภาพตัวแทนหรือไม่ว่าตัวแทน อะไรต่างๆ ที่สร้างขึ้นในช่วงก่อนๆ แต่ภาพที่ว้ากักขัง ผมก็สงสัยว่าเป็นอย่างไร เพราะนิยามไม่ชัดเจน ถ้าให้ภาพติดผืนเชิงลบ เป็นเรื่องของการกีดกัน ส่วนภาพที่สร้างเพื่อเป็นสินค้าขายในตลาดการท่องเที่ยวไม่ใช่ภาพเชิงบวกแน่นอน อันนี้เป็นการหาประโยชน์ ซึ่งเป็นภาพลบทั้งคู่ แต่ลบคนละด้าน ตรงนี้อรรถนุญาไม่ได้นิยามไว้ ดังนั้นถ้าไม่ได้เป็นภาพที่เขาสร้างขึ้นเองหรือเป็นสิ่งที่เขาสร้างขึ้นเอง ก็ต้องเป็นภาพที่หาประโยชน์ทั้งนั้น ประโยชน์ในเชิงใดเชิงหนึ่ง ตรงนี้แหละที่ขาดหายไป แต่ว่าทั้งหมดไม่ใช่ภาพเดียว มีหลายภาพที่อาจจะเลือนไป และการมองอะไรจาก Case เดียวที่ไม่เป็นเชิงกระบวนการทั้งหมดก็อาจจะทำให้การนำเสนอข้อมูลไม่หนักแน่นพอ

ดร.ประสิทธิ์ ลิปรีชา : เรื่องของกระบวนการกลายเป็นไทย ถ้าจะให้ดีน่าจะมีการเริ่มต้นด้วยการนำเสนอภาพในลักษณะของกระบวนการของรัฐชาติในการกีดกันผลักดันให้คนปกากะญอและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ให้กลายเป็นคนชายขอบ ซึ่ง อาจารย์สาขชล ได้พูดถึงเรื่องนี้อยู่บ้าง ก็ลึกลงจะเริ่มจากภาพนโยบายของรัฐที่ผลักดันให้คนเหล่านี้กลายเป็นคนชายขอบ และหลังจากนั้นรัฐก็พยายามที่จะมีโครงการต่างๆ เข้าไป เพื่อที่จะผสมกลมกลืน คือ ดึงให้เขากลายมาเป็นคนไทยในที่สุด ถึงจะเข้ามาสู่แล้วตรงนี้กับกระบวนการที่พยายามให้คนปกากะญอกลายเป็นคนไทย คนปกากะญอปรับตัวอย่างไรบ้าง ตัวอย่างที่เห็นชัด มีบางโครงการ ถ้าเราศึกษาดูเรื่องพื้นฐานความคิด เรื่องของนโยบายของรัฐ จะเห็นชัดว่าเป็นความตั้งใจที่จะใช้โครงการหรือปฏิบัติการต่างๆ เพื่อที่จะดึงคนชายขอบเข้ามาสู่ความเป็นไทย กรณิศาสานาพุทธจะเห็นได้ชัดว่าการเกิดขึ้นของโครงการพระธรรมจาริกเป็นกระบวนการหนึ่งที่พยายามในระยะยาวจะนำคนเหล่านี้มาพบและซึมซับความเป็นพุทธศาสนิกชนเข้าไปในคนที่ไม่มีศาสนา ในกรณีของ C. Keyes ที่พูดว่า ในบริบทของสังคมไทยแล้ว ความเป็นไทย ก็คือ การนับถือศาสนาพุทธ อย่างกรณีที่มีกลุ่มที่พยายามผลักดันให้

พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ผมว่า เป็นกรณีที่ชัดเจน เพราะการที่เราบอกอย่างนี้ หมายความว่าคนที่เป็นคริสต์ หรือคนที่ไม่มีศาสนาอย่างชาวเขา หรือกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ก็จะไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นคนไทย เพราะฉะนั้นโดยตัวศาสนาพุทธเองก็เป็นการพยายามสร้างวิธีการที่จะดึงคนเหล่านี้เข้ามาเป็นคนไทย

กรณีที่ 2 โรงเรียน ระบบการศึกษา จะเห็นได้ชัดว่าการใช้ภาษาไทยกลางเท่านั้นถึงจะเป็นการยอมรับในระบบโรงเรียนหรือในทางราชการว่าเป็นภาษาไทย การที่คุณไปพูดคำเมืองหรือภาษาชาวเขาอื่นๆ ก็เป็นการบอกโดยอัตโนมัติว่าคุณไม่ใช่คนไทย หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง คือระบบงานทะเบียนบ้านหรือสำมะโนครัว การที่ไปลงชื่อนามสกุลเป็นภาษาปกากะญอหรือภาษาอื่นๆ ก็เป็นการจำแนกโดยปริยายว่าคนเหล่านี้ไม่ใช่คนไทย เพราะไม่มีชื่อ-นามสกุลไทย เพราะฉะนั้นการที่คุณจะได้รับการยอมรับว่าเป็นคนไทย คุณจะต้องเปลี่ยนชื่อเป็นชื่อ-นามสกุลที่มีความหมายเป็นไทยด้วย นี่คือการกระบวนกรของรัฐเป็นความตั้งใจและพยายาม เพราะได้รับความสำเร็จมาแล้ว ที่เห็นชัด ก็คือ กลุ่มคนอื่นในสังคมไทย ต่อไปนี้ ก็คือ กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงหรือกลุ่มอื่นๆ ที่เป็นคนชายขอบก็จะเข้ามาสู่กระบวนการเดียวกันแบบนี้

พยายามสรุปการเป็นคนชายขอบในแง่เศรษฐกิจ การปกครอง ซึ่งเป็นภาพลักษณ์ของปกากะญอ ที่เป็นลักษณะล้าหลังแบบนี้ ผมคิดว่า ถ้าใส่ Referent ด้วยก็จะดี เพื่อจะได้ว่ามีการศึกษาคนนั้นคนนี้ที่พูดไว้ หรืออาจจะเอาทัศนะของคนปกากะญอเองหรือคนในพื้นที่มาอ้างอิงก็จะดี เพราะไม่อย่างนั้นจะมีความรู้สึกว่ เมื่ออธิบายภาพเหล่านี้ไปก็เหมือนกับเป็นความเข้าใจหรือเป็นความรู้สึกส่วนตัวของผู้เขียนเอง ที่พยายามที่พยายามบอกกับคนอ่านว่าปกากะญอมีภาพอย่างนี้ ในทางลบ

อีกประเด็น ที่ผมไม่แน่ใจว่า จะเป็นกระบวนการกลายเป็นคนไทยหรือเปล่า ก็คือ เรื่องของศาสนาคริสต์ การเปลี่ยนเข้าไปเป็นคนนับถือศาสนาคริสต์ของคนปกากะญอ อย่างที่บอกแต่แรกก็คือ การเป็นไทยก็ต้องเป็นพุทธศาสนิกชนในความหมายของสังคมไทย เพราะฉะนั้นในกรณีของศาสนาคริสต์ ผมคิดว่า เป็นเรื่องของทางตะวันตก เรื่องของข้ามความเป็นรักชาติไปเป็น Globalization ถ้าไม่จำเป็นผมคิดว่าน่าจะตัดประเด็นนี้ออกไป

มีการพูดถึงการเปลี่ยนชื่อ-นามสกุล การขอใช้นามสกุลร่วมหรือแม้กระทั่งมีการซื้อขายนามสกุลกัน เปรมพร บอกว่า อันนี้ไม่ได้บ่งบอกถึงความสัมพันธ์ทางเครือญาติตามแบบของปกากะญอ เพราะเป็นรูปแบบใหม่ ถ้าเป็นคนที่ไม่ได้ศึกษาเรื่องโครงสร้างทางสังคมปกากะญอมาก็จะไม่รู้ว่าความสัมพันธ์ทางเครือญาติของปกากะญอเป็นแบบไหน และที่เปลี่ยนมาเป็นแบบใหม่ ที่หลายกลุ่มซึ่งไม่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติมาก่อน มาใช้นามสกุลเดียวกัน เป็นรูปแบบใหม่อย่างไรบ้าง ซึ่งถ้ามีการพูดถึง Background ของระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติในแบบของปกากะญอไว้ก็จะดี

ในตอนท้าย ที่ว่า ทัศนะของกลุ่มต่างๆ ในกระบวนการกลายเป็นคนไทยนั้นมีความแตกต่างกันที่หน้า 31 และหน้า 32 ตรงนี้ถ้าจะมีการ Quote เอาคำพูดของชาวบ้าน หรือของคนที่เราไปสัมภาษณ์เข้ามาใส่ให้เข้ากับประเด็นที่เรากำลังจะพูด จะทำให้ Paper มีน้ำหนักมากขึ้น เพราะไม่อย่างนั้นจะดูเหมือนเป็นการสรุปโดยเราในฐานะที่เป็นผู้เขียนเอง

ส่วนของอรรถาธิบาย ผมเองเติบโตมาในสังคมม้ง บางอย่าง บางประเด็นผมก็มองข้ามไป ขอชื่นชมที่มีความพยายามดึงประเด็นเล็กๆ น้อยๆ บางอย่างซึ่งเป็นจุดเด่นมา Present ให้เห็นว่ามีการบวนการตอนโ้ของม้งอย่างไรบ้าง เช่น กรณีฟื้นฟูวัฒนธรรมของม้งหรือกรณีของความเ็นพื้นที่สีเขียวของการปลูกไม้ผลแทนสวนป่า อันนี้ก็เป็นประเด็นที่สำคัญ มีส่วนเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ก็คือว่า การใช้แนวการศึกษาที่เป็นลักษณะของม้งมาบอกกับ

การวิเคราะห์หรือ Concept มากเกินไป โดยเฉพาะการเอาแนว Postmodernism เข้ามาใช้ค่อนข้างมากบางทีอาจทำให้บางบริบททางประวัติศาสตร์หายไป เช่น ในส่วนแรกที่พูดถึงรัฐชาติกับการกักขังอัตลักษณ์ของคนม้ง โดยเฉพาะกรณีเรื่องฝิ่น อาจจะเป็นข้อจำกัดเรื่องของการพยายามที่จะเขียน Paper ให้อยู่ใน 30 หน้า ผมเข้าใจว่าอรรถาธิบาย Assume ว่าผู้อ่านอาจจะเข้าใจแล้วว่าประวัติความเป็นมาของฝิ่นในบริบทของสังคมเอเชีย จีน ไทยกับม้งเป็นมาอย่างไร ถึงมาสรุปเองสั้นๆ โดยไม่ได้พูดถึงบริบททางประวัติศาสตร์เหล่านี้ไว้ ซึ่งถ้ามีการเกริ่นไว้ ผมคิดว่า น่าจะเป็นการปูพื้นฐานที่ดีให้กับคนอ่านก่อนที่จะมาถึงส่วนที่สองที่พูดถึงการตอบโต้ของรัฐ

อีกประเด็น ผมคิดว่า น่าจะเป็นการตั้งเป็นข้อสังเกต ไม่เฉพาะเรื่องของอรรถาธิบาย หรือนักศึกษา โดยเฉพาะกับอาจารย์ด้านมานุษยวิทยาในสังคมไทยเอง ก็คือเรื่องของการศึกษาภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์กับการเข้าไปทำงานแบบ Ethnography ในหมู่บ้าน ผมคิดว่าถ้าดูในระบบหลักสูตรของมหาวิทยาลัยในเมืองไทย เหมือนกับเป็นการสร้างวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาในการเข้าไปศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ เพราะถ้าเป็นนักมานุษยวิทยาตะวันตกก็ต้องมีการศึกษาภาษาของกลุ่มที่จะไปศึกษาให้เข้าใจในระดับหนึ่งก่อนที่จะเราจะเข้าไปเก็บข้อมูล โดยเฉพาะคนที่เข้าไปเก็บข้อมูลถ้ามีการเรียนภาษาเพื่อให้เข้าใจใน Concept ต่างๆ ได้ก่อนที่จะเข้าไปทำงานจะดีมาก

อีกประเด็น ที่อยากเพิ่มเติม ก็คือภาพลักษณ์ในลักษณะที่เป็นคนด้าด้อย น่าอับอายของคนม้ง โดยเฉพาะในทัศนะของคนรุ่นใหม่ ก็สามารถที่จะเข้าไปดูได้ใน Web Site ที่มีการเปิดเป็นกระชู้ ตั้งประเด็น แสดงความคิดเห็นของกลุ่มคนม้งรุ่นใหม่ไม่เฉพาะที่อยู่ในเชียงใหม่เท่านั้น มีทั้งน่าน เชียงราย ดาก กรุงเทพฯ และที่อื่นๆ แสดงความคิดเห็นมากมาย ซึ่งข้อมูลเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เขาแสดงออกมาจากความรู้สึก

ศ.ดร.ยศ สันตสมบัติ : ผมคิดว่า งานประวัติศาสตร์ที่มีภาคสนามน่าตื่นเต้น แล้วยังไม่ใช่งานประวัติศาสตร์ที่ไปเน้นแบบเดิม คือประวัติศาสตร์หมู่บ้าน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แต่เป็นประวัติศาสตร์ที่ไปตั้งประเด็น ผมรู้สึกดีใจที่เห็นงานแบบนี้ แต่ในขณะเดียวกัน ประเด็นที่ไปหยิบเป็นประเด็นที่ซับซ้อนมาก กระบวนการกลายเป็นไทยมีความซับซ้อน มีหลากหลายมิติ เป็นประเด็นที่เราเรียกว่า “พหุลักษณะ” คือมีความหลากหลาย เพราะว่าไปคิดแบบ Essentialism ไม่ได้ ไปมองแบบที่เป็นการนิยามยาก แต่ต้องไปมองในลักษณะที่เป็นกระบวนการ เพราะคนที่นิยามความหมายของชาติหรือความเป็นไทยไม่ใช่คนเดียว มั่ว และไปหมดในตอนนี้ เพราะว่าพอไปดูตัวนิยาม จะหลง จำเป็นต้องไปดูกระบวนการ ในขณะเดียวกันสมมุติว่าเราไปดูประเด็นความเป็นไทยซึ่งไปเผชิญหน้ากับคนชายขอบ เลยทำให้เราจำเป็นต้องไปดูกระบวนการที่ปะทะ ตอบโต้ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ ภาษาของ Postcolonial ซึ่งผมคิดว่าน่าสนใจ ซึ่งเขาใช้ศัพท์ว่า Subject Position ซึ่งมีลักษณะที่หลากหลาย และเลื่อนไหล คนที่ทำประวัติศาสตร์ได้ดีในช่วงหลังก็คือพวกกลุ่มที่ทำ Sub-altern Study แล้วก็ทำประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนที่ด้อยสิทธิทั้งหลายก็จะทำงานประเภทนี้มาก แต่ผอ.อาจจะไม่ได้ไปเห็นงานตรงนี้สักเท่าไร ก็เลยไม่ได้ไปดูตรงนี้

ถ้าเพื่อให้ความสนใจกับการปะทะขัดแย้ง หรือว่า Articulation ระหว่าง Actor กลุ่มต่างๆ ที่แต่ละกลุ่มก็พยายามจะนิยามความเป็นไทยหรือความมีตัวตนจากจุดของตัวเองเพื่อปรับเผชิญหน้า เพราะว่าความเป็นไทยไม่ใช่อะไรที่เป็นแก่นสารอีกต่อไป แต่เป็นการปรับเปลี่ยนจุดเผชิญหน้าระหว่างกลุ่มคนต่างๆ จุดเผชิญหน้าเหล่านี้ถึงได้เลื่อนไหลไปตลอด และในขณะเดียวกันจุดเผชิญหน้าตรงนี้ก็ปะทะกัน ไม่ใช่ในกระแสที่รัฐชาติจะสามารถกำหนดอะไรได้ก็ถล่นไป แต่เป็นกระแสซึ่งโลกาภิวัตน์เข้ามา ความเป็นปกาเกอะญอก็มีบริบทของ Transnational ของอยู่ มีความเป็นชาติพันธุ์เข้ามาเกี่ยวข้อง และความเป็นชาติพันธุ์ของโลกสมัยใหม่ ความหมายของก็เริ่มจะซับซ้อนขึ้น

กลายมาเป็นประเด็นทางการเมืองก่อนข้างสูง ในทำนองเดียวกันกระแสเรื่องของสภาพแวดล้อมก็เริ่มเข้ามา ถ้าเราดูกระบวนการกลายเ็นไทยในกระบวนการที่จะปรับจุดเผชิญหน้าในบริบทของความเป็นชาติพันธุ์ ในบริบทของการเมืองเรื่องสิ่งแวดล้อม ในบริบทของ Transnational Transborder จะทำให้เราจำเป็นต้องไปให้ความสนใจกับกระบวนการตอบโต้ไปมาก่อนข้างสูง เวลารัฐเรียกปากกะญอว่าชาวเขา ปากกะญอก็บอกว่าไม่ใช่ เดี่ยวนี้ปากกะญอเรียกตัวเองเป็น Indigenous พอรัฐบอกว่าเ็น ปากกะญอก็บอกว่าปัญญาปราชญ์ ประเสริฐก็พูดถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น คนที่ไม่ใช่ปากกะญออย่างป็นแก้วก็พูดถึงเรื่องนิเวศน์พื้นบ้าน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ช่วยกัน Construct ก็มีการตอบโต้ไปมา ไม่ใช่เป็นอะไรที่หยุดนิ่ง พอรัฐบอกว่าปากกะญอทำลายป่า ก็บอกว่าทำลายป่าอะไรกูรักป่าจะตาย ก็เปลี่ยนการตอบโต้อยู่ตลอดเวลา

อีกประเด็นหนึ่ง ที่น่าสนใจ ก็คือ บริบทของการแข่งขันทรัพยากรในพื้นที่ ซึ่งเผชิญจุดตรงนี้เป็นจุดที่เราเคยทำวิจัยป่าชุมชนมา บ้านกาดพูดถึงพิธีกรรมเยอะมาก เช่น พิธีเลี้ยงผีขุนห้วย ซึ่งมีนัยมากต่อการสร้างอัตลักษณ์ของปากกะญอรุ่นใหม่ๆ ที่พูดถึงพิธีกรรมและก๊ชนชั้น อันนี้ก็น่าสนใจ แต่ว่ากระบวนการซึ่งพิธีกรรมถูกสร้างใหม่เพื่อรวมกลุ่มกันในการตอบโต้กับรัฐ เป็นประเด็นใหญ่มากในอัตลักษณ์ของปากกะญอ แต่ว่าผมยังไม่เห็นประเด็นนี้สักเท่าไร ผมจำได้ว่าที่บ้านกาดตอนที่เลี้ยงผีขุนห้วยมีสารคดีเข้าไปทำด้วย ตอนนั้นงานใหญ่มาก และเป็นเครือข่ายของบ้านปากกะญอตรงนั้น 5-6 หมู่บ้าน ซึ่งทำด้วยกัน เพราะฉะนั้นพิธีกรรมซึ่งไปเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในการแข่งขันทรัพยากร กลายมาเป็นสิ่งที่ถูกผลิตซ้ำ เพื่อบอกว่าคนปากกะญอ อยู่ที่นี่มานานแล้ว และก็นุรักษ์ป่า ในขณะที่รัฐกลายเป็นผู้ร้าย เพราะว่าชาวบ้านที่นั่นยังดำรง และก็ปิดถนนกันไม่ให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้า ความขัดแย้งตรงนั้นรุนแรงมากในยุคสมัยหนึ่ง ถ้าหากเดิมหรือให้ความสำคัญกับประเด็นเหล่านี้ ผมคิดว่าภาพของกระบวนการกลายเ็นไทยในลักษณะที่เป็นการปรับเปลี่ยนจุดยืน และการเผชิญหน้ากันของคนกลุ่มต่างๆ จะทำให้เราเห็นภาพของกระบวนการที่เลื่อนไหลและชัดเจนขึ้น ไม่ใช่เป็นการยึดติดกับการนิยามเฉยๆ .

คุณประเสริฐ ตระการศุภกร : ขอเพิ่มเติมของเปรมพรในประเด็นที่เปรมพรก็อาจจะยังงงอยู่ ก็คือ ระหว่างคำว่า “ฮิโซ” ฮิโซนี้เป็นเรื่องของการตั้งโครงสร้างในลักษณะที่เป็นชุมชน ฮิ แปลว่า หมู่บ้าน ในขณะที่ โซ หมายถึง ดินแดน จะใหญ่กว่าฮิ ดูเหมือนว่าเป็นอิทธิพลขมพื้นที่ด้านโน้น คล้ายเป็นการนิยามเรื่องของ โซ ของปากกะญอด้วย นั่นก็คือดินแดนปากกะญอหรือ Territory ซึ่งจะกว้างกว่า ก็คือ ประเด็นของการทำพิธี และการตั้งฮิโซ หรือ “ก้อกะจ่า” นี่เป็นประเด็นที่ คิดว่า น่าจะลอมจะเข้าไปอีกหน่อย เพื่อที่จะเข้าใจระบบนี้

อีกประเด็น อยากเพิ่มเติมที่คุณประสิทธิ์ เสนอไว้ว่า เรื่องของระบบเครือญาติ อาจจะช่วยเตือนความชัดเจนเรื่องของอัตลักษณ์ เพราะว่าปากกะญอเป็นสายแม่ โดยเฉพาะพิธีเครือญาติเป็นตัวอย่างการสืบทอดและการนำเสนอ การสืบทอดในลักษณะที่เป็นอัตลักษณ์ด้วยเชื้อสายได้อย่างไร ดูเหมือนสายสกุลแม่จะเป็นคนตัดสิน และรวมไปถึงสายปากกะญอ นามสกุลก็จากทางแม่ เพราะฉะนั้นช่วงการปรับเปลี่ยนนามสกุลเป็นคนไทยหรือนามสกุลแบบภาษาไทยหรือนามสกุลของพ่อ เป็นช่วงที่เกิดความขัดแย้งพอสมควร อันนี้เป็นประเด็นที่อยากฝากไว้

วิจารณ์ บทความ

“เงื่อนไขของการอนุรักษ์ดินและน้ำและการขยายพื้นที่เกษตรในที่สูง” มะลิวัลย์ โสภ

“พลวัตการใช้ที่ดินของชุมชนม้งในป่าอนุรักษ์ใกล้เมือง” คาริภา ห้วยทราย

ผู้วิจารณ์ : ดร. ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี ดร.สันธิตา กาญจนพันธุ์

ดร.ม.ร.ว.รุจยา อาภากร

ดร. ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี : ประเด็นแรก ข้อดีของ Paper ทั้งสองชิ้นนี้ คือ มีรายละเอียดเยอะมาก เก็บข้อมูลได้ละเอียดในหลายๆ เรื่อง แต่อีกด้านของรายละเอียดมากที่เป็นข้ออ่อน ก็คือว่า ถ้าหากเราขาดสิ่งที่เรียกว่า Conceptual Tool หรือแนวคิด วิธีคิดในการเข้าไปจับรายละเอียดเหล่านี้ รายละเอียดเหล่านี้จะไม่สามารถบอกอะไรได้เลย

ประเด็นที่สอง แนวทางการอธิบายปรากฏการณ์ ถึงแม้ว่าใน Paper ทั้งสองชิ้นจะพยายามบอกว่าจะใช้แนวคิดใหม่ที่เข้ามาในการศึกษาทางด้านภูมิศาสตร์ เช่น นิเวศการเมือง ในการจับปรากฏการณ์ หรืออธิบายปรากฏการณ์ก็ตาม ที่เสนอใน Paper พยายามที่จะดึงมิติทางด้านประวัติศาสตร์ ความเปลี่ยนแปลงของชุมชน เศรษฐกิจ ที่ดิน เพื่อที่จะพยายามบอกว่าไม่ว่าจะเป็นเรื่องการใช้ทรัพยากรที่ดินหรือน้ำก็ดี ไม่ได้หยุดนิ่ง ส่วนตัวมีความเห็นว่าวิธีการอธิบายยังคงมีลักษณะเป็นสาเหตุและผลอยู่มาก ตัวอย่างเช่น ชิ้นแรกพยายาม บอกว่า มีข้อกล่าวหาว่าชาวบ้านไม่ได้อนุรักษ์ป่า น้ำ ดิน Paper พยายามบอกว่าชาวบ้านอนุรักษ์ ไม่ได้พันกรอบ ซึ่งมีปัญหา ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดที่นิเวศการเมืองพยายามที่จะวิจารณ์วิธีการอธิบาย สาเหตุของการลดลง หรือการทำลายป่า โดยพยายามที่จะบอกว่าปัญหาเรื่องทรัพยากรไม่ใช่ปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างเดียว แต่เป็นปัญหาทางสังคมด้วย คิดว่า Paper ชิ้นแรกพยายามอ้างถึงงานของ BREDEGY แต่ว่าวิธีคิดเหล่านี้ไม่ได้ถูกใช้อามาวิเคราะห์ในรายละเอียด หรือว่ารายครอบครัว ซึ่งแบ่งออกเป็นรายละเอียดมากกว่าอันนี้อุรักษ์ แต่ถามว่าเพิ่ม อันนี้ตัวเองมีคำถามว่าแล้วหมายความว่าอะไร บอกอะไรเรา

ประเด็นที่สาม คิดว่าเป็นคำถามใหญ่ โดยเฉพาะกับงานชิ้นแรก ก็คือ ไม่ตั้งคำถามกับแนวคิดหลัก ถ้าเราบอกว่าเราใช้แนวคิดนิเวศการเมืองมาองความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน ชุมชน กับทรัพยากรใหม่ แต่ขณะเดียวกันเราก็ยังคงใช้แนวคิดหรือข้อถกเถียง เช่น เรื่องประชากรมากอย่างไร และงานศึกษาในช่วงหลังที่เขาวิจารณ์การเชื่อมโยงไม่ว่าจะบอกว่าคนเพิ่ม ดางป่าเพิ่ม หรือคนเพิ่ม ไม่ได้ถามว่าเพิ่ม แต่ว่าเกิดการ Intensify หรือว่าการใช้ที่ดินเพิ่ม เพิ่มเทคโนโลยีมากขึ้น และใช้ที่ดินน้อยลง วิธีคิดแบบนี้เป็น Course-Effect คือ มีสาเหตุอันหนึ่ง จะก่อให้เกิดผลอีกอันหนึ่ง มองไม่เห็นพลวัต หรือปัจจัยรอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยทั้งทางประวัติศาสตร์หรือเศรษฐศาสตร์การเมือง ในการทำให้สถานการณ์หนึ่งเกิดขึ้น ดังนั้น ถ้าเรายังอยู่ในกรอบแบบเชิงเดี่ยว เราก็คงไปเถียงในวิธีคิดเดียวกัน ถึงแม้จะอยู่คนละข้าง และจะทำให้ไม่ไปไหน

ในตัวเนื้อหาจะวิจารณ์เฉพาะที่ทั้งสองงานใช้เป็นตัวศึกษา “เรื่องใกล้เมือง” ตอนอ่านเห็นหัวข้อแล้วน่าสนใจ เพราะพยายามที่จะบอกว่า เราจะมาศึกษาชุมชนที่จัดการป่าอนุรักษ์ชุมชนม้งในเขตใกล้เมืองเชียงใหม่ โดยบอกว่าคนไปศึกษาใกล้เมืองกันเยอะแล้ว ซึ่งอ่านไปก็ไม่พบนักสำคัญว่าใกล้เมืองนั้นน่าสนใจตรงไหน แค่ใกล้เมืองด้านภูมิศาสตร์กายภาพ ใกล้เชียงใหม่ และนักพวกนี้ไม่ได้บอก บอกเพียงตำแหน่งที่ตั้งชุมชน ไม่ได้บอกความหมายของการที่ชุมชนพวกนี้ไปตั้งอยู่ตรงนั้น ทำให้เกิดความแตกต่างอย่างไร พยายามคิดและมองจากมุมที่มีความหมายมากขึ้น เป็นไปได้หรือไม่ว่า ภาวะใกล้เมืองหมายถึงใกล้ศูนย์อำนาจ ถ้าเราดูม้งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ดูเหมือนว่าจะอยู่ชายขอบ เช่นเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ แต่ถ้าดูให้ดี ม้งเป็นชนเผ่าที่ถูกดึงเข้ามาใกล้ศูนย์อำนาจมากกว่ากลุ่มอื่น ศูนย์อำนาจเหล่านี้จะเป็นโครงการหลวง กรมป่าไม้ การท่องเที่ยวฯ พลวัตในการใช้ที่ดินของชาวบ้านขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของตัวแทนศูนย์อำนาจพวกนี้ด้วย ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ของศูนย์อำนาจพวกนี้ด้วยกันเอง หรือว่าระหว่างลั

แทนอำนาจพวกนี้กับชาวบ้าน ซึ่งก็ไม่ได้ไปในทางเดียวกัน อาจจะขัดแย้งด้วยตัวเองด้วย จะเห็นว่าในรายละเอียดที่พูดว่าเปลี่ยนจากสวนหัตถ์ เดี่ยวอุทยานฯ ก็เข้ามาให้เปลี่ยนมาเป็นป่า ชาวบ้านปลูกข้าว ส่วนนี้เป็นรายละเอียดมาก เราลองอย่างไรในการเปลี่ยนแปลง ในการใช้ที่ดิน โครงการหลวงมองที่ดินเป็นทุนทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกับการท่องเที่ยว ถึงได้พยายามผลักดันให้ชาวบ้านปลูกนั้นปลูกนี้ ในขณะที่ป่าไม่มองที่ดินว่าเป็นทุนทางนิเวศ เป็นพื้นที่ที่ไม่ควรเข้าไปแตะต้อง ถึงได้พยายามผลักดันให้ชาวบ้านอนุรักษ์ แล้วชาวบ้านละมองที่ดินอย่างไร ความหมายที่ชาวบ้านให้กับการใช้ที่ดินเปลี่ยนไป จุดนี้เป็นจุดที่งานศึกษาไม่ได้บอก เนื่องจากไปลงในรายละเอียด ในระดับปรากฏการณ์มาก แต่ไม่ได้ไปตั้งคำถามถึงความหมายของการอนุรักษ์ ดังนั้น เราจึงไม่สามารถมีแนวคิดที่จะอธิบายความเปลี่ยนแปลงอันนี้ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่มันไม่ใช่แค่เปลี่ยนจากการใช้แบบหนึ่งไปเป็นอีกแบบหนึ่ง แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงความหมายของที่ดินที่กลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันให้ขัดแย้งกันด้วย อาจจะไปในทางเดียวกัน หรือต่อสู้กันก็แล้วแต่ ซึ่งคิดว่าเป็นสิ่งที่จะต้องมีการวิเคราะห์ในรายละเอียดที่ลึกมากขึ้น

สำหรับเรื่องการอนุรักษ์ดินและน้ำ คำถามใหญ่ คือ อ่านแล้วไม่เห็นวาทะของผู้วิจัยเองและคนกลุ่มต่างๆ ที่ถูกพูดถึงในงานวิจัย จะเป็นชาวบ้าน รัฐ นิยามว่าการอนุรักษ์คืออะไร อะไรคือการอนุรักษ์ หรือไม่อนุรักษ์คืออะไร เป็นไปได้หรือไม่ พอเกณฑ์ตรงนี้ไม่ชัด เราก็จะไปจับว่าพื้นที่สโลปนี้ชาวบ้านปลูกสิ่งนี้ ตรงนี้เรียกว่าการอนุรักษ์ คำถาม คือใช่หรือไม่ ในการเปลี่ยนพื้นที่จากเดิม สมมุติว่าจากไร่หมุนเวียนมาเป็นสิ่งนี้ ที่คุณเรียกว่าถาวรมากขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่การใช้ทรัพยากรที่อนุรักษ์มากขึ้นจริงหรือเปล่า งานศึกษาหลายชิ้นในเรื่องไร่หมุนเวียน คือ มันแตกต่าง ปากะญอเองมีการจัดการที่ดินในเขตไร่แล้วก็นิยามว่าเป็นการอนุรักษ์ เพราะว่าถ้าถามว่านิยามความหมายของเราควรไปดูว่าพื้นที่หนึ่งๆ การใช้พื้นที่หรือระบบการผลิตที่มีอยู่สอดคล้องกับความสามารถในการฟื้นตัวทางธรรมชาติของทรัพยากรนั้นๆ ได้หรือไม่ Regeneration Capability ของพื้นที่ตรงนั้นเป็นอย่างไร กรอบเวลาที่เราจะใช้ดูเป็นอย่างไร คำถามใหญ่ คือ เราต้องคุยกับชาวบ้านด้วย คือเราไม่สามารถเดินไปแล้วบอกว่า เขาทำคันดินแสดงว่าเขาอนุรักษ์ ซึ่งอาจจะไม่ใช่ก็ได้ และนิยามของการอนุรักษ์นั้นชาวบ้านอาจจะมองต่างกัน ที่จริงการแบ่งชาวบ้านเป็นหลายๆ ส่วน ผู้ที่มีที่ดินกับผู้ที่ไม่มียังมีอีกมากมาย และวิธีการที่เขาใช้ที่ดินที่ต่างกันก็น่าสนใจ แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านนิยามการอนุรักษ์ต่างกัน ชาวบ้านที่อยู่ในกลุ่มที่ต่างกันย่อมมองหรือให้ความหมายต่างกัน รัฐเองก็มองต่าง ถ้าให้เดาว่ารัฐก็คงมองแค่ตัวเทคนิค ไม่เช่นนั้นก็คงไม่ไปส่งเสริมให้ปลูกกันทั่วที่สูง ซึ่งชาวบ้านหลายที่ไม่ได้มองว่าการปลูกหญ้าแฝกเป็นการอนุรักษ์ดินด้วยซ้ำไป เราจะพบในหลายๆ ที่ว่าชาวบ้านมองเรื่องการปลูกหญ้าแฝกว่าเป็นการทำลายการใช้ที่ดิน เพราะปัจจุบันหญ้าแฝกกลายเป็นวัชพืชในหลายๆ แห่ง

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ : การใช้ที่ดินของมัง (มะลิวัลย์) เป็นภาพของการที่ดินที่หลากหลาย เดิมทีที่เราทราบ ก็คือเป็นภาพเชิงเดี่ยว เป็นภาพด้านเดียว ก็จะเห็นว่าเป็นภาพที่หลากหลายมากขึ้น

ประเด็นที่ อาจารย์ปิ่นแก้ว เสนอ ก็คือ สิ่งที่เราศึกษาจะมองเฉพาะกายภาพอย่างเดียวไม่ได้ มีผู้คนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับหลากหลายให้ความหมายแตกต่างกัน เราพูดถึง Shifting Identity กายภาพขอบ ซึ่งก็อาจต้องมองในเรื่องอีกสอง Shifting เพิ่มไป คือ อาจจะเป็น Shifting Space กับ Shifting Strategy ซึ่งมี Space ที่ไม่ได้ หมายความว่า พื้นที่ทางกายภาพ แต่หมายความว่าพื้นที่ในเชิงความหมายที่มองแตกต่างกัน อาจจะต้องเอามาขบคิดเพื่อการตีความ หรือจัดจำแนกข้อมูลที่เราได้อยู่ให้เป็นแบบอย่างที่เราจะนำให้ความหมายได้เพิ่มขึ้น คือ ใช้ศักยภาพของข้อมูล

ให้ได้มากกว่าที่เราใช้อยู่ให้มากขึ้นได้อย่างไร อันนี้เป็นข้อเสนอแนะที่น่าสนใจ ซึ่งต้องนำไปคิดเพิ่มเติมและปรับปรุงงานให้ดีขึ้น

ดร.ธัญจิรา กาญจนพันธุ์ : มีหลายอย่างที่เราเห็นด้วยคล้ายกับ อาจารย์ปิ่นแก้ว อยากเพิ่มในเรื่องของการวิเคราะห์ มีความรู้เรื่องการวิเคราะห์ของทั้งสองคนค่อนข้างอ่อน ในเรื่องของการวิเคราะห์ว่าการใช้ที่ดินมีความสัมพันธ์กับปัจจัยในเรื่องอะไรบ้าง และก็มีหลายประเด็นซึ่งอาจจะสะท้อนกระบวนการกลายเป็นคนชายขอบได้ แต่ว่าทั้งสองคนไม่ได้ให้คำอธิบายเพียงพอ เช่น เรื่องของความสัมพันธ์กับกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ซึ่งในชุมชนก็มีหลายกลุ่มและมีระดับความเป็นคนชายขอบที่ต่างกัน ความขัดแย้งระหว่างอีกกลุ่มกับอีกกลุ่ม สะท้อนกระบวนการกลายเป็นคนชายขอบมากน้อยแค่ไหน ตรงนี้ทั้งสองไม่ได้พูด เช่น กรณีของคาริกา ที่พูดถึงความขัดแย้งระหว่างม้งต้นน้ำกับคนเมืองที่อยู่ปลายน้ำ ก็ไม่มีประเด็นชัดเจนพอในจุดนี้ หรือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ ก็พูดถึงรัฐในลักษณะที่เป็นภาพรวมไม่ได้แยกแยะว่ารัฐประกอบด้วยหน่วยต่างๆ ซึ่งอาจจะมีวิธีการในการติดต่อสัมพันธ์ หรือจัดการกับชุมชนที่ต่างกัน บางหน่วยงานก็มีลักษณะการทำงานที่ส่งผลกระทบทางลบต่อชุมชน เช่น กรมป่าไม้ แต่บางหน่วยงานก็เข้าไปส่งเสริมในด้านบวก เช่น เข้าไปส่งเสริมในทางเศรษฐกิจ ซึ่งงานทั้งสองไม่ค่อยแยกแยะความสัมพันธ์ของชุมชนกับรัฐในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป

ประเด็นที่สอง คือ เรื่องการอธิบายกระบวนการคนชายขอบ ทั้งสองคนจะเน้นเรื่องของผลกระทบ แต่ไม่ได้มองว่ามีผลทางบวกหรือไม่ เช่น กรณีของลอยปูย การที่อยู่ใกล้ศูนย์กลางอำนาจไม่ว่าจะเป็นรัฐ หรือในวังก็ตาม ให้ประโยชน์ในทางบวกกับชุมชน ซึ่งทำให้ชุมชนนี้อาจได้เปรียบกว่าที่อื่น เพราะฉะนั้น การที่เป็นคนชายขอบมีด้านที่เปลี่ยนกลับไปกลับมา ระหว่างบวกกับลบ แต่ว่างานทั้งสองก็ไม่ได้อธิบายในจุดนี้อย่างเพียงพอ

ประเด็นที่สาม คือ การสรุปผลการศึกษาไม่ได้เชื่อมโยงระหว่าง Concept ที่ใช้กับการอธิบายผลของการศึกษาว่าเป็นอย่างไร เหมือนที่อาจารย์ปิ่นแก้วพูด

ดร.ม.ร.ว.รุ้งยา อาภากร : ละเลยไปสองเรื่อง คือ เรื่องของคนที่ไม่ค่อยมี จะมาตรงไหนไม่ชัดเจน และแผนที่ออกไปในเชิงกายภาพ เจริญพรขยายมากไป ซึ่งถึงจริงสามารถควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนของการเข้ามาของคนกลุ่มต่างๆ เพราะเรื่องของคุณเป็น 100 ปี หน้า 11 (3.1) ไม่ใช่ปี พ.ศ. 2540 100 ปีนั้นมีการเปลี่ยนแปลงได้หลายอย่าง Time Line ที่มองว่าเป็นประวัติศาสตร์ก็ไม่เชิง เป็นเพียง Chronology แต่ถ้าจะให้ดีต้องบอกว่าในแต่ละสมัย รูปร่างหน้าตาของชุมชนนั้นเป็นอย่างไร ก็จะมีประโยชน์ อย่างที่อาจารย์หลายท่านได้พูดไว้ คือ เรื่องของการ Treatment เกี่ยวกับที่ดินและทรัพยากร ซึ่งออกไปในเชิงใช้สอย แต่ในเชิงสัญลักษณ์หรือในเชิงความหมายอื่นๆ ไม่ค่อยมี อย่างที่อาจารย์หลายท่านได้พูดไว้ คือ เรื่องของการ Treatment เกี่ยวกับที่ดินและทรัพยากร ซึ่งออกไปในเชิงใช้สอยมาก แต่ในเชิงสัญลักษณ์หรือในเชิงความหมายอื่นๆ ไม่ค่อยมี อย่างคนม้งในแพร์ เรื่องของคนกับความรู้ อนุรักษ์หมายถึงการทำอะไรให้ยั่งยืนต่อไป นัยของการปลูกพืชให้ยั่งยืนน่าจะมีอยู่ในองค์ความรู้ของม้งหรือของคนที่อยู่ในพื้นที่เหล่านี้ Concept ของการอนุรักษ์นั้นเป็นเรื่องใหม่ที่เข้ามาทีหลัง แต่เขาอาจจะมี Build in อนุรักษ์ หรือ Build in Sustainability ดังนั้นตรงนี้อาจจะรับรู้อย่างไร มีความเข้าใจอย่างไรกับการใช้ความรู้ใหม่กับความรู้เดิมในเรื่องการใช้พื้นที่

คนมั่งในแพร์ค่อนข้างจะเชื่อ เมื่อเทียบกับเรื่องฝิ่นกับมั่ง อันนี้บอกเกรงกลัวกฎหมายและกลัวจะถูกไล่ออกจากพื้นที่ เลขเล็กปลุกฝิ่น ซึ่งถ้าเป็นอย่างนี้ไปหมดก็คงจะง่าย เมื่อเปรียบเทียบกับในแง่ นั้น ผมก็แปลกใจว่าทำไมยอมกันง่ายๆ มีอะไรหรือไม่ของความเปิ่นพื้นที่ที่แตกต่างกัน

จุดประเด็นบริบท เรื่องนี้สำคัญมาก เพราะว่าทั้งสองพื้นที่ที่บริบทไม่เหมือนกัน ถึงแม้ว่าลักษณะที่ดินอาจจะเหมือนกัน และในกฎพิงค์เป็นพื้นที่ใกล้ศูนย์กลาง อย่างน้อยเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ และมีบริบทอีกอย่างที่ไม่ค่อยมีใครพูดถึง ก็คือ การนำเอาภาพลักษณ์ของความเป็นชาวเขาหรือความเป็นมั่ง เอามาเผยแพร่และเป็นที่ยอมรับโดยสมเด็จย่า สมัยหนึ่งร้านชาวเขาหน้าสวนดอกเฟื่องมาก แฟชั่นชาวเขาก็ก่อออกมา ดังนั้น ก็เปิดพื้นที่ของประโยชน์ของทรัพยากรมั่ง หรือชาวเขาขึ้นมา ที่เอาไปใช้ประโยชน์ได้ คือ ต่อไปนี้คุณสามารถขายแฟชั่น หรือการนำเอาผ้าชาวเขามาเป็นแฟชั่น ทำให้มี Alternative ของการทำมาหากินขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง ตรงนี้ น่าจะดูเหมือนกัน ในกรณีของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวเขาในประเทศไทย และปัจจุบันผมเข้าใจว่ามีสมเด็จพระราชินีได้นำเอาศิลปชีพเข้าไป มีโรงเรียนสอนหัตถกรรมชาวเขา ซึ่งเป็นการส่งเสริมกันโดยตรง ซึ่งก็โยงเข้ากับศูนย์กลางของอำนาจโดยตรง ดังนั้นสัดส่วนของการใช้พื้นที่เลยไม่เหมือนกัน

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ : สรุปก็คือ คนกับความหมายหายไป ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ นักภูมิศาสตร์สมัยใหม่ นักภูมิศาสตร์มนุษย์ ภูมิศาสตร์เกษตร และในงานสามชิ้นนี้มีบริบทที่ต่างกัน ฝิ่นกับมั่งของธรรมาเป็นชายแดน Shift ไป Shift มาระหว่างสองประเทศ ซึ่งกลับได้ ส่วนมั่งที่แพร์นั้นมาขอคนเมืองอาศัยอยู่ มาซื้อที่ดินที่แห้ง ซึ่งก็เป็นอีกแบบ ส่วนมั่งคอกขุขนั้นอยู่ใกล้อำนาจ ซึ่งมีสองพวก คือ พวกหนึ่งจับ พวกหนึ่งให้อยู่ การที่จะต่อรองกับกลุ่มที่แตกต่างกัน ก็อาจมีลักษณะอีกแบบ ดังนั้น บริบทที่ต่างกันเหล่านี้ ก็จะทำให้ภาพที่ฉายออกมาแตกต่างกันพอสมควรในการปรับตัวของคนชายขอบ บริบทสำคัญและรู้สึกว่าคุณใส่ใจและให้ความสำคัญกับบริบทพอสมควร ในเรื่องของประวัติศาสตร์ อันนี้เป็นจุดแข็ง

วิจารณ์ บทความ

“การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน” วิเศษ สุจินทรัพย์

“การนำเสนอความเป็นตัวตนของผู้หญิงบริการในสถานบันเทิงบาร์เบียร์ จังหวัดใหม่” โสภิตา วัชรกุลเทวัญ

ผู้วิจารณ์ : ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ดร.สัณฐิตา กาญจนพันธุ์

ดร.สัณฐิตา กาญจนพันธุ์ : มีข้อคิดเห็นดังนี้ ประเด็นแรก ในการที่อธิบายเรื่องการต่อสู้ของผู้หญิง การแย่งชิงพื้นที่ทางสังคมของผู้หญิง รวมทั้งการแย่งชิงพื้นที่กายภาพ อาจจะเห็นการแยกแยะพื้นที่ให้ชัดเจนและละเอียดมากกว่านี้ คุณวิเศษได้พูดถึงพื้นที่ทางกายภาพไปพร้อมกับพื้นที่ทางสังคม พื้นที่ทางสังคมที่คุณพูดถึงก็จะมีในเรื่องของพื้นที่ในเรื่องการสร้างกฎ หรือพื้นที่ของพิธีกรรมต่างๆ ที่เป็นรูปธรรมที่ผู้หญิงค่อนข้างจะถูกกีดกันจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในพื้นที่ดังกล่าว

คุณพูดถึงรูปธรรมของการควบคุมโดยผู้หญิงผ่านความฝัน ซึ่งตรงนี้เป็นพื้นที่ใหม่ที่น่าจะมีการอธิบายมากกว่านี้ ที่เป็นการอธิบายทฤษฎีระดับปรากฏการณ์ คือ พื้นที่ที่เป็นพื้นที่ทางด้านจิตวิญญาณ ที่ผู้หญิงพยายามเข้าไปสื่อ

ความหมายอะไรบางอย่างออกมา คือ พื้นที่พิธีกรรมรูปธรรมนั้นผู้ชายครองแล้ว ไม่ให้ผู้หญิงเข้า ผู้หญิงก็พยายามตอบได้ผ่านความฝัน แต่การตอบได้ผ่านความฝันนั้น คือ อีกพื้นที่หนึ่ง คือ พื้นที่ทางด้านจิตวิญญาณ การสื่อสารอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งจะจริงหรือไม่ ไม่ใช่ประเด็น แต่ประเด็น ก็คือ ผู้หญิงพยายามต่อสู้ในลักษณะนี้ ถ้าหากมีคำอธิบายพื้นที่ทางด้านจิตวิญญาณมากขึ้น จะทำให้เห็นภาพความหลากหลายของการเข้าไปต่อสู้ในพื้นที่ลักษณะต่างๆ ทั้งพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางกายภาพสลับไปมา เป็น Shifting Space อย่างที่คุณพยายามที่จะให้เป็น

ประเด็นที่สอง ในการต่อสู้ของผู้หญิง คุณพยายามอธิบายจากพื้นฐานการทำงานของผู้หญิงในฐานะแม่บ้าน ซึ่งที่จริงผู้หญิงมีหน้าที่การงานหลายด้านด้วยกัน ถ้าหากนึกย้อนถึงที่ คาโรลาร์ด มัวส์ พูดว่า ผู้หญิงมีบทบาทในด้าน Reproductive Work คือ งานบ้านทั้งหลาย และบทบาทด้าน Reproductive Work คือ งานที่เป็นงานผลิตทางด้านเกษตรหรือหัตถกรรม หรืองานนอกภาคเกษตรต่างๆ แล้วก็มียานภายในชุมชน ซึ่งผู้หญิงก็เข้าไปช่วยด้วย คือ ด้านต่างๆ ของผู้หญิงมีหลายด้าน แต่สิ่งที่คุณพยายามจะอธิบาย มีพื้นฐานมาจากการทางด้านงานบ้านอย่างเดียว คือ ยังอยากเห็นการอธิบาย หรือตีความที่บอกถึงบทบาทของผู้หญิงที่มีฐานมาจาก Reproductive Work และงานพัฒนาอื่นๆ ของชุมชนมากขึ้น ครึ่งนี้หายไป กลายเป็นการอธิบายจาก Reproductive Work ไม่เห็นบทบาทด้านอื่นๆ ของผู้หญิงที่เป็นฐานของการเชื่อมโยงในเรื่องของการจัดการป่าชุมชน

ประเด็นที่สาม ในการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการป่า ก็ได้เกิดการขัดแย้งทางความคิดบ้าง หรือในทางกายหรือเปล่าก็ไม่ทราบกับกลุ่มผู้ชาย ที่นี้ไม่ทราบว่าภาระดังกล่าวส่งผลต่อความสัมพันธ์ภายในครอบครัว หรือความสัมพันธ์ภายในชุมชนมากน้อยแค่ไหน ผู้หญิงที่เข้ามาช่วยในเรื่องป่าชุมชนจะมีปัญหาครอบครัวหรือเปล่า ถ้ามี เขาจะมีวิธีการปรับตัวหรือแก้ปัญหาอย่างไรเพื่อให้สามารถอยู่กันต่อไปได้ด้วยดี และสามารถทำงานป่าชุมชนนอกบ้านได้ด้วย อยากเห็นภาพเรื่องนี้

ประเด็นที่สี่ เท่าที่เคยไปที่บ้านทุ่งยาว ก็จะเห็นผู้หญิงที่เป็นผู้นำที่เข้ามาช่วยในเรื่องป่าชุมชนอยู่ 2-3 คน ก็เกิดความสงสัยว่าจะมีผู้หญิงคนอื่นๆ บ้างหรือไม่ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่า หรือว่าจะมีแค่ 2-3 คนนี้เท่านั้น นี่คือการถามที่ยังสงสัย และในชีวิตประจำวันของคน ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรื่องป่าอย่างเดียว แต่เกี่ยวข้องกับเรื่องงานอื่นๆ ด้วย อย่างในเรื่องการจัดการทรัพยากรด้านอื่นๆ ที่ไม่ใช่ป่า เช่น แก๊สชีวภาพ ซึ่งในหมู่บ้านมีการทำ และผู้หญิงก็เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ด้วย หรือเรื่องของการจัดการขยะ คือ เรื่องทรัพยากรหรือสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ที่ผู้หญิงอาจจะเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในฐานะที่เป็นแม่บ้าน หรือเป็นสมาชิกในชุมชน เพราะฉะนั้นจะเป็นไปได้หรือไม่ ถ้าในอนาคตมีการพยายามศึกษาพื้นที่ของผู้หญิงที่อยู่ในเรื่องของทรัพยากรอื่นๆ จะทำให้เห็นภาพมากขึ้น เพราะว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชาวบ้านจริง แต่ชาวบ้านไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับป่าตลอดเวลา

ประเด็นที่ห้า คุณพูดถึงผู้หญิงกับผู้ชาย นิยามความหมายของการอนุรักษ์แตกต่างกัน โดยที่คุณยกกฎขึ้นมาว่ากฎอย่างเดิมเน้นในเรื่องของการใช้ไม้ กฎเกณฑ์อย่างใหม่ขยายความไปครอบคลุมทรัพยากรในเรื่องอื่นๆ แต่แต่นั้นไม่เพียงพอ เพราะว่าคุณกำลังบอกว่านิยามความหมายของการอนุรักษ์ต่างกัน เพราะฉะนั้นถ้าจะปรับปรุงตรงจุดนี้ น่าจะมีการอธิบาย หรือตีความให้มากกว่านี้ ว่าการอนุรักษ์หมายความว่าอย่างไร แทนที่จะยกแค่กฎหมายมาเทียบกันเท่านั้น ควรจะบอกว่าการอนุรักษ์นี้ทั้งหญิงและชายเน้นความหมายในเรื่องของคัดลประโชชน์หรือเปล่า ในขณะที่ชายอาจจะมองแค่ประโชชน์จากไม้ ผู้หญิงขยายคัดลประโชชน์ครอบคลุมทรัพยากรอื่น แต่ว่าการอนุรักษ์ไม่ได้มีเรื่องของคัดลประโชชน์อย่างเดียว มีเรื่องอื่นๆ อีกบ้างหรือไม่ ที่ทั้งหญิงและชายให้ความสำคัญหรือให้ความสำคัญอื่นๆ เช่นการอนุรักษ์เพื่อวัตถุประสงค์ด้านการค้าปลีก คือ มีป่าไว้รู้สึกสบายใจ รู้สึกภูมิใจ รู้สึกปลอดภัยได้ ฯลฯ ก็เป็นส่วนหนึ่ง

ของเหตุผลในการอนุรักษ์ หรือการอนุรักษ์เพื่อประโยชน์ทางด้านสุนทรียภาพ ซึ่งยังไม่มีคำอธิบายมากพอ คุณพูดถึงว่าผู้หญิงอยากให้มิกกล้วยไม้ อยากให้มินกร็อง แต่ตรงนั้นไม่พอ เป็นรูปธรรม น่าจะมีการตีความว่า เสียงนกร็องกล้วยไม้ หรืออื่นๆ เป็นการพยายามนิยามความหมายของการอนุรักษ์ในเชิงสุนทรียภาพหรือไม่ มากน้อยแค่ไหน หรือว่าการอนุรักษ์ยังครอบคลุมความหมายในเรื่องของจิตวิญญาณด้วย ซึ่งไม่ได้อนุรักษ์แค่ต้นไม้ หรือพืช ดิน แต่มีเรื่องของจิตวิญญาณ คือ มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ซ่อนทับอยู่ในเรื่องของสิ่งแวดล้อม อยากให้อธิบายเพิ่มเติมให้มากกว่านี้ จะทำให้เข้าใจมากขึ้นว่านิยามผู้หญิงกับผู้ชายต่างกันอย่างไร

ประเด็นที่หก คุณพูดถึงว่าได้ใช้แนวคิด 3 ประการ ในการศึกษาเรื่องความเคลื่อนไหวของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน โดยยกเรื่องของสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร เรื่องของความรู้ของผู้หญิงชาย และเรื่องของการเคลื่อนไหวของผู้หญิง แต่เอาเข้าจริงในบทความจะไปเน้นแนวคิดอันที่ 3 ค่อนข้างมาก คือ เรื่องของการเคลื่อนไหว แต่เรื่องของความรู้ของผู้หญิงชาย กับเรื่องสิทธิของการเข้าถึงทรัพยากรน้อยไป คือ การเอาแนวความคิดทั้งสองมาช่วยในการวิเคราะห์น้อยไป เช่น เรื่องสิทธิผู้หญิงในการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชน ยังไม่เห็นว่าคุณมีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรประเภทไหนในป่าและผู้หญิงเข้าถึงทรัพยากรประเภทไหนในป่าชุมชน เคยเห็นงานวิจัยที่เวียดนาม เขาแยกแยะว่าทรัพยากรของป่าที่ไม่ใช่ไม้ ระหว่างผู้หญิง ผู้ชาย มีการเข้าถึงที่แตกต่างกันอย่างไร ในเมื่อคุณเน้นมากในเรื่องอาหารจากป่า จะเป็นประโยชน์มากขึ้นถ้ามีการพยายามเปรียบเทียบคุณลักษณะการเข้าถึงอาหารจากป่าหรือของป่าอื่นๆ ที่แตกต่างกัน ระหว่างผู้หญิง ผู้ชายว่ามีลักษณะการเข้าถึงอย่างไร มีการควบคุมมากน้อยแค่ไหน ใครที่มีอำนาจในการตัดสินใจอย่างไร ซึ่งจะเป็นประโยชน์มากขึ้น

ประเด็นที่เจ็ด ความรู้ของผู้หญิงกับผู้ชายในเรื่องป่า ก็ยังไม่ค่อยเห็นสะท้อนมาในบทความเท่าไร พูดถึงความรู้แต่ไม่มีการแยกแยะหรืออธิบายมากพอว่าผู้หญิงกับชายมีความรู้ของป่าที่ทุ่งยาวมากน้อยอย่างไร และในการที่ผู้หญิง ผู้ชายต่างพยายามแย่งชิงกันเข้าไปในพื้นที่ของการจัดการป่า มีการใช้ความรู้ที่ต่างกันเข้าไปช่วยในการต่อสู้อย่างไรบ้าง คือคุณพูดกว้างๆ แต่ไม่มีคำอธิบายที่เป็นรูปธรรมมาประกอบให้มากเท่าที่ควร

เรื่องของการเมืองของการใช้ความรู้ต่างๆ อยากเห็นมากกว่านี้ กับอีกอย่าง คือ เรื่องความรู้ของผู้หญิงชาย ถ้าหากคิดถึงว่าใครเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องการจัดการป่า ก็จะเห็นว่าเป็นผู้หญิงวัยกลางคนที่มีฐานะ ซึ่งมีเพียงไม่กี่คนที่เข้าไปเกี่ยวข้อง เพราะฉะนั้นการใช้ความรู้ของผู้หญิงเหล่านี้ เราพอจะเห็นบ้าง แต่คำถาม ก็คือว่า ในหมู่บ้านไม่ได้มีผู้หญิงเพียง 2-3 คน ยังมีผู้หญิงอีกจำนวนมากซึ่งต่างวัยกัน และเมื่อเวลาผ่านไป คนรุ่นใหม่เติบโตขึ้นมา คนรุ่นใหม่ทั้งหญิงและชาย เขาได้รับการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องของป่ามากน้อยแค่ไหน จะมีพื้นที่ให้ผู้หญิง ผู้ชายรุ่นใหม่เข้ามาจัดการป่าชุมชนมากน้อยแค่ไหน แล้วจะมีการเอาความรู้ ซึ่งไม่แน่ใจว่ามีมากเท่าเดิมหรือน้อยลงด้วยระบบการศึกษาแบบใหม่ จะมีการนำเอาความรู้ดังกล่าวมาช่วยได้แค่ไหน

ประเด็นสุดท้าย คือว่า คุณตกย้ำในเรื่องของการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการป่าในฐานะที่เป็นแม่บ้านอนุรักษ์ ตัวอย่างรูปธรรมต่างๆ ก็สะท้อนให้เห็นว่าความสัมพันธ์ของผู้หญิง ผู้ชายภายในครอบครัวก็ยังเป็นลักษณะที่ตกย้ำผู้ชายเป็นใหญ่ และผู้หญิงก็เป็นรองอยู่ตลอด ที่นี่ยังขาดของของผู้หญิงที่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องการจัดการป่ามากขึ้น มีส่วนหรือไม่ที่จะช่วยยกสถานะภาพของผู้หญิงให้ดีกว่านี้ มีส่วนหรือไม่ที่จะทำให้ผู้หญิงมีความเสมอภาคกับผู้ชาย แม้ไม่เท่ากันแต่ก็ขยับให้มากขึ้น หรือว่าตกย้ำความเหลื่อมล้ำค่าสูงแบบเดิมอยู่ อันนี้เป็นคำถามที่ฝากไว้

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ : คุณวิเศษ ยังทำในรูปแบบที่เป็นวิทยานิพนธ์อยู่ ต้องปรับมาเป็นหัวข้อ ทำให้เป็นบทความในหัวข้อที่ 3 หรือบทที่ 3 ที่คุณเขียนยาวไป อาจต้องแบ่งเป็น 2 ส่วน คุณไปใส่หัวข้อความเป็นรูปธรรมของการเคลื่อนไหว ถ้าทำแบบนี้จะกระจัดกระจาย และไม่รู้ว่าจะแปลว่าอะไร ควรจะใส่ตาม Concept เท่าที่มีอยู่ คุณมี Concept 2 เรื่อง คือ 1. การช่วงชิงพื้นที่ในรูปแบบต่างๆ โดยดูจากบริบท 2. เรื่องการใช้ Local Medium คือ เป็นการช่วงชิงหรือการต่อสู้กันทางวาทกรรม ในเรื่องของ การเอาคติท้องถิ่นมาใช้ในการสร้างวาทกรรมเพื่อใช้ช่วงชิง หรือเพิ่มบทบาทหรือให้ความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างผู้หญิงกับป่า เช่น ที่คุณพูดถึงเรื่องการบวชป่า และขีด เป็นต้น

ทั้งหมดนี้เป็นการสร้างความหมาย หรือให้ความหมายของผู้หญิงในเรื่องของป่าว่ามีนัยของความเป็นผู้หญิงอย่างไร เช่น ป่าไม่ได้มีแต่ต้นไม้ป่า แต่มีต้นตะเคียน ดังนั้นที่เห็น ซึ่งก็อาจจะไปแปล Concept อื่นอีก เพราะฉะนั้นที่คุณพูดถึงสับสน มีแต่กรณีรูปธรรมของการเคลื่อนไหว แต่ไม่รู้ว่ามีนัยว่าอย่างไร ดังนั้น คุณต้องจัดกลุ่มมาเข้าอยู่กับเรื่องนี้ ก็สามารถแยกบทนี้เป็น 2 ส่วนได้ โดยเอาประเด็นของ Concept มาเป็นตัวเชื่อมโยงกรณีของความเคลื่อนไหวเหล่านั้น ให้มีความหมายมากขึ้น ก็จะททำให้เราชัดเจนยิ่งขึ้นว่า ผู้หญิงเข้ามามีพื้นที่ของการเคลื่อนไหวอยู่ในกรณีของการเคลื่อนไหวป่าชุมชนว่า มีความเคลื่อนไหว อะไร อย่างไร

ในตอนต้นที่พูดถึงพัฒนาการ มีปัญหาอย่างหนึ่ง คือ คุณพูดถึงพัฒนาการเป็นพัฒนาการของป่าชุมชน แต่ไม่ใช่พัฒนาการที่ชี้ให้เห็นว่าในความเคลื่อนไหวป่าชุมชนนั้น ผู้หญิงถูกกีดกันพื้นที่อย่างไร หรือผู้หญิงถูกลืม หรือเป็นความเคลื่อนไหวที่ผู้หญิงยังไม่มีพื้นที่ อันนี้คุณไม่ได้พูด คุณควรต้องใส่มิตินี้เข้าไปด้วย เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า แล้วทำไมผู้หญิงถึงต้องเข้ามาเพิ่มบทบาท เพราะว่าถูกกีดกันหรือถูกเบียดขับ หรือถูกลืม หรือถูกมองข้ามอย่างไร ภายใต้พัฒนาการเหล่านั้นคุณพูดไปเรื่อย แต่คุณไม่ได้ใส่มิตินี้ขึ้นมาให้ชัด ซึ่งอาจจะหยิบยกขึ้นมาได้ว่าในช่วงนั้นที่เป็นอย่างนี้ผู้หญิงก็อาจถูกมองรวมๆ ไป ถ้าหากเพิ่มเติมในส่วนนี้ก็จะดี

ใน 3 Concept ที่คุณมี สามารถนำมาโยงกันได้ แต่เนื่องจากว่า คุณไปเน้นตรงจุดที่เคลื่อนไหวแต่ไม่ทราบว่าเคลื่อนไหวไปทำอะไร ก็เลยมาสามารถโยงในเรื่องของความรู้กับในเรื่องของสิทธิได้ ที่จริงเป็นเรื่องเดียวกัน คือ สิทธิ หมายถึง พื้นที่ขึ้นของผู้หญิงที่มากขึ้นในชุมชน เพราะว่าเมื่อก่อนสังคมแต่เดิม ผู้หญิงเป็นช้างเท้าหลัง แต่ปัจจุบันผู้หญิงได้ออกไปมีบทบาทในทางสังคมมากขึ้นผู้หญิงก็อยากใช้เรื่องของป่าชุมชนมาเพิ่มพื้นที่ของตนเองในทางสังคมเหมือนกัน ดังนั้น ป่าชุมชนก็เลยกลายเป็นพื้นที่ที่ผู้หญิงจะสามารถช่วงชิงเข้ามา หรือเสริมพื้นที่ของตัวเองในทางสังคมมากยิ่งขึ้น

กรณีที่คุณหยิบยกมาเป็นรูปธรรมต่างๆ คุณพูดถึงมิติเดียวโดยที่ไม่ได้เอา 3 มิติมาผสมกัน คือ มิติสิทธิ ความรู้ และความเคลื่อนไหว มาโยงกันทำไมไปมองแต่ละอันแยกออกจากกัน แทนที่จะ มองกรณีรูปธรรมอันเดียวแต่ใช้ 3 มิติเข้ามาซ้อนกับบนฐานของการช่วงชิงพื้นที่เพื่อที่จะแสดงสถานภาพที่สูงขึ้นในประเด็นสุดท้ายที่มีดังนั้นก็เลยออกมาคล้ายกับว่า เมื่อไปมองทีละภาพแยกออกจากกันก็เลยกลายมาเป็นการดอกล้อภาพเดิมของการแยกกันต่างหากว่า ผู้ชายก็มีพื้นที่ ผู้หญิงก็มีพื้นที่ทั้งที่จริงแล้วคือพื้นที่ทางสังคม พื้นที่ของชุมชนเมื่อก่อนมีแต่ภาพผู้ชายหรือภาพผู้ชายกับผู้หญิงแยกกันต่างหากแต่ที่จริงแล้วเป็นภาพผู้หญิง ก็มีบทบาทในทางสังคมเพิ่มมากขึ้น ไม่ออกมาจากการวิเคราะห์ แต่มีกรณีต่างๆ อยู่แล้วเพียงแต่ว่าการเชื่อมโยงของคุณไม่ชัดเจน เพราะคุณไปติดอยู่กับการนำเสนอตามแบบวิทยานิพนธ์ที่เอากรณีรูปธรรมต่างๆ มารียงกัน แต่ยังขาด Concept ต่างๆ ที่คุณปูพื้นไว้แล้วแต่ไม่ได้นำมาใช้กับนี้ก็อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ว่าจะต้องมีภาพมาคลึงแต่ละตอนต้นว่าเป็นอย่างไรแล้วเอารูปธรรมมานำเสนอ แล้วก็ขมวดทีละ

ตอนอีกที เพราะว่าถ้านำเสนอไปเรื่อยๆ จะมีแต่ความเคลื่อนไหวออกมาอย่างเดียว สิทธิความรู้ต่างๆ ก็เลื่อนไป อันนี้
เป็นประเด็นที่อาจช่วยให้คุณคิดและหาทางปรับปรุงให้ดีขึ้น

ดร.ธัญธิดา กาญจนพันธุ์ : ส่วนบทความ “ผู้หญิงบาร์เบียร์” ขอชมว่าเป็นบทความที่เขียนได้สละสลวย อ่านแล้วสนุก
มาก โสภิตา บอกว่าต้องการศึกษาวิถีคิด และการแสดงตัวตนของผู้หญิงในสถานการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการค้า
ประเวณีซึ่งก็ทำได้ดี ของที่มีการแยกแยะความคิดของผู้หญิงในเรื่องเพศ ในเรื่องความเป็นผู้หญิง หรือเรื่องมุมมองที่มี
ต่อผู้ชาย หรือการจัดวางความสัมพันธ์ในลักษณะต่างๆ ที่ค่อนข้างซับซ้อน และกลับไปกลับมาได้

ตอนนี้อ่านจับเขาได้หลายๆ ว่ามีการแบ่งแยกว่าในความเป็นคนชายขอบก็จะมีแตกต่างกัน ระหว่างผู้
หญิงที่เก่งกับผู้หญิงที่อาจจะอ่อนหัดที่โสภิตาใช้คำว่าโง่มซึ่งแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้คุณจะเขียนว่าผู้หญิงดูเหมือนจะ
เหมือนกันหมด เป็น Collective Self แท้จริง ๆ ก็มีอะไรบางอย่างที่อาจไม่ชัดเจน ที่บอกว่า คุณแยกแยะผู้หญิงชายขอบ
ออกมาเป็นระดับต่างๆ เช่น เก่ง ไม่เก่ง ขวนให้คิดต่อไปว่าจะดีหรือไม่ถ้าในอนาคตพยายามที่จะไม่มองผู้หญิงบาร์
เบียร์ในฐานะที่เป็นกลุ่มเดียวที่มีความละม้ายคล้ายคลึงกันไปหมดแต่น่าจะมีการแยกแยะความแตกต่างของผู้หญิงให้
ชัดเจนว่าในความเป็นชายขอบ ยังมีความเป็นชายขอบของชายขอบอยู่ เช่น ผู้หญิงถ้าจะแยกแยะว่า นอกจากเก่งกับไม่
เก่งแล้ว ยังจะแยกแยะตามพื้นฐานของเขา เช่น ระหว่างผู้หญิงบาร์เบียร์ที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มาจากบ้านนอก
กับผู้หญิงบาร์เบียร์ที่เป็นคนไทยส่วนใหญ่วิธีการแสดงออกซึ่งตัวตนต่างกันหรือไม่ในกลุ่มของเขาเองหรือกับแขก
ภายนอกหรืออาจจะแยกแยะผู้หญิงกับผู้หญิงที่อาจจะเป็นโรค เช่น โรคเอดส์ซึ่งอันนั้นก็เป็นภาวะความเป็นชายขอบ
ที่เพิ่มเติมขึ้นมาอีกมิติหนึ่ง ผู้หญิงบาร์เบียร์ที่เป็นผู้หญิงต่างด้าว ซึ่งอาจมีเลือดออกมาในที่นี้สถานะของเธอจะต่างกับ
ในกลุ่มหรือเปล่าและการแสดงออกซึ่งตัวตนจะต่างกันออกไปหรือไม่ หรือแม้แต่ผู้หญิงบาร์เบียร์ที่ติดยาเสพติด ตัว
ตนของเขต่างกัน หรือไม่คิดว่า ถ้าหากคุณลองแยกแยะดู จะมีความน่าสนใจมากขึ้นอาจจะเห็นภาพของการนำเสนอ
ตัวตนที่ซับซ้อนมากไปกว่านี้อีก

ประเด็นที่สอง งานชิ้นนี้ช่วยจุดประกายความคิดว่า ผู้หญิงบาร์เบียร์เขาไม่ได้อยู่ในแวดวงของร้านบาร์เบียร์
และเขาก็ไม่ได้อยู่กับแขกตลอด 24 ชม. ความสัมพันธ์กับแขกเกิดขึ้นเพียงครั้งคราว แต่เวลาที่เหลือ เขาจะต้องอยู่กับ
คนอื่น อยู่กับพวกของเขาเอง อยู่กับเจ้าของร้าน แมงดา คนอื่นภายในพื้นที่ส่วนรวมที่เป็นส่วนบาร์เบียร์ หรือพื้นที่
ส่วนตัวที่บ้านแต่ว่าเขาคงไม่ได้สัมพันธ์อยู่เพียงแค่นี้เขาก็ต้องก้าวเข้าไปในที่สาธารณะอื่นๆ ด้วยไปสัมพันธ์กับคนที่
อยู่นอกบาร์เบียร์เขาจะคิดถึงตัวเองอย่างไร และพยายามนำเสนอตัวเองอย่างไร ในฐานะผู้หญิงที่อยู่อีกโลกหนึ่งที่ก้าว
ไปในพื้นที่สาธารณะ เขาจะแสดงตัวออกมาอย่างไร แสดงความเป็นมนุษย์ของเขาออกมาอย่างไร เพื่อต่อสู้กับการที่
คนอื่นมองเขาว่าเป็นคนชายขอบเป็นไปไม่ได้หรือไม่ที่เขารู้สึกไม่ดีต่อตัวเอง แต่ก็พยายามที่จะทำอะไรบางอย่างที่จะ
ช่วยให้รู้สึกดีขึ้น เช่น ไปทำบุญ เพราะฉะนั้นในพื้นที่ของการทำบุญ เขาจะแสดงออกอย่างไร เขาจะสร้างตัวตน
ของเขาที่จะเสนอต่อผู้อื่นอย่างไร ตัวอย่างเช่น ที่วัดใหม่ยายแพง ซึ่งเป็นวัดที่ผู้หญิงโสเภณีช่วยระดมเงินกันสร้างขึ้น
เป็นความพยายามที่จะบอกอะไรบางอย่างแก่สังคมว่า ถึงแม้เขาจะอยู่ในโลกของความไม่ดีแต่เขาก็พยายามทำสิ่งดี
เสนอตัวตนที่เป็นไปในทางบวกสู่สังคมซึ่งถ้าหากเขาได้ตามไปศึกษาพื้นที่ของการทำบุญหรือพื้นที่ธุรกิจส่วนตัว คือ
ผู้หญิงพวกนี้จะมีระยะเวลาการทำงานที่จำกัดซึ่งก็อาจมีธุรกิจส่วนตัว ไม่ว่าจะเป็นร้านอาหาร ร้านซักรีด ฯลฯ แต่ว่า
เขายอมรับรู้ว่าตัวตนของเขาเป็นอย่างไรในอดีตซึ่งถ้าหากเขาก้าวมาสู่โลกการทำธุรกิจส่วนตัว เขาก็มีวิธีการนำเสนอ
ตัวตนของเขาอย่างไรที่จะหลุดพ้นจากการเป็นลูกชายขอบเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้

อีกพื้นที่ทางด้านการเมืองท้องถิ่น อาจจะมีกรณีพิเศษที่ผู้หญิงกลุ่มนี้ก้าวเข้าไปมีบทบาทในเวทีการเมือง เช่น อีวาเปรอง ที่ก้าวเข้าไปเป็นภรรยาว่าการเมืองและได้เข้าขึ้นเป็นภรรยาของผู้ว่าประเทศอาเจนตินา แล้วก็พยายามสร้างตัวตนในลักษณะของแม่พระของกรรมกรซึ่งก็สามารถลบเลือนภาพของตัวตนอันเก่าของเขาได้ในระดับหนึ่ง

วิจารณ์ บทความ

“ระบบสินเชื่อแบบผ่อนส่งและการไต่ตอบของผู้บริโภคสินค้าในชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท” ลัดดา ประสพสมบัติ

“บนพื้นที่ชายขอบ: การสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มผู้ติดเชื่อเอชไอวี จังหวัดเชียงใหม่” มธุรส ศิริสถิตย์กุล

ผู้วิจารณ์ : ดร.จามะรี เชียงทอง และ ดร.อภิญา เพื่องฟูสกุล

ดร.จามะรี เชียงทอง : ประเด็นแรก ชื่อเรื่องของบทความแรก ยังไม่ค่อยเข้ากับเรื่องของ Marginalization อันนี้เท่าไร คือ เป็นเรื่องขยายตัวของสินเชื่อระบบผ่อนส่ง เพราะว่าบางทีชื่อของบทความก็สำคัญ ในแง่ที่กำหนดทิศทางของบทความว่าจะไปทางไหน

ประเด็นที่สอง คือ เรื่องบริบทของกลุ่มคนที่ปรึกษา ที่พูดถึงชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบทของจังหวัดลำพูน นอกจากที่จะบอกว่า เขาทำกิจกรรมเกษตรต่างๆ อย่างนี้แล้ว น่าจะใส่วิธีการผลิตเชิงพาณิชย์เข้าไป แล้วก็การผลิตที่เงินเป็นสื่อกลางให้เห็นอย่างชัดเจนกว่านี้ ซึ่งดูเผินๆ เหมือนว่าระบบการผลิตเชิงพาณิชย์จะก้าวหน้า เพราะว่าในระบบเงินผ่อนที่ทุกคนทราบดี ก็คือว่า ต้องส่งหนี้กลับคืนเป็นตามช่วงเวลาต่างๆ กันตามที่กำหนดไว้ เพราะฉะนั้น เมื่อพ่อค้าจะเข้ามาปล่อยเงินกู้ในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เขาจะต้องรู้ว่าในชุมชนนั้นจะต้องสามารถส่งเงินกู้กลับคืนได้เป็นงวดๆ ดังนั้น ในภาพบริบท จึงน่าจะเป็นบริบทของเกษตรกรก้าวหน้า ที่มีการค้า ที่มีเงินเป็นสื่อกลาง แต่ยังไม่เคลียร์ เพราะเรายังไม่เห็นตัวเลขรายได้ที่มาจากตรงนี้ แต่ว่าคุณแต่ละประเด็นในบทความของคุณที่พูดถึง Case ที่เข้าไปซื้อของเงินผ่อน มีรายได้จากการเป็นแคดดี้ การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม จนดิฉันไม่แน่ใจ ตอนแรกเหมือนกับว่าระบบเกษตรอันนี้เป็นระบบเกษตรที่ประสบความสำเร็จ อาจจะไม่ใช่ แต่ว่ามาเพราะมีส่วนของระบบอุตสาหกรรมที่ขยายตัวเข้าไป และไปชนกับเขตที่เป็นพื้นที่เกษตรตรงนั้นพอดี ก็เลยชักไม่แน่ใจว่าส่วนหนึ่งอาจเป็นที่เขาปล่อยสินเชื่อพวกนี้ เพราะว่าระบบอุตสาหกรรมขยายตัว และคุณพูดว่าร้านค้าเปิดไป 5 ร้าน หลังจากที่เขาเสร็จธุรกิจดกดำ ก็เลยทำให้ดิฉันรู้สึกว่าจะเกี่ยวข้องกับการที่ระบบอุตสาหกรรมขยายตัวเข้าไปในขอบของพื้นที่เกษตร เพราะฉะนั้น การเกษตรแม้ในเขตที่อาจจะเลดูเหมือนก้าวหน้ามันอาจจะไม่ใช่ อาจจะมีกลิ่นเหม็นของภาคเกษตรอยู่ในนั้นรีเป่าก็ไม่ทราบ

ประเด็นที่สาม คือ ถ้าจะดึงเข้ามาในประเด็นว่าจะ Margin อย่างไร คือ นอกจากในเรื่องของบริบทว่า บริบทของสังคมเป็นอย่างไรแล้ว ดิฉัน คิดว่า ที่คุณพูด ดิฉันพยายามดึงออกมา แต่ก็ไม่เห็นว่ามีใครเป็นคนที่ไปซื้อสินค้าพวกนี้ อย่างเช่น โทรทัศน์ เครื่องซักผ้า ฯลฯ แต่ว่ามีประเด็นที่คุณพูดถึงเรื่องผู้หญิงที่เป็นแคดดี้ที่ได้เงินเล็กๆ น้อยๆ พวกนี้มาทำการค้าขายกันเอง หรือกับผู้หญิงที่เป็นแม่บ้าน ซึ่งผู้หญิงก็ทำกันมานานแล้ว ถ้าเราอ่านวรรณกรรมทางด้านมานุษยวิทยา เราก็จะเห็น แต่ว่าลักษณะของสินค้าก็จะเปลี่ยนไป คือ จากที่ผู้หญิงเป็นแม่ค้าถั่งด้นตี 2 เพื่อเอาพืชผักไปขาย ก็กลายเป็นว่าผู้หญิงพวกนี้เอาสินค้าโรงงานอุตสาหกรรมมากระจายขายกัน ก็คือว่า มีสาวที่ไป Station ของ

Trade หรืออะไรต่างๆ ของผู้หญิง ที่เข้ามาสู่ระบบของอุตสาหกรรม สะท้อนให้เห็นภาพของตัวเองต่างๆ จากที่ขายว่าเปลี่ยนไปจากชุมชนตอนนี้

ส่วนที่จะผูกโยงเข้ามากับ Marginalization ก็คือ เงินเล็ก คิดกันว่า คุณต้องตั้งประเด็นนี้ คือ คุณพยายามที่จะพูดว่า 2 ล้านบาทที่นิคมพานิชเข้ามาขายของอยู่ตรงนั้น คิดกันว่า อาจจะไม่มากเท่าไร แต่ส่วนหนึ่ง เป็นส่วนของสินค้าเงินผ่อน สินค้าเครื่องใช้ไฟฟ้า ฯลฯ แต่อีกส่วนที่สำคัญซึ่งน่าจะดึงออกมา คือว่า ผู้หญิงเล็กๆ พวกนี้ ที่ซื้อขายเงินผ่อนกันเอง เช่น กางเกงยีนส์ตัวละ 199 บาท และผ่อนวันละ 10 บาท เป็นกลุ่มคนที่เงินอาจจะไม่มากเท่าไร แต่ว่ามี Cash Flow เข้ามา และไม่ใช่กลุ่มคนที่อยู่ข้างนอกเข้าไปแบบ Margin สุดๆ แบบไม่มีเงิน Flow เข้ามา พวกนี้จะมีเงิน Flow เข้ามาบ้าง แต่เงินที่ Flow เข้ามานั้น จะเป็นเงินในปริมาณที่เล็ก แล้วเขาก็พยายามจัดการกับจำนวนเงินที่มีปริมาณเล็กในวิธีการอย่างไร ก็อาจจะดึง Concept ในเรื่องของเวลาเข้ามาใช้ หมายถึงในลักษณะของการซื้อเวลาล่วงหน้า ซึ่งเราก็จะเห็นว่าเป็นลักษณะอันหนึ่งของสังคม ซึ่งเข้ามาสู่ระบบแบบใหม่ ซึ่งเวลาถูกจัดการในการที่จะซื้อล่วงหน้าได้พอสมควร และคนที่เงินเล็กน้อยขนาดนี้ ถ้าจะต้องเก็บออมก็ต้องใช้เวลานาน เขาพยายามที่จะซื้ออย่างไร

ประเด็นสุดท้าย เรื่องการโต้ตอบ คุณพยายามยกตัวอย่างคนที่เห็นนี้ แต่ว่าในพื้นที่ของคุณไม่มีตัวอย่าง แล้วคุณไปยกตัวอย่างของที่อื่น ที่บอกว่า “แม่กูดาย เพราะพวกมันงูตามหนี่ ครั่งนี้แค่สั่งสอน ครั่งหน้าเงอะเปิดโทษฐานทวงหนี่” เป็นการโต้ตอบการทวงหนี่ ไม่ใช่การโต้ตอบระบบเงินผ่อน คิดกันว่า เป็นสิ่งที่กลุ่มคนพวกนี้พยายามที่จะฉวยโอกาสจากทรัพยากรที่เขามีน้อย และพยายามซื้อความสะดวกสบายล่วงหน้า ด้วยจำนวนเงินที่มีน้อย และพยายามที่จะจัดการระดมทุนกันอย่างไร เช่น การเล่นแชร์ หรือผ่อนส่งก็ตามแต่ คิดกันว่าเรื่องการโต้ตอบยังคงไม่ค่อยชัดเจนเท่าไร

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ : คิดว่า มีปัญหาที่สำคัญที่อยากพูดเสริม ปัญหาของคือต้องมีความชัดเจนในเรื่อง Concept ที่สำคัญคือ Concept ของพื้นที่ แต่จะแปลความหมายของพื้นที่ออกมาให้มีรูปลักษณะอย่างไร ก็เป็นกรณีศึกษาแต่ละอันไป อย่างในกรณีนี้ คิดว่า ต้องชัดเจนว่าในพื้นที่กิ่งเมืองกิ่งชนบท ถึงแม้ว่ามีลักษณะคาบเกี่ยวระหว่างเกษตรกับอันอื่น แต่ต้องลงไปให้ชัดในกลุ่มเป้าหมายที่เราศึกษา คือผู้บริโภคสินค้าเงินผ่อน ซึ่งมี 2 ส่วนสำคัญ ส่วนที่หนึ่งคือคนที่ได้รับเงินเดือนแน่นอน คือทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม กับอีกส่วนคือผู้ที่ได้รับเงิน และมีทิปบ้างเล็กน้อยจากการเป็นแคดดี้ในสนามกอล์ฟ ซึ่งก็อาจจะต้องอาศัยวิธีการหลอกล่อ เพื่อที่จะได้ทิปมาก ก็อาจจะมี Variation บ้าง ในขณะที่โรงงานอุตสาหกรรมไม่มีทางเลื่อน นอกจากต้องทำ Over Time

พูดง่ายๆ คนทั้งสองกลุ่มภาคใต้บริบทของบริโกลานิยมปัจจุบัน ทำให้ความต้องการบริโภคสินค้าไม่ใช่เป็นไปเพราะความต้องการ แต่เป็นไปเพราะต้องการเลียนแบบผู้บริโภคชนชั้นกลาง ดังนั้นก็เลยมีแรงจูงใจที่ทำให้ต้องทำงานมากกว่าเดิมเพื่อให้ได้เงินมา กับพวกที่เป็นแคดดี้ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องหลอกล่อคนที่มาใช้บริการ เพื่อให้ได้ทิปมากขึ้น ก็เท่ากับว่าเป็นการถูกกดในแง่ของพื้นที่ ของการที่จะต้องลดเวลาของการมีชีวิตอยู่ เพื่อไปหาเงินมาบริโภคพวกนี้มากขึ้น ภายใต้บริบทดังกล่าว เขาแสวงหาพื้นที่ใหม่อย่างไรในการที่จะอยู่ในสังคมบริโกลนิยมให้ได้ อันนี้เป็นประเด็นของคุณ ดังนั้นรูปแบบของการยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีการอยู่ได้ คือการหาพื้นที่ พื้นที่ของคุณก็อาจเป็นลักษณะของการพยายามหารายได้เพิ่มจากการซื้อขายกันเอง หรืออาจเป็นการหมุนเงินในรูปแบบต่างๆ ก็จะเป็นการไขว่คว้า แสวงหาพื้นที่เพื่อจะอยู่ได้ในระบบบริโกลนิยม เรื่องนี้ ก็คือ บริโกลนิยมไปผลักดันให้เขาต้องสูญเสียพื้นที่ที่จะอยู่ในฐานะที่เป็นมนุษย์อย่างไร คนหนึ่งที่อยู่ในพื้นที่กิ่งเมืองกิ่งชนบท และคนที่ถูกผลักดันพื้นที่จากระบบ

บริโศณนิยม เขาไขว่คว้าหาพื้นที่อื่นอย่างไร อันนี้เป็นภาพใหญ่ๆ ของ Concept ที่คุณสามารถนำเอาข้อมูลทั้งหมดที่คุณมีมาโยงโยยได้อย่างสบาย ถ้าชัดใน Concept อันนี้เป็นข้อสังเกตที่ช่วยให้ผู้เขียนไปเรียบเรียง ประมวลภาพข้อมูลที่มีเพียงพอ เชื่อมโยงให้เข้ากับข้อถกเถียงหรือคำถามที่เรา Focus ลงไปอย่างไร

ดร.อภิญา เพ็ญพุดกุล : ดิฉันคิดใจในหน้า 3 ที่คุณพูดถึงวัตถุประสงค์ ซึ่งดิฉันเข้าใจว่าในวิทยานิพนธ์คุณก็ใช้วัตถุประสงค์ 3 ข้อ ถ้าคุณขึ้นชั้น 3 ข้อนี้ คุณมีปัญหาแน่นอน โดยเฉพาะในข้อแรก มีปัญหาในเชิง Concept และศัพท์ที่ใช้ในข้อ 1 ของคุณบอกว่า คุณจะศึกษาว่ากลไกการตลาดและโฆษณาของกลุ่มทุนได้ก่อให้เกิดความต้องการที่แท้จริงหรือความต้องการเทียมต่อผู้บริโภคอย่างไร เรื่องที่มีปัญหา ก็คือ Concept ที่ใช้ ความต้องการเทียมคุณไม่ได้นิยามให้ชัดเจนว่าคืออะไร ความต้องการเทียมจะวัดอย่างไร แต่คุณยกเอา Case ที่มีชีวิตชีวา ดูเหมือนว่า Case นี้อาจจะเข้ากรอบของที่คุณใช้ ก็คือ ไมโครเวฟ ที่บอกว่าซื้อมาก็ไม่ได้ใช้ ดูเหมือนว่าคุณจะวัดที่อัตราประโยชน์ใช้สอยจริงคือสิ่งที่เรียกว่าความต้องการแท้ แต่เป็นแค่นั้นหรือเปล่า อัตราประโยชน์ใช้สอยจริงอย่างเช่น ที่วี คาราโอเกะ เขาก็ใช้ แต่อย่างนั้นเราจะเรียกว่าแท้หรือเทียม ถ้าหากว่ามีมติว่าคุณอาจจะไม่มีมติว่าไปวัดระหว่างรายได้ขนาดนี้และรายจ่ายซึ่งจ่ายออกไป เช่น บ้าน 1 หลัง มีรายได้เท่านี้ และรายจ่ายที่สมควรจะเป็นเท่านี้ แต่ปรากฏว่าเกิดอยากได้ทีวี กับคาราโอเกะมาก จนกระทั่งยอมเป็นหนี้ แต่เขาก็เอามาใช้ แต่การเป็นหนี้ก็ไม่น่าจะสมดุล หรือเป็นเหตุเป็นผลกับรายรับที่ได้ อย่างนี้จะเรียกว่าความต้องการที่ถูกปั่น เป็นความต้องการเทียมหรือเปล่า คุณจะเอาอะไรวัด วัดแค่ไหน และมีปัจจัยอะไรในตัวอย่างบางตัวที่ไม่ใช่ไมโครเวฟ แต่เป็นเครื่องซักผ้า หรือทีวีที่เขาได้ใช้จริง จะเรียกว่าเป็นความต้องการแบบไหน ตรงนี้ไม่ชัดเจน

พอไม่ชัดเจน ก็ทำให้ Concept เรื่อง Marginalization ไม่ชัดเจน เพราะเหมือนว่าคุณจะ Imply ว่าความต้องการเทียม คือตัววัดความเป็นคนชายขอบ แต่การนิยามความต้องการเทียมไม่ชัดเจน การระบวนการที่จะบอกว่าเขาเป็นคนชายขอบก็ไม่ชัดเจน แม้ว่า Case ที่ยกมาจะน่าสนใจ แต่ว่าเวลาสรุปออกมาจะบอกว่า กระบวนการกลายเป็นคนชายขอบเกิดขึ้นได้อย่างไรก็เห็นไม่ชัด สมมุติว่า คุณอาจจะจัดประเภทก็ได้ว่า กระบวนการทำให้เป็นชายขอบในเรื่องของการบวนการทำให้เป็นชายขอบในเชิงวัฒนธรรม เช่นที่ อาจารย์อานันท์ พูดว่า ป็นเรื่องของการเลียนแบบการบริโภคของชนชั้นกลาง อันนี้เป็นพื้นที่ในเชิงพื้นที่ของการบริโภคในชีวิตประจำวัน และก็อาจจะมีชายขอบอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ กระบวนการทำให้เป็นชายขอบในการดำรงชีวิตที่จะชำระหนี้ ซึ่งคุณอาจจะแบ่งเป็น 2 ประเภทก็ได้ คือ 1. การที่ถูก ธกส. บังคับให้เป็นหนี้ นั่นเป็นการถูกบีบบังคับในระบบสินเชื่อ

กระบวนการถูก ธกส. บังคับให้เป็นหนี้กับที่คุณศึกษา ที่เป็น Focus เป็นนอกระบบ และนอกระบบคุณก็อาจจัดเป็นชั้นๆ ว่า มีการขูดรีดต่อๆ กันหรือเปล่า จากคนที่สามารถผันตัวเองให้เป็นนายทุนเงินกู้ยืมอย่างกำนัน กับอีกชั้นหนึ่งลงไป เช่น ผู้หญิงที่เป็นแคดดี้ คือ มีการทำให้เป็น Marginalization เป็นชั้นๆ อย่างนี้หรือเปล่าที่เป็นกระบวนการพยายามเอาตัวอย่างทั้งหมดที่มีมาจัดประเภทให้ลงอยู่ในกรอบที่เป็นกรอบใหญ่ของการศึกษา คือ กระบวนการ Marginalization คือตัวอย่างพวกนี้มีเต็มไปหมด แต่คุณไม่ได้ขมวด

ดร.จามะรี เชียงทอง : ข้อวิจารณ์สำหรับบทความขึ้นของมธุรส คือ ประเด็นแรก ผู้เขียนอ้างถึงงานของ อ.ชยันต์ วรรธนะภูติ เรื่อง “เขยร้าง-สร้างตัวตน” ในบทหน้า น่าจะเชื่อมโยงงานชิ้นนี้มากล่าวในบทสรุปอีกครั้ง โดยเน้นประเด็น ความ “กล้าหาญ” ของผู้ติดเชื้ก ที่จะเปิดเผยตนเองให้สังคมรับรู้ และยอมรับ สิทธิในการอยู่ร่วมในสังคม

ประเด็นที่สอง ผู้วิจารณ์ยังไม่ค่อยเข้าใจ คำว่า “อัตลักษณ์” ที่ผู้เขียนใช้ว่าหมายถึงอะไร นอกจากประเด็นที่ผู้เขียนบอกว่า “มีลักษณะของการเคลื่อนไหวไปมา” แต่ระหว่างอะไรกับอะไร ? ผู้เขียนต้องการจะบอกว่า (ก) ระหว่างการแสดงคนเป็นผู้คิดเชื่อในบางครั้ง และ “หลบซ่อน” ไม่เปิดเผยตัวตนในบางครั้ง หรือ (ข) ระหว่างรูปแบบการ “ต่อสู้” ต่างๆ เช่น “passive” รักสงบ (เน้นเชื่อมโยงกับวัดในบางครั้ง) หรือ “aggressive” เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิด้วยการแสดงออก ? และ ฯลฯ

ประเด็นย่อย คือ คำว่า “เอชไอวี” กับ “เอดส์” ใช้เหมือนกันหรือต่างกันหรือไม่ ? (ผู้วิจารณ์เคยได้ยินคนถกประเด็นนี้กัน แต่ฟังไม่ค่อยเข้าใจเหมือนกัน)

ดร.อภิญา เพื่องฟูสกุล : ข้อวิจารณ์สำหรับบทความชิ้นของมธุรส คือ การตั้งชื่อหัวข้อย่อหน้านั้น เนื้อความข้างในหลายตอนมิได้ยกตัวอย่างหรือวิเคราะห์ให้เห็น Concept ของการตั้งชื่อหัวข้ออย่างชัดเจน เช่น

ประการแรก หน้า 13 หัวข้อ : โครงสร้างเชิงปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่ม และการสร้างอัตลักษณ์ของผู้คิดเชื่อในบริบทต่างๆ หัวข้อนี้ ข้อมูลเน้นแต่เฉพาะเงื่อนไขและบริบทความซับซ้อนที่ทำให้ชาวบ้านนิยามและประเมินผู้คิดเชื่อต่างกันไปในแต่ละสถานการณ์ ซึ่งก็ดีแล้ว แต่ในส่วนกลไกการสร้างอัตลักษณ์ผู้คิดเชื่อระดับปัจเจก ในผู้คิดเชื่อแต่ละประเภทที่ทำละเมิดในวิธานิพนธ์มิได้ถูกย่อลงมา มิได้ถูกวิเคราะห์ ทำให้ส่วนชื่อหัวข้อที่ว่า “การสร้างอัตลักษณ์” มีแต่ส่วนที่ชาวบ้านสร้างเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เห็นและรู้สึกว่ ภาพรวมจากตัวผู้คิดเชื่อ Passive มากกว่า Active เพราะขาดข้อมูล + การวิเคราะห์ในส่วนนี้

ประการที่สอง เช่นเดียวกัน ในหน้า 22 หัวข้อ : การดำรงอยู่ในชุมชน โดยอาศัยกลไกเครือญาติแบบเดิม ในการจัดระยะและผลิตใหม่ ในความสัมพันธ์กับคนอื่น ข้อมูลและการวิเคราะห์มีแค่ Case คนเจ็บหนัก และเด็กกำพร้า ซึ่งแทบมองไม่เห็นเลยว่า ผู้คิดเชื่อ “จัดระยะและผลิตใหม่” ความสัมพันธ์กับคนอื่นอย่างไร? ไม่เห็นภาพนี้เลย

ดังนั้น ขอให้เพิ่มเติมตัวอย่างที่ให้ภาพผู้คิดเชื่อในแง่เป็นผู้กระทำที่ชัดเจนกว่านี้ มิฉะนั้น จะมองไม่เห็นภาพการกระทำ + นิยามใหม่ของคนชายขอบ

บทสรุปและสังเคราะห์ :
สังคมและวัฒนธรรมของคนชายขอบ

ดร.อนันต์ กาญจนพันธุ์
ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

มีนาคม 2545

1. ความสำคัญของการสังเคราะห์

การสังเคราะห์ภาพรวมร่วมกัน จะทำให้ได้รู้ว่า งานศึกษาแต่ละชิ้นของนักศึกษาอยู่ตรงไหน ในประเด็นปัญหาเรื่องของการเป็นชายขอบ และก็จะได้นำเอามิติที่หลากหลาย นำมาโยงรวมได้อย่างไร และแต่ละงานอื่นอยู่ตรงไหน โยงกันอย่างไร เพราะว่าถ้าเราไม่เห็นภาพรวม คิดว่า การที่จะไปทำให้ประเด็นนำเสนอมีความชัดเจนเป็นประเด็น มีมิติในเชิงการตั้งคำถามกับสังคม มองในเชิงที่ท้าทายกับมุมมองที่เป็นอยู่ได้อย่างไร ต้องมีการกลับมาประเด็นให้มีมุมมองที่แหลมคมขึ้นมาซึ่งต้องทำร่วมกัน เพราะการทำอยู่แต่เฉพาะของตนเอง ไม่ได้แปลว่าจะดีที่สุด ต้องมีมิติ บริบท แสดงความเชื่อมโยงกับงานของคนอื่นๆ แล้วผลสุดท้ายก็จะมาช่วยให้งานของแต่ละคนดีขึ้น

ถ้าเรามองจากมุมมองของสาขาเราอย่างเดียว จะทำให้มองในมุมมองเดียว การพัฒนาปรับปรุงงานให้ดีขึ้นต้องมีหลายมุม แต่หลายมุมแล้วไม่ใช่แปลว่า เราต้องไปทำตามมุมที่เขาเสนอมาทั้งหมด กรณีที่มีคนอื่นมองในมุมอื่นให้เราก็จะสะท้อนให้เราสามารถคิดไปในทางหนึ่งได้ เป็นการได้แง่มุมเพิ่มเติมเพื่อพัฒนาปรับปรุงงาน ภายใต้อาสาหลากหลายของเนื้อหาที่แต่ละคนทำ ที่จริงแล้ว ก็มีความเชื่อมโยงกันอยู่ แต่ว่าจะอย่างไร ก็ต้องค่อยๆ ประมวลกันขึ้นมา

2. กรอบในการสังเคราะห์งานศึกษา

ประเด็นแรก บริบทของงานศึกษา

ในแง่บริบทจะมีอยู่ 3 ลักษณะ งานศึกษาที่เป็นตัวอย่างรูปธรรมที่เราเลือกมาศึกษาไม่ได้มีบริบทอย่างเดียวกัน มีลักษณะของบริบทที่แตกต่างกัน และการศึกษาก็ไม่เหมือนกัน งานของเรามีทั้ง 3 บริบท ก็เรียกว่า น่าสนใจเป็นการเปิดบริบท เปิดพื้นที่แบบใหม่ของการศึกษา ถ้าแบ่งโดยเอาบริบทมาเป็นเกณฑ์จะได้ 3 แบบ ดังนี้

ประเภทที่ 1 บริบทของโลกาภิวัตน์ บริบทของความเป็นรัฐชาติ

เป็นเรื่องของพื้นที่ขึ้นเดิมเป็นเรื่องของตัวตน เป็นเรื่องของความเชื่อภายใต้หน่วยที่ซับซ้อน คือ หน่วยเดิมเป็นเรื่องชุมชน ความเชื่อ ชาติพันธุ์ แต่ต้องไปขึ้นในกระแสที่เชื่อมวรากของชาติ ทุนนิยมและบริโภคนิยม และกระแสโลกาภิวัตน์ ถูกกระแสเหล่านี้พัดพาไปอย่างไรบ้าง ไม่เหมือนการตอบโต้ระหว่างชุมชนกับรัฐชาติ ซึ่งรัฐชาติจะมีนโยบายความเป็นชาตินิยม นโยบายอนุรักษนิยม

ประเภทที่ 2 บริบทของการเปลี่ยนผ่าน

เช่น เรื่อง “ผู้ติดเชื่อ” (บทความของมธุรส) อยู่ในบริบทแบบนี้ ไม่ใช่เป็นเรื่องของชุมชนกับสถานการณ์ภายนอก แต่เป็นเรื่องของตัวตน คือ เรื่องผู้บริโภค ผู้หญิง หรือผู้เป็นโรคเอดส์ ที่อยู่ในการเปลี่ยนผ่านทางสังคม อยู่ในบริบทของการเปลี่ยนผ่านในลักษณะต่างๆ เปลี่ยนผ่านเป็นสังคมบริโภคนิยม แต่ของมธุรสแตกต่าง คือ คนเป็นเอดส์สูญเสียความเป็นคนในลักษณะที่ถูกคิดไปว่าเป็นผู้ไร้ศีลธรรม และเขาคิดมันอย่างไร มองแล้วเหมือนเป็นปัจเจก คือผู้หญิง ความเป็นผู้บริโภค กับความเป็นคนโรคเอดส์ในสถานการณ์ของการเปลี่ยนผ่านเป็นอย่างไร เป็นคนละแบบกัน

ประเภทที่ 3 เป็นบริบทของชุมชน ที่ต้องเผชิญต่อกระแสของรัฐชาติ

ในส่วนหนึ่ง รัฐชาติอาจมีเรื่องกระแสการอนุรักษ์ ก็คือ กระแสของการอนุรักษ์กดดันลงมาจากรัฐชาติในส่วนหนึ่ง เช่น เรื่อง “กะเหรี่ยงกับการกลายเปื้อนไทย” (งานของเปรมพร) ก็คือ กระแสชุมชนกับรัฐชาติ ส่วนของอรรถาเป็นชุมชนกับรัฐชาติ ส่วนงานของวิเศษ มะลิวัลย์ และดาริกา จะเป็นชุมชนกับการอนุรักษ์

งานของแต่ละคนอาจจะอยู่กับคนละจุด เมื่อมาดูในส่วนที่เป็นเรื่องของ การต่อสู้ทางความหมาย ทั้งหมดคือ เรื่องเดียวกัน แต่บางทีการต่อสู้และความหมายไปมองจากตัวพื้นที่บ้าง มองจากการเคลื่อนไหวบ้าง บางคนมองจากความหมายล้วนๆ เช่น กรณี “ผู้หญิงบาร์บิเยร์” (งานของโสภิตา)

ประเด็นที่สอง Concept ความหมายพื้นที่ หรือกระบวนการสร้างความหมาย

สิ่งที่เราทำเป็นเรื่องของ พื้นที่พื้นที่ ซึ่งมันหลายระดับ หลายหลายลักษณะ จึงมีการให้ความหมายเกี่ยวกับพื้นที่มากมาย ในการให้ความหมาย ถ้าหากเป็นการให้ความหมายที่ตายตัว หนึ่ง การให้ความหมายลักษณะนี้จะทำให้ไม่เห็นความเคลื่อนไหว หรือพลวัต เพราะคนจะอยู่ได้ต้องมีพื้นที่ คนกับพื้นที่เป็นเรื่องซ้อนกันอยู่ คือ ความเป็นมนุษย์ต้องมีพื้นที่ที่ตนเองแสดงความเป็นตัวตนของตัวเองออกมาได้ แต่การจะแสดงตัวตนได้หรือไม่ได้ ขึ้นอยู่กับความหมายที่ให้ เพราะฉะนั้น ความหมายที่ให้ ถ้าเป็นความหมายที่ตายตัว จะเริ่มเบียดขับคนให้กลายเป็นคนชายขอบไปเรื่อยๆ

กระบวนการให้ความหมายเป็นไปอย่าง เรื่องของ การสร้างและนิยามความหมาย การต่อสู้ช่วงชิงความหมาย ที่เกี่ยวกับพื้นที่ ซึ่งทั้งหมดอยู่ภายใต้บริบททางสังคม วัฒนธรรม ภาพที่เห็นมีบริบททางสังคม วัฒนธรรม บริบทของโลกาภิวัตน์ บริบทของความเป็นรัฐชาติ ในประวัติศาสตร์ที่เราสร้างขึ้นมานี้ มีบริบทหลายอย่าง ดังนั้น ภายใต้บริบทที่เจอ ความหมายถูกนำไปใช้แล้ว แตกต่างกันไป

เรื่อง “ผู้หญิงบาร์เบียร์” (บทความของโสติตา)

ความหมายถูกทำให้ตายตัว ในความหมายที่ว่า ความเป็นสามี/ภรรยาเป็นอย่างไร เรื่องเพศเป็นอย่างไร จะมีภาพที่ตายตัว ซึ่งภาพที่ตายตัวเหล่านี้จะเบียดขับผู้คนเหล่านี้ให้สูญเสียพื้นที่ แล้วจะค่อยๆ สูญเสียความเป็นมนุษย์ลงไปทุกที ดังนั้น ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว ก็มีการพยายามสร้าง หรือช่วงชิงความหมาย ซึ่งความหมายอันนี้จะมีลักษณะที่เคลื่อนไหว ปรับเปลี่ยน ซึ่งไม่อยู่กับที่

ความหมายเหล่านี้ พื้นที่เหล่านี้ ก็จะกลายมาเป็นตัวตน หมายถึง พื้นที่ที่จะบอกว่าคุณเป็นใครซึ่งก็เกี่ยวข้องกับการสร้างความหมาย และการจะสร้างได้หรือไม่ ขนาดไหนอย่างไร ก็มีเงื่อนไข ซึ่งบางบทความก็ได้พูดถึงบ้าง คือ เงื่อนไขที่ทำให้ความเป็นไปได้ของการเคลื่อนไหวเป็นอย่างไร เงื่อนไขเหล่านี้อาจจะเกิดจากการที่บริบททั่วไปสร้างเงื่อนไขให้ หรือว่า ตัวเองสร้างเงื่อนไขให้กับความสามารถในการที่จะสร้างความหมายให้ได้เพิ่มมากขึ้น

โดยรวมแล้ว เรื่องกระบวนการความเป็นชายขอบ ที่พูดถึง เป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนกับความหมายในการที่จะบอกกับคนอื่นทั่วไปว่า ตนเองเป็นใคร ซึ่งคนเราต้องรู้ว่าตนเองเป็นใคร ไม่อย่างนั้นเราก็ไม่สามารถยืนอยู่ได้ และแสดงบทบาทได้ และไม่รู้จะสัมพันธ์กับคนอื่นอย่างไร แต่ตัวคนก็ไม่ได้เป็นอะไรที่ตายตัว มีหลายมิติ (คนไม่ใช่เพียง 1 คน แต่ หมายถึง ความเป็นคน เช่น ความเป็นผู้หญิง ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ หมายความว่า อันนี้เป็นกรอบที่กว้างที่สุดซึ่งทำให้เห็นความมีจุดร่วมจากงานศึกษาทุกชิ้นได้มาก และเมื่อเราขอย่อยเราก็อาจเห็นความแตกต่างกันมากขึ้น กรอบคร่าวๆ ที่จะโยงงานชิ้นต่างๆ เข้าด้วยกัน จะช่วยให้เราค่อยๆ คืบคลานความคิดให้ตกผลึกได้ เพื่อช่วยให้ทำความเข้าใจกับงานให้มากขึ้น และเมื่อเราดึงออกมาเป็นกรณีแต่ละกรณี ก็จะรู้ว่าอยู่ตรงไหน/อย่างไร

ประเด็นที่สำคัญที่สุด คือ การกีดกัน หรือการผลักดันให้เป็นชายขอบ สรุปแล้วตายตัว คือ กระบวนการคิดป้าย ถ้าเป็นมั้งก็ต้อง แปลว่า ทำลายป่า มั้งถูกคิดป้าย ทำให้ความหมายตายตัว พอตายตัวคุณก็เสร็จ ถ้าคุณตกอยู่ภายใต้ป้ายนั้น คุณก็จะสูญเสียความเป็นมนุษย์หมดหมดพื้นที่ที่จะขึ้น ดังนั้น การที่จะต้องเคลื่อนไหวต่างๆ เพื่อสร้างความหมาย ปรับเปลี่ยน ก็ต้องทำในด้านการต่อสู้ดิ้นรน ก็แล้วแต่ว่าใครศึกษาจากตรงจุดไหน

เรื่อง “ผู้หญิงในป่าชุมชน” (บทความของวิเศษ)

ก็มีการนำเอาคติท้องถิ่นมาใช้ในหลายเงื่อนไข หลายมิติ ไม่ว่า จะเรื่องความเชื่อ ความฝัน เรื่องชีวิต เพราะจริงๆ แล้ว ในความเคลื่อนไหวนั้นใช้หลายอย่าง ถ้าเอาบทความของ Donald Moore มาใช้ จะเห็นว่า เขาพูดถึงในความเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความหมาย มีการนำเอาเงื่อนไขหลายๆ อย่างมาใช้ ทั้งคติท้องถิ่น Social Memory ความทรงจำ และเงื่อนไขอีกอันที่สำคัญ คือ เงื่อนไขในฐานะบทบาทดั้งเดิมที่มี อยู่ วิเศษก็ใช้เงื่อนไขของบทบาทดั้งเดิม เช่น บทบาทที่อยู่ใน Domestic Sphere เช่น เรื่องของอาหาร เรื่องความรู้ ในบทความของ Donald Moore ก็พูดถึง คือ ในเรื่องของผู้หญิงเคยไปเก็บหาของป่า ดังนั้น การที่ผู้ชายไปตกลงกับรัฐตรงนั้น ทำให้ผู้หญิงไม่สามารถไปเก็บของป่า ซึ่งตัวเองเคยมีบทบาทได้ ในขณะที่ผู้ชายออกไปทำงานนอกป่า ก็จะไม่รู้เรื่องในป่าดีเท่าผู้หญิง อันนี้ยังดีกว่าที่มีการเปลี่ยนบทบาท บทบาทของหญิงเขาก็มีอันกับ ผู้ชายอาจมีบทบาทที่ไปทำงานนอกบ้าน

อันนี้เป็นระดับนามธรรม 3 ชั้น ที่เราต้องซ่อนเข้าไป แต่คุณทำแค่ชั้นเดียว เรายังไม่ได้วิเคราะห์ พูดย่างๆ คือ มีระดับนามธรรมหลายระดับที่ซ่อนอยู่กับรูปธรรมที่คุณมีอยู่ งานของคุณพิเศษ ก็เหมือนกัน นำเสนอข้อมูลของรูปธรรมของการเคลื่อนไหว แต่คุณยังไม่ได้ยกระดับนามธรรมขึ้นมาให้ซ่อนขึ้นไปว่าแปลว่าอะไร

เทคนิคแสดงถึงความรู้หลายอย่างผสมผสานกันด้วย ตรงนี้ที่จะต้องดึงออกมา แสดงว่าความรู้มีทั้งความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มาใช้ในการจัดการอนุรักษ์ เกณฑ์ของการให้ความหมายของคำว่า “อนุรักษ์” แต่มีหลายเกณฑ์อาจจะมองว่า แล้วจากชาวบ้านละ เขามองอนุรักษ์อย่างไร ก็มีอีกเกณฑ์ ชาวบ้านเขาอาจจะมองว่า ถ้าหมุนเวียนเอามาใช้ก็อาจจะจะเป็นอีกเกณฑ์หนึ่ง และถึงแม้จะสูญเสียไปหน่อย แต่ว่าธรรมชาติฟื้นฟูตัวเอง ก็เป็นการอนุรักษ์อีกแบบหนึ่ง เช่นว่า แทนที่จะต้องอนุรักษ์โดยการนำของภายนอกเข้าไปใส่ก็ให้ฟื้นฟูตัวเอง ดังนั้น เกณฑ์ของการฟื้นฟู อนุรักษ์มีหลายเกณฑ์เราก็อยากรู้ว่าเกณฑ์ที่มองจากมุมมองวิทยาศาสตร์กายภาพเป็นอย่างไร มองจากมุมมองวิทยาศาสตร์ชีวภาพเป็นอย่างไร แล้วมองจากคติท้องถิ่นเป็นอย่างไร มีหลายเกณฑ์ แต่ไม่ได้ถูกอธิบายเท่าที่ควร ก็เลยอาจทำให้เราไม่ค่อยเห็นภาพว่าเทคนิคที่เรานำมาเสนอ ถ้ามาจากคตินี้คตินั้นทางวิทยาศาสตร์รวมทั้งคติของท้องถิ่นด้วย ที่จริงก็อาจจะเป็นการอนุรักษ์ที่สำคัญก็ได้แต่ไม่ได้มาจากความรู้ชนิดเดียว มาจากผสมผสานความรู้ ซึ่งตรงนี้เราต้องวิเคราะห์ ขกระดับจากข้อมูลที่มีออกมาเป็นการผสมผสานความรู้และถึงจะเป็นเกณฑ์ชี้ความสามารถของการจัดการ ว่าถ้าเราจัดการเพียงใช้ความรู้ฐานเดียว จะมีปัญหามากกว่าเปิดให้คนในท้องถิ่นมีอิสระในการผสมผสานความรู้ได้เองซึ่งจะสามารถเลือกทางเลือกของการอนุรักษ์ในพื้นที่ที่เขาคุ้นเคยชำนาญประสบการณ์มากกว่าให้นักวิจัยไปจัดการ ซึ่งก็อาจเป็นวิธีการอนุรักษ์ที่ดี ลงทุนมาก แต่ฟังเพราะว่าไม่รู้สถานที่ดีพอ ดังนั้น การเปิดโอกาสให้คนมีความสามารถในการเลือกใช้เทคนิคต่างๆ ที่เขามีความสามารถในการเข้าถึงข้อมูลได้ มาปรับปรุง ก็อาจเกิดการพัฒนาวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่นั้นๆ ได้ดีกว่าเป็นต้น

งานของมะลิวัลย์ ก็คือ การปรับตัวผสมผสานความรู้จากประสบการณ์ที่ออกมา แต่ไม่ใช่เป็นการมองการอนุรักษ์อย่างเดียว ที่จริงการอนุรักษ์ คือ การจัดการสภาพแวดล้อมอย่างหนึ่ง เพราะว่าการทำคู่นั่น ไม่ได้แปลว่าเราจะชะลอชะล้าง เพื่อที่จะใช้ประโยชน์ได้หลากหลายมิติ ทั้งส่งน้ำ ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์เพิ่มกลับมาในพื้นที่นั้น ทั้งเป็นการชะลอการชะล้าง ซึ่งการชะล้างนั้นเป็นเชิงมิติดของการจัดการเท่านั้น ดังนั้น การจัดการของภาพที่โยงใยมากกว่า และการจัดการมาจากการปรับตัว ค่อยๆ ผสมผสานความรู้จากแรงกดดันหลายๆ ทาง แต่ต้องนำเสนอออกมาภายใต้กรอบคิดที่ไม่ใช่การมองอนุรักษ์เป็นเชิงเดียว การอนุรักษ์เป็นเพียงมิติเดียวของการจัดการทรัพยากร ซึ่งกว้างกว่านั้น เป็นการปรับเปลี่ยนธรรมชาติ เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตแบบใหม่ เขาอาจจะไม่ได้ตั้งต้นจากการต้องการอนุรักษ์ก็ได้ เขาอาจตั้งต้นจากการต้องการน้ำมา เพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงการผลิตใหม่ ซึ่งต้องเป็นแบบผลิต Intensive คือ กะหล่ำปลี 1 ไร่ ปลูก 4 ครั้ง ซึ่งใช้น้ำมาก จากเหตุผลของการต้องการน้ำมาเพื่อการปรับตัวในการผลิตใหม่ ขยายไปสู่การจัดการอย่างอื่น ซึ่งมีผลทำให้เวลานี้ถ้าไปมองในขั้นสุดท้าย แปลว่า อนุรักษ์ นี่เราเห็นตอนทำเท่านั้นเอง แต่เราไม่ได้เห็นกระบวนการที่มาสู่ตรงนี้ กระบวนการนี้ต้องชี้ให้เห็น นี่ก็คือ สิ่งที่เราจะได้ ไม่ใช่ไปบอกผลสุดท้าย แล้วจะมาถึงงานนี้ของการมกม ประเด็นเป็นน้ำหมือง มาจากการปรับตัวตั้งหลายอย่าง ด้วยเหตุผลที่หลากหลาย

การอนุรักษ์ไม่ได้แปลว่าจะมีความหมายเดียว อาจจะมีเป้าหมายหลายอย่างในการทำอันหนึ่ง ขณะเดียวกันการไปดูแลเพาะร่อนน้ำ ก็ไม่ได้แปลว่ากิจกรรมเดียว เขาทำหลายอันซ้อนกันด้วย คือ กิจกรรมหลายอย่าง ซ้อนกันบนเป้าหมายที่มีหลายอย่าง แต่เราพยายามหาเพียงความหมายเดียวก็ไม่ได้ เราต้องดูการผสมผสานดูเป็นภาพรวม ไม่ใช่ไปเอาจุดใดจุดหนึ่งมาเป็นตัวชี้ จะเกิดการตีความตีความแตกต่างกันไประหว่างนักวิจัยกับผู้คนในท้องถิ่นนั้นได้ ดังนั้น คุณควรจะไปดูระบบ Cropping System หมายถึง มีพืชหลายอย่างซ้อนกันอยู่ อย่างเช่น ถ้าถามเขาปลูกกะหล่ำปลีจะเป็นการอนุรักษ์หรือไม่? เราไปดูเฉพาะกะหล่ำปลี แต่เขาไม่ได้ปลูกกะหล่ำปลีอย่างเดียว ระบบ Cropping System เขามีดังหลายระบบ ดังนั้น การมองว่าเป็นอะไร ต้องมอง Cropping Pattern หมายความว่า การผสมผสานของหลายอย่างอยู่ในหน่วยหนึ่ง ซึ่งมองแต่ละอัน แปลว่าไม่อนุรักษ์แต่มองหลายอันรวมกัน แปลว่าการอนุรักษ์ได้ หรือไปมองพืชทางใดทางหนึ่งก็ไม่ได้ เพราะปลูกหลายอย่าง ขัดกันไปขัดกันมา เหมือนกับการทานตะกร้า จะบอกไม่ได้ว่า แขนวนั้นดี แขนวนั้นไม่ดี แต่จะต้องทานกัน ดังนั้น การทานกันของพืชหลายอย่างในพื้นที่เดียวกัน ถ้ามองทั้งหมดแปลว่าอาจจะมีผลเชิงอนุรักษ์ แต่ไม่ใช่แก่นอนุรักษ์ มี Efficiency ด้วย เพิ่มผลผลิตด้วย ลดต้นทุนของการใช้จ่ายด้วย ชาวบ้านเขาไม่ได้มองอย่างนั้นอยู่เดียว เขามองว่า อยู่ได้ด้วย ลดต้นทุนด้วย ได้ผลผลิตดีด้วย ดินก็ยังอยู่ด้วย หลายๆ ด้านถึงทำให้เมื่อแปลมาสู่การปฏิบัติการของการผลิตแล้ว ก็กลายเป็นการผสมผสานของพืช ซึ่งจะต้องปลูกหลายอย่างเพราะพืชหลายอย่าง เพราะพืชแต่ละอย่างมีลักษณะของ Final ไม่เหมือนกัน ลักษณะการใช้ดินไม่เหมือนกัน

แต่แน่นอน บางคนอาจทำแล้วเป็นระบบที่อ่อนไหวต่อธรรมชาติ หมายความว่า เป็นระบบที่กระทบกระเทือนต่อธรรมชาติมาก บางระบบก็อาจจะต่อสู้กับธรรมชาติได้ดีกว่า อันนี้เป็นเรื่องของวิเคราะห์ แต่ต้องมองภาพรวมอย่างมองจุดใดจุดหนึ่ง หรือพืชใดพืชหนึ่งเป็นหลัก แต่ต้องเอาจากการผสมผสานของพืช วิธีการจัดการ และเป้าหมายของการจัดการมาผสมซ้อนกันอยู่ที่เดียวกัน ถึงสามารถได้ข้อสรุปที่อาจจะตรงกันมากกว่า ตรงนี้ต่างหากที่คิดว่าเป็นความสามารถของนักวิจัย

ข้อมูลของมะลิวัลย์พูดถึงเรื่อง “มลายลิ” ด้วย ต้องทำให้ชัดเจน เพราะจะมี ของเปรมพร ที่ชัดเจนว่า ชุมชนไม่ได้โดดๆ มีความสัมพันธ์กับคนอื่นที่หลากหลาย ขณะเดียวกันภาพของมะลิวัลย์ดีมากเลย เพราะพูดถึงความสัมพันธ์ของคนเมืองข้างล่าง และคนที่อยู่ในป่าดงดิบกว่า คือ มลายลิ ตรงนี้ไม่ใช่ประเด็นใหญ่ แต่ต้องชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงเหล่านี้ว่าการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนและการอยู่ร่วมกัน ต้องมีการส่งอิทธิพลต่อการผสมผสานความรู้ขึ้นมาได้อย่างไร คือ ก็เรียนจากคนเมือง มลายลิ ก็อาจจะมาเป็นแรงงาน มีการแลกเปลี่ยนกัน ถ้าโยงที่จะเป็นต้นทุนให้กันและกัน ในแง่แรงงาน และแลกเปลี่ยนความรู้ คือเราต้องชี้ความสัมพันธ์ของทั้ง 2 ระดับ ดังนี้ แต่ไม่ใช่ว่าเป็นจุดหนักของบทความเท่าไรนัก แต่เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญ ที่ตั้งตรงนี้ออกมา ต้องชี้ตรงนี้ออกมาด้วย เพราะว่าพื้นที่นี้มีความมั่นคงในเรื่องของข้อมูลมาก ดังนั้นถ้าเราดึงออกมา และก็จัดระบบเชื่อมโยงได้ดี ก็จะทำให้งานมีน้ำหนัก และจุดเด่นที่น่าสนใจ

ประเด็นที่สาม Concept เรื่อง Identity

เป็นกรอบใหญ่ที่เราทำ แต่เราทำไปดูประกอบที่แจกล่างกับ แต่อยู่ภายใต้กรอบกลไกเดียวกัน ลองดูความดูที่ละคนจะเห็นชัด ดังนี้คือ

เรื่อง “สินเชื่อแบบผ่อนส่ง” (บทความของลัดดา)

ต้องชี้ให้เห็นว่า อะไรที่ทำให้เขาถูกผลักดัน หรือกีดกันก่อน กรณีนี้เป็นการผลักดันให้เขาคงอยู่ในสถานะ เรื่องของการบริโภคนิยม การบริโภคนิยม ไม่ได้แปลว่า นิยมที่จะซื้อของ คือ ไม่ได้ซื้อแค่ของ แต่ซื้อความหมายที่ ผูกมาด้วยของ ดังนั้น ขั้นตอนของบทความ คุณต้องบอกว่าของที่คุณซื้อรวมกันแล้วแปลความหมายว่าอะไร ความหมายทั้งหมด แปลว่า ชีวิตแบบชนชั้นกลาง ซึ่งเขาในฐานะคนกึ่งเมืองกึ่งชนบท คือ สังคมที่ไม่ได้อยู่ด้วยการ เกษตรอย่างเดียว อยู่ด้วยการพึ่งพารายได้นอกเกษตรและพึ่งอยู่ในระยะเริ่มต้น แต่ความหมายของชีวิตไปผูกติด ไว้กับเรื่องของรสนิยมแบบชนชั้นกลาง ซึ่งถ้าจะทำให้ได้ตรงนั้น คุณต้องมีรายได้อีกชนิดหนึ่ง แต่ว่ารายได้ของ คุณยังไม่ถึงตรงนั้น ดังนั้น ภายใต้กระบวนการถูกกีดกัน ผลักดันให้อยู่ในภาพที่ตายตัวแบบนั้น ในเชิงความหมาย ของการบริโภคแบบชนชั้นกลาง แต่ความสามารถในการหารายได้ เป็นความสามารถของคนที่จะเริ่มต้นเข้ามา อยู่ในการหารายได้นอกเกษตรซึ่งไม่แน่นอน ดังนั้น เขาต้องมาหาพื้นที่ที่เขาจะสร้างความหมาย ในการที่จะดิ้นรน แสวงหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงในรูปแบบของการหมุนเงิน เพื่อที่จะใช้ช่องว่างของพื้นที่ในการเสพรสนิยมแบบ ชนชั้นกลางนั้นให้ได้

ถ้าจะมองอีกด้านหนึ่ง นอกจากรสนิยมของชนชั้นกลาง ก็คือ เขาจะถูกทำเป็นชายขอบ 2 ส่วนด้วยกัน คือ จากความหมายของรสนิยมชนชั้นกลาง ด้านหนึ่ง ถูกทำเป็นชายขอบ อีกอย่างหนึ่ง คือ รสนิยมชนชั้นกลาง นั้นเอง ก็จะมาเป็นตัวชุดรีดรายได้ซึ่งน้อยอยู่แล้วให้มากขึ้นไปอีก คือ ถูกทำเป็นชายขอบในแง่การทำให้คุณต้องผูกติด อยู่กับรสนิยมการบริโภคของชนชั้นกลาง และยังถูกชุดรีดในแง่ของการซื้อของเหล่านั้นแบบเงินผ่อน ก็ยิ่งแพงเข้าไปอีก Double Marginalization ทั้งในเชิงความหมาย และเชิงกระบวนการชุดรีด

อันนี้ในช่วงแรกของบทความ คุณต้อง Establish หมายความว่า เอาข้อมูลของคุณมาขึ้นชั้น มาชี้ประเด็น นี้ให้ชัดเจน ก่อนที่จะมาพูดถึงเรื่องการสร้างความหมายของคุณ การสร้างความหมายของคุณอยู่ในเรื่องการดิ้นรน ภายใต้พื้นที่ที่ที่แทบอยู่แล้ว ในแง่ของไฮเทคหรือญาติ ถ้าขายกับพวกเดียวกันเอง หมุนเวียนเงิน คุณใช้พื้นที่ที่มีอยู่เล็กน้อยอย่างไร เป็นการดิ้นรนของคนที่ไม่มีความรู้พื้นที่ แต่ก็พยายามจะใช้พื้นที่ที่มีอยู่ในลักษณะของการหมุนเวียนนั้น อย่างไร

เรื่อง “มั่งกับฝิ่น” (บทความของอรุณญา)

ทำกระบวนการถูกทำให้เป็นชายขอบในภาพเดียวกัน คือ ถูกคิดป่าย ตีตรา เพื่อกักขังอัตลักษณ์เหล่านั้น ในกระบวนการนี้มีข้อเสนอ คือ อย่างทำให้เป็นทางเดียว คือ ภาพใหญ่เป็นอย่างนั้น แต่ยังมีภาพย่อยที่ยังลักลั่นหรือ ขัดกันเอง ภาพข้างบนเป็นภาพที่เป็นการทำให้เป็นชายขอบ ไม่ใช่เป็นภาพที่เป็นเส้นเดียว (Unilinear) แต่เป็น ภาพที่มีความลักลั่นขัดแย้งอยู่ในตัวเอง ซึ่งบางทีถ้าเราแสดงภาพเป็นลักษณะตายตัวทางเดียวเกินไป เรายุ่เองก็จะ ตายเอง ก็เหมือนกับเราสร้างภาพอีกภาพเท่านั้นเอง ไม่ได้ แปลว่า เป็นจริง เพราะความเป็นจริงลักลั่น ขัดแย้งกันเอง ดังนั้น เราต้องชี้ให้เห็นว่า และในภาพของความลักลั่นขัดแย้งกันเอง คนที่ถูกทำให้เป็นชายขอบ เขาใช้ความลัก ลั่นเหล่านั้น เพื่อสร้างภาพใหม่อย่างไร เพราะในความลักลั่นขัดแย้งกันเอง กลายเป็นพื้นที่ที่ถกเถียงกัน ซึ่งเปิด ช่องไว้ คือ การเปิดที่สามารถหาช่องของความลักลั่นขัดแย้งกันนั้นไปช่องทางที่จะมาเป็น Space ให้การต่อสู้

ในเรื่องของการสร้างความหมายต่อได้ แต่ถ้าเราไปทำภาพด้านเดียวเกินไป เราก็จะเห็นการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่มาจากเงื่อนไขของการนำเอาคติดั้งเดิมเพียงทางเดียว จะเป็นการเอาลักษณะ Ideal อีกอันหนึ่ง มาต่อต้านกับป้าที่มีอยู่ ในขณะที่ในความเป็นจริงมีความสลับซับซ้อนมากกว่านั้น

อรรถนัยยังไม่ได้แยกแยะระหว่างตัวข้อมูลกับการที่จะจัดการกับข้อมูลว่า คุณจะจัดการกับข้อมูลอย่างไร ในการนำเสนอ ไม่ควรจะไปเล่าตัวข้อมูลมากเท่ากับการที่บอกว่า เรากำลังจะจัดการข้อมูลอย่างไร? ในขณะนี้ เราจะวางอยู่ส่วนไหนของการเขียน เราตีความข้อมูลแบบนี้ว่ามีนัย มีความหมายอย่างไร เพื่อที่จะเอาไปวิเคราะห์อย่างไร อยากจะให้นำเสนอในลักษณะอย่างนั้น เพราะอย่างที่บอกว่ากระบวนการจัดการ หรือกระบวนการคิด กระบวนการศึกษาสำคัญ ดังนั้น เมื่อนำมาแลกเปลี่ยนในเวทีนี้ ถ้าหากว่าขณะที่เรากำลังเริ่มคิดที่จะวิเคราะห์ ตีความหมาย เราได้ทำอย่างไรบ้าง กำลังจะแยกแยะอย่างไร ถ้าเราเอาตัวเนื้อหาามาพูดมาก การแลกเปลี่ยนก็ทำได้น้อย แต่ถ้าเราเอาเรื่องกระบวนการคิดมาพูดมาก ก็แลกเปลี่ยนได้มาก แต่แน่นอนกระบวนการคิด พูดไปเฉยๆ โดยไม่มีเนื้อหาของข้อมูล ก็จะโหล่งโหล่ง ดังนั้น ก็คงจะต้องจัดความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการข้อมูลของเรากับตัวข้อมูลที่จะเอามาสนับสนุนการจัดการ ที่เราจะพูดถึง การที่เราจะหยิบยกเอาส่วนใดส่วนหนึ่งมาพูดให้สมคูลก็ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคล ของอรรถนัยก็จะเป็นส่วนที่เป็นตัวข้อมูลมากหน่อย ส่วนการจัดการก็อาจจะไม่มากอย่างที่อยากจะได้

ถ้าจะจัดการ ต้องแยกแยะผืนออกมาอีกหลายระดับ คือ ในระดับของการผลิต ในระดับการบริโภค ในระดับการค้าขาย ในระดับอุดมการณ์ ผืนอยู่ในหลายระดับของระบบความคิด ในสังคมมัยที่คุณพูดอยู่ในระดับของการบริโภค การค้าและอุดมการณ์ แต่คุณไม่เคยเลยในระดับของการผลิต และในการแบ่งยุคของคุณเป็นการแบ่งในเชิงบรรยาย มากกว่าจะแบ่งในเชิงวิเคราะห์ ถ้าแบ่งในเชิงวิเคราะห์ต้องดูว่าผืนในแต่ละยุค และเมื่อแยกผืนออกเป็นหลายระดับที่ว่าแล้วมีการ หมายความว่าในระดับของการปฏิบัติการ ถึงระดับของการสร้างวาทกรรม และในระดับของการที่เอาไปโยงกับความหมาย ในฐานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นหลายระดับซ้อนกัน ดังนั้นถ้าคุณทำงานในลักษณะที่เป็นแนวทาง ระดับที่คุณทำจะยุ่งเหยิงไม่รู้เรื่อง

ยกตัวอย่างเช่น ผืนในระดับการผลิต ไม่ใช่แค่ผลิตผืน แต่โยงใยกับพืชอื่น เช่น เวลาเราไปพูดถึงการผลิตผืน เหมือนกับว่าผืนมักแยกออกมาจากกันอื่น แต่ที่จริงการผลิตโยงใยไปกับการผลิตอย่างอื่น เช่น เมื่อก่อนเราพูดว่า ผักที่มาจากแปลงผืน ดึกว่า มีการให้ความหมายไปกับผืนที่อยู่ในระบบการผลิต คือ ตรงนี้หายไปในที่คุณทำ เพราะคุณไม่ได้ไปให้ความสำคัญกับผืนตอนที่อยู่ในระบบการผลิต คือ ไปเอาผืนอยู่ในระบบการบริโภคเลย ระบบการบริโภค ก็คือ ในส่วนที่เอามาใช้เป็นยา ก็อาจทำให้ลำดับความสัมพันธ์หายไป เพราะผืนอยู่ในหลายระดับ แต่คุณเอามาเน้นบางระดับ ก็ทำให้โยงใยเกี่ยวกับการตีความหมาย หรือการที่จะไปพูดในระดับที่เป็นอุดมการณ์ เพราะทุกระดับคือผืนเหมือนกัน เพราะถูกดึงมาใช้ที่แตกต่างกันในแต่ละจุด แต่เมื่อคุณให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ เป็นแต่เพียงบทแรกของการให้บริบททางประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่คุณไม่ได้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ มิติทางประวัติศาสตร์ ดังนั้นจึงไม่ได้นำเอาความคิดของพื้นที่ที่มีความซับซ้อนในเชิงภาพพจน์ และก็โยงไปกับเรื่องชาติพันธุ์มาใช้อย่างซับซ้อนเพียงพล ในยุคเก่ากว่าปัจจุบัน ดังนั้นก็เลยทำให้ไม่ชัดเจน อันนี้เป็นเรื่องกระบวนการจัดการข้อมูล ในการแยกแยะข้อมูลออกเป็นลักษณะต่างๆ เราจะได้รู้ว่าจากนี้เราได้ข้อมูลมาเพียงพล

หรือยัง ที่จะไปตรวจสอบ เพราะคำถามพิเศษเฉพาะในระบบการบริโภคอย่างเดียว โดยที่ไม่ดูระบบการผลิต ก็จะมีปัญหา

อีกอันที่เป็นปัญหาที่คุณพูด ก็คือว่า เราอยากจะดูพฤติกรรมของชาวบ้านในการต่อต้าน แต่เท่าที่คุณพูดมา คุณให้ความสำคัญกับคำตอบของชาวบ้านมากเกินไป โดยขาดการตรวจสอบว่า คำตอบนั้นอยู่ในบริบทของการผลิตหรือไม่ อย่างไร คือ เราไม่สามารถนำคำตอบของชาวบ้านมาใช้วิเคราะห์การวิจัยได้ทันที เพราะคำตอบมีบริบทและบริบทก่อกำเนิดการแยกแยะของพื้นที่อยู่ในระดับต่างๆ ไม่เหมือนกัน พอคุณมาพูดถึงกับคนที่อายุสูงกว่า 40 ปี หรือฝึกกับคนที่อายุต่ำกว่า 40 ปี เขาคิดอย่างไร อันนี้ก็เป็นอีกอันที่เป็นปัญหา เพราะว่าคุณไปสนใจเฉพาะ Discourse ระหว่างคนมั่งกับคนภายนอก ซึ่งผิดจริงๆ แล้ว ไม่ใช่เป็น Discourse เฉพาะกับคนมั่งกับคนภายนอกอย่างเดียว เป็น Discourse กับภายในชุมชนเองด้วย ซึ่งอันนี้คุณพูดบ้างนิดหน่อย ตรงเรื่องกฎเกณฑ์ของพื้นที่ ดังนั้น คุณต้องบอกว่า Discourse เหล่านี้ Reflect สะท้อนหรือเป็นการต่อสู้กับบริบทของระบบพื้นที่ที่อยู่ในระบบการผลิตระบบการบริโภค ระบบการค้า และระบบอุดมการณ์แตกต่างกันอย่างไร ซึ่งซับซ้อนกว่านั้น ฉะนั้น ถ้าเราไม่ได้แยกระบบพื้นที่ออกมาให้ชัดเจน การวิเคราะห์จะไม่เข้าใจว่าพฤติกรรมที่เขาพูดตรงนี้ Reflect หรือว่าต่อสู้กับความหมายอะไร บนพื้นฐานของอะไร เป็นพฤติกรรมที่เป็นการตีความ หรือตอบโต้ของผู้วิจัยเอง

อยากแนะนำเพิ่มเติมว่า ถ้าแยกแยะสิ่งที่คุณมีจะช่วยให้เรารู้ตัว ทำการวิเคราะห์แบบมีสติ จะใช้ข้อมูลอย่างไร ข้อมูลนั้นอยู่ตรงไหนของระบบคิดของเรา คือการทำงานในด้านการวิเคราะห์ ไม่ใช่หมายความว่าเราจะต้องเชื่อใครทั้งหมด เวลานี้พอเราคิดว่าเป็นพฤติกรรมของชาวบ้าน เราก็เลยคิดว่า ชาวบ้านพูด แปลว่า พฤติกรรมจะต้องเอามาวางให้อยู่ในบริบท ที่เป็นจริงๆ ในบริบทของเวลานั้น ยุคนั้น ช่วงนั้น ดังนั้น คำตอบต้องมีการแยกแยะให้ชัดเจนว่า ได้เห็นภาพคนไม่ใช่มีแบบเดียวกันหมด ตรงนี้ที่สำคัญ ภาพตัวคนต้องหลากหลาย อันนี้ที่เป็นประเด็นของเรา แต่คนเวลานี้ทุกอย่างมองภาพหลายตัวลิดปาย ปัญหาของเราอยู่ตรงนี้ การจัดการข้อมูลนั้น เรามีความเข้าใจ สิ่งที่เราไปเก็บมาแล้วอย่างไร แล้วเราคิดว่าจะแยกแยะอย่างไร และเมื่อแยกแยะแล้วเราจะเอามาสังเคราะห์อย่างไร 3 ขั้นตอนที่อยู่จะได้

ประเด็นที่สี่ การตอบโต้

การตอบโต้ ไม่ใช่ตอบโต้โดยการให้เหตุผลมคคติ เช่น ไปตอบโต้คน ปากกะญูรักธรรมชาติมากมาย ไม่ได้ทำให้คน Convincing แต่ภาพที่ มะลิวัลย์เสนอจะดีกว่า ในแง่ที่ว่า จะชี้ให้เห็นว่า การใช้ที่ดินบนที่สูง ไม่ได้ใช้ไปตามขดกรรม และไร้ปัญญา เขาใช้และทำด้วยสติปัญญา และสติปัญญานั้นไม่ได้หยุดนิ่ง ไม่ได้ใช้จากอดีต แต่มีการผสมผสานและปรับตัวอยู่ตลอดเวลา แล้วสติปัญญาเหล่านั้น ไม่ได้เท่าเทียมกันทั้งหมด บางคนเงื่อนไขไม่ทำให้เขาสามารถทำให้เขาใช้สติปัญญาได้ ก็คือ ทำให้เขาขาดจน หลุดออกมากเกินไป เขาก็ทำไม่ได้ แต่คนที่เขามีโอกาสเข้าถึงทรัพยากร เข้าถึงทุน เขาก็อาจทำได้ และที่สำคัญที่สุด เงื่อนไขทางนโยบายควรที่จะทำให้เขาทำได้ สามารถปรับตัว ผสมผสานความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมาได้ เพราะคนเราไม่ใช่อยู่ไม่ได้ ต้องอยู่อย่างมีสติปัญญา และมีความรู้พัฒนาได้ ต้องอยู่ได้ เวลานี้สังคมไม่เข้าใจคิดว่าคนพวกนี้โง่ ทำอะไรไม่ได้ แต่ที่จริงมีหลากหลาย แต่คนที่รับได้คือ ถ้าถือทำนานขึ้นมันได้ ทำระบบส่วนนี้ หรือได้ผลได้ แสดงว่า เขาก็รับว่ากิจกรรมในการผลิตบนที่สูงเป็นไปได้ แต่ต้องจำกัดอยู่ใน 2-3 ภาพ คือ ทำขึ้นมันได้ กับไม้ผล คือ วนเกษตร ทำไม้ 2 คั้นได้ ก็เพราะ 2 อันนั้น

เขาอยากไปส่งเสริม แต่เราจะชี้ให้เห็นว่า ที่ได้นั้นมากกว่านั้น เราต้องให้ภาพที่หลากหลายของการคิดค้น ตรงนี้ต่างหากที่สำคัญ ในแง่ของยุทธศาสตร์ของการทำงานวิจัย ว่าภาพที่จะออกมาจะนำเสนออย่างไร เราต้องเข้าใจสิ่งเหล่านี้ เราถึงสามารถนำเสนอผลงานของเราให้เป็นที่เข้าใจทางสังคมได้

ดังนั้น ก็จะมาเรื่องที่ว่า การยกระดับในเรื่องของความสามารถในเรื่องของการเรียกร้องสิทธิในการจัดการเองโดยที่ไม่ต้องถูกควบคุมจากภายนอกมากเกินไปนัก เพราะจะทำให้ความสามารถในการค้นคว้าและเรียนรู้การผสมผสานความรู้ด้อยลงไป เพราะว่าการที่ถูกหน่วยงานภายนอกมาเสนอวิธีการต่างๆ มากมาย ก็เท่ากับมาปิดพื้นที่ชาวบ้านในการค้นคว้า เป็นการเบียดขับให้เป็นชายขอบทางด้านความรู้ นั่นเอง เพราะฉะนั้นเราต้องมองหาอะไรที่กว้างขึ้นไปอีก เราจะเห็นได้ชัดเจนว่า ยิ่งรัฐมาเสนออะไรต่างๆ มากมายโดยไม่เปิดช่องให้ชาวบ้านได้มีโอกาสแสวงหา หรือผสมผสานความรู้ทางเลือกเลย ความสามารถในการจัดการของเขา ก็จะด้อยลงไป ทำให้ต้องพึ่งพาความรู้จากภายนอกมากขึ้น ซึ่งต้นทุนก็ต้องสูงขึ้น คนที่ยังจนอยู่แล้วยังถูกทำให้เป็นชายขอบทางความรู้ และยังถูกทำให้เป็นชายขอบทางด้านทุนอีก ก็หมายความว่า คนที่ยังจนอยู่แล้วยังถูกทำให้จนลงไปอีก เหมือนกับกรณี “สินเชื่อแบ่ผ่อนส่ง” ของลัดดา ที่ถูกทำให้เป็นชายขอบซ้อนกันหลายชั้น ทั้งชั้นความหมายและชั้นถูกขูดรีดแรงงาน

ดังนั้น เวลาเราดูกระบวนการ ถ้าดูทั้งหมดเป็นกระบวนการความเคลื่อนไหวความเคลื่อนไหวต่างๆ เหล่านี้ก็จะไม่เป็นทางเดียว อย่างเช่น กรณีคนที่ทำ Shifting ได้มาก คือ ของโสภิตา ที่ทำให้เห็นว่าในความหมายบางครั้งที่ตายตัวไม่ได้แปลว่าการสร้างความหมายจะตายตัว แต่อาจเปลี่ยนเงื่อนไขไปแล้ว เช่น ถ้าเขาอยู่กับผัวใหม่ ความหมายของการเป็นสามีภรรยาแบบเดิมเขาจับไม่ได้ แต่เมื่อเขาได้ไปดินรนต์อู่ และกลายเป็นผัวเมียอยู่ในเยอรมัน ก็เป็น Concept ผัวเมียแบบเดิม แต่เปลี่ยนบริบทเดิมไป แล้วทำไมจับไม่ได้ เพราะอะไร เพราะความสัมพันธ์มีการปรับเปลี่ยน ดังนั้น ความเคลื่อนไหวไม่ได้แปลว่าเป็นทางเดียว ทั้ง Shifting ทั้งมีการวกกลับได้

ตรงนี้เป็นประเด็นที่เราจะต้อง Identify ออกมาให้ได้ว่า เงื่อนไขตรงไหนถึงปรับได้ เพราะไม่อย่างนั้นแล้ว การศึกษาในเชิงชายขอบอาจทำให้เรารู้สึกว่า ดันชาวบ้านไปสู่ความเป็นชายขอบมากขึ้น นอกจากว่ากระบวนการทางสังคมทั่วไปจะทำให้เป็นชายขอบ นักวิจัยเองยังคอกย้ำความเป็นชายขอบเข้าไปอีก ทำให้คนไม่มีทางออก แต่จริงแล้วมีการดิ้นรนหลายลักษณะ ซึ่งงานต่างๆ ที่เรามีแล้วแต่เป็นการนำเสนอ กรณีศึกษาของความหลากหลายของวิธีการดิ้นรนต่างๆ มีวิธีหลากหลายภายใต้บริบทที่แตกต่างกันของ 3 ประเภทข้างต้น

เรานำเสนอวิธีการของผู้คนที่ทำได้อย่างหลากหลายช่วงชิง หยิบจวบ อันนี้เป็นการผสมผสานความรู้ที่หลากหลายภายใต้ปรากฏการณ์จริง เพราะสิ่งที่เราเสนอภาพของการเคลื่อนไหวมานี้ เป็นปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ปฏิบัติการในเรื่องของการผลิต การอนุรักษ์ การเคลื่อนไหวซึ่งเป็นเรื่องที่คุณศึกษาเรื่องปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้คนต่างๆ ที่ต้องดิ้นรนต่อสู้ เพื่อการผสมผสานความรู้หลายแบบ แล้วก็มี ความหมาย เช่น

เรื่อง “กะเหรี่ยงกับการกลายเป็นไทย” (งานของเปรมพร)

การเปลี่ยนมาเป็นไทย เรามองเหมือนว่า การเปลี่ยนมาเป็นไทย คือ การเปลี่ยนเพียงรูปแบบ เราเน้นที่รูปแบบ ซึ่งรูปแบบ ก็คือ พื้นทีทางกายภาพ แต่ที่จริงแล้ว การเปลี่ยนมาเป็นไทยเปลี่ยนความหมายไม่ใช่แค่รูปแบบ ความหมายที่ให้กับคำว่าไทย ให้ไม่เหมือนกับในแต่ช่วง บทที่เปลี่ยนความหมายอาจแปลว่า บทบาทเปลี่ยน

ไป หรืออาจแปลว่าเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เพราะความเป็นไทย ไม่ได้แปลว่า รูปแบบ ไม่ได้หมายความว่า นับถือพุทธ ไม่ได้แปลว่า พูดภาษาไทยได้อย่างเดียว แต่ความเป็นไทย แปลว่า มีบทบาทมีอำนาจบางอย่าง ถ้าแปลอย่างนี้จะเข้า Concept ของ Condominus ที่พูดว่า Thai-isation คือ เป็นการยกสถานภาพทางสังคม ดังนั้นสิ่งที่เราศึกษา คือ กรณีของการเปลี่ยนเป็นไทย แสดงถึงการสร้างความหมายใหม่ที่หลากหลายอย่างไร ของคนปกาเกอญอในสถานการณ์ ช่วงเวลาที่แตกต่างกัน และคนที่อยู่ในกลุ่มแตกต่างกัน คนจน ธรรมดา ผู้หญิง ผู้ชายคนที่เป็นผู้นำในสังคม เขาใช้กระบวนการเปลี่ยนเป็นไทยในความหมายที่แตกต่างกันอย่างไร ซับซ้อน ซึ่งคุณก็อาจเอามาตรวจสอบทฤษฎี อย่างทฤษฎีของ Condominus เขาพูดเฉพาะว่าการเปลี่ยนเป็นไทย แปลว่า เปลี่ยนสถานภาพทางสังคม เขาให้ความหมายเดียว แต่ของเรามากกว่านั้น ดังนั้น งานศึกษาของเราก็สามารถเอามาใช้ตรวจสอบทฤษฎีที่มองจากมุมเดียวได้ และการพูดถึง Thai-isation ก็อยู่ในหนังสือที่ Andrew Turton เป็น บ.ก. เรื่อง *Savagery and Civility : Social Identity in the Thai State* ซึ่งมีบทความหลายบทความที่พูดถึงเรื่องนี้ และอาจารย์ได้วิจารณ์หนังสือเล่มนี้ไว้ในวารสารสังคมศาสตร์ก่อนหน้าเล่มปัจจุบัน

เราทำเรื่องนี้ ถึงแม้ว่า เราไม่ได้ทำในเชิงทฤษฎี แต่เฟลอิญมีคนเขียนไว้ก่อนแล้วเขามองว่า Thai-isation แปลว่า การเปลี่ยนสถานภาพทางสังคม เราก็อยากจะตรวจสอบว่าเป็นจริงหรือไม่ ในสถานการณ์ของเรา อาจเป็นจริงเฉพาะบางเงื่อนไข ไม่เป็นอีกบางเงื่อนไข เพราะสถานการณ์ที่เราพูดมาซับซ้อนกว่านั้น ดังนั้น การมองแต่เพียงว่าความเป็นไทย แปลว่า สถานภาพอย่างเดียวก็คงใช้ไม่ได้ทั้งหมด จะทำให้เท่ากับว่า งานวิจัยของเราซึ่งตรงนี้ เราจะเอามาวิเคราะห์ในบทสรุปก็ได้ว่า การมองการเปลี่ยนเป็นไทยเฉพาะในแง่มุมการเปลี่ยนสถานภาพอย่างเดียว ไม่ครอบคลุมกระบวนการนี้ทั้งหมดที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เราศึกษา

อันนี้จะทำให้เราได้พัฒนาความรู้ เรื่องของการเปลี่ยนเป็นไทยเพิ่มมากขึ้น เพราะความรู้ไม่ใช่เป็นเรื่องของการการคิดใหม่ได้ทั้งหมด แต่เป็นเรื่องของการสะสมความรู้ อภิเษก ตีความ วิพากษ์วิจารณ์กันเดิม ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เพิ่มมากขึ้นความรู้เกิดจากการโต้เถียงกันค่อนข้างมาก ดังนั้น ที่เราจัดเวทีโต้เถียงก็เพื่อให้มีการพัฒนาความรู้เพราะถ้าไม่มีการโต้เถียงต่างคนต่างทำ ก็จะย่ำอยู่ที่เดิม

เรารู้สึกผิดหวังกับสังคมวิชาการในเมืองไทยมาก เพราะว่าการโต้เถียงทางความคิดมีน้อย และทุกคนพยายามเอกอภกันไปในทางเดียวกันหมด ก็เลยทำให้การพัฒนาทางวิชาการ โดยเฉพาะด้านสังคมศาสตร์ในเมืองไทยล้าหลัง คือ ไม่สามารถพัฒนาได้เต็มที่เท่าที่ศักยภาพ คนมีศักยภาพเยอะ แต่ปรากฏว่า ไม่ได้ใช้ศักยภาพนั้นอย่างเต็มที่ เนื่องจากมีกระแสความคิดที่พยายามให้คนคิดไปในทางเดียวกันหมดมาก ทั้งๆ ที่การคิดอย่างนั้นเป็นการสร้างความเป็นชาชขอบทางวิชาการ คือ ปิดกั้นพื้นที่ทางความเคลื่อนไหวของความรู้

ในทุกบทความ สามารถยกได้ทุกระดับ เพียงแต่จะทำหรือไม่ แต่ไม่ใช่หมายความว่า ต้องทำถึงระดับอุดมการณ์แปลว่าดี ถ้าคุณทำในระดับไหนดี ก็ดีได้ทั้งนั้น ไม่อยากบอกว่า ต้องทำทุกระดับ แต่ทำในระดับที่เราอยากจะทำให้ดี ก็ใช้ได้ เพียงแต่ว่า เวลาเราจะต้องให้รู้ว่ามีหลายระดับ เพราะว่าสิ่งที่เรายังติดขัด ยังทำไม่ได้คล่องแคล่ว ก็คือการแปลความหมาย จากระดับหนึ่งไปสู่ระดับหนึ่ง เราติดอยู่กับระดับใดระดับหนึ่งมากเกินไป โดยที่ไม่ได้สนใจยกระดับไปให้มากนัก แม้ในระดับที่ทำอยู่อาจจะใช้ข้อมูลที่มีอยู่ได้ไม่เต็มศักยภาพ

ใน Paper ลี้กษานม ของสันติพงษ์ ที่ถามว่า เรามีความจำเป็นในการให้ชุดความหมายก่อนที่จะถูกทำให้เป็นสินค้าหรือไม่? ก็คือ เป็นลักษณะของการให้ภาพตายตัวอีกอันนึงแล้ว ต้องคิดตรงนี้ แต่ถ้าคุณให้ในลักษณะที่คุณให้มา

แล้ว ก็คือ ให้เป็นพัฒนาการของการเปลี่ยนความหมาย ไม่ใช่เป็นในเรื่องของการเป็นภาพก่อนหน้านั้น แต่เป็นพัฒนาการของความหมายที่พัฒนามาโดยให้เป็น Schematic คือ ให้เห็นว่าภายใต้รัฐราชาธิราช และภายใต้รัฐชาตินิยม หลังอาณานิคม และภายใต้รัฐสังคมนิยม และภายใต้รัฐสังคมนิยมในบริบทของโลกาภิวัตน์ คือ ให้เป็น Schematic คือ ให้ในเชิงโครงสร้างมาคร่าวๆ ว่าพัฒนามาอย่างไรบ้าง แค่นั้นๆ 3-4 หน้า ในบทความ ในที่นี้ประมาณ 7-8 Paper เริ่มต้นจากเรื่องพัฒนาการ แต่พัฒนาการหลังจากที่ทำมาแล้ว ไม่ปรากฏว่านำมาใช้ในการวิเคราะห์ตอนท้าย ซึ่งตอนนี้เป็นปัญหา

ดังนั้น ควรทำด้านพัฒนาการของการให้ความหมายต่างๆ เหล่านี้ ในลักษณะที่เป็นพัฒนาการและดูว่าภายใต้สถานการณ์ ปัจจุบันมาช่วงชิงความหมายในลักษณะที่เอาความหมายต่างๆ ที่เคยมีในอดีตกับความหมายที่สร้างใหม่ในปัจจุบันมาช่วงชิง มาผลิตใหม่อย่างไร นี่คือ ประเด็นที่อยากจะเห็น คือ ภายใต้การเปลี่ยนบางตัวเป็นสินค้า เช่น คุณูปถุเฉพาะการคิดป้าย หรือการสร้างป้าย ก็เป็นอันหนึ่งที่ทำให้สินค้า หรือภาพเดี่ยว หรือภาพเชิงลบ การคิดป้ายมีหลายมิติ การคิดป้ายทำให้เป็นลบ ทำให้ตายตัว ทำให้เป็นสินค้าขายได้ คือ ทั้งหมดแปลว่า Fetishism หรือที่เรียกว่า Rectification คือ ทำภาพที่หลากหลายให้ตายตัว ดังนั้นภายใต้สถานการณ์ประจำวัน และการที่ทำให้เป็นอย่างนี้ ทำให้คนสูญเสียความเป็นมนุษย์ดังนั้นก็จะมีการต่อสู้ การสร้างความหมายเป็นกระบวนการต่อสู้ดิ้นรน กระบวนการต่อสู้เหล่านี้อาจจะมี ความหมายจากเดิมที่เคยมีมา แต่นำมาเปลี่ยนความหมายใหม่ เช่น ชาวบ้านเอาเรื่องการบวชป่า มาเปลี่ยนความหมายใหม่ในกระบวนการต่อสู้ คือ กระบวนการต่อสู้ด้านหนึ่ง คือ Practice อีกด้านหนึ่งคือ Discourse (ถ้าจะเอาเป็นทฤษฎี) ภายใต้สถานการณ์ Rectification

ใน Discourse ของคน มีการผลิตใหม่ สร้างใหม่ เปลี่ยนความหมายใหม่ ซึ่งก็อาจนำภาพเก่าๆ มาใช้ก็ได้ และแปลความหมายใหม่ ดังนั้นในเวทีของการดิ้นรน ต่อสู้มีความหลากหลายเพราะภาพไม่ได้เป็นภาพเดียว เพราะภาพเดียวทำให้เราสูญเสียความเป็นมนุษย์ มนุษย์ต้องการมีที่หลากหลาย เพราะจะทำให้เราเปลี่ยนบทบาทได้หลายอย่าง ซึ่งตอนนี้ก็แสดงถึงความเป็นมนุษย์ คือ ความเป็นตัวของตัวเอง มีความสามารถในการเรียนรู้ แต่ก็มีสถานการณ์ที่เลวร้ายที่สุดของความมนุษย์ คือ ถูกบีบคั้นศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ลงไปมากที่สุด การดิ้นรนก็จะเป็นในลักษณะหน้าในบริบทอย่างนี้

ในบริบทของชุมชนกับรัฐชาติ การต่อสู้ก็ไม่หนักเท่ากับคนที่เป็ปัจเจกที่อยู่ในสภาพการณ์อย่างนั้น และเช่นเดียวกัน ในเวทีของโลกาภิวัตน์ Localization ที่เกิดขึ้น คือ ภายใต้สถานการณ์ ภาพทั้งหมดหลุดไปจากการควบคุมของคนท้องถิ่น ประเด็นของหลวงพระบาง ทั้ง 2 อัน เป็นความเชื่อท้องถิ่น แต่หลุดลอยไปจากการควบคุมของท้องถิ่น หรืออย่างผ้า หรือความเชื่อเดิมเคยอยู่กับท้องถิ่น แต่ถูกตัดขาดออกไป เพราะไปอยู่ในตลาดของโลกาภิวัตน์ ไม่ยึดติดแม้แต่ประเทศ ดังนั้น แม้คำที่พานมก็ไม่แน่ใจว่าจะขายที่เมืองไทย หรือที่ไหน เพราะหลุดไปจากบริบทของพื้นที่แล้ว หมายความว่า ภาพตัวคนนั้น หลุดไปเหนือการควบคุมของท้องถิ่นไปแล้ว ก็คือ เป็นสินค้าใช้แล้ว เป็นขี้หั่นไป ดังนั้น ภายใต้สถานการณ์ที่หลุดไปจากการควบคุม คนในที่นี้จะควบคุมได้หรือไม่อย่างไร ต้องสร้างหรือดิ้นรนอย่างไร อันนี้เป็นประเด็นที่ต้องพิจารณา

กรณีการอนุรักษ์ การไปหยิบเอาเฉพาะภูมิปัญญาอนุรักษ์ หรือเอาเฉพาะแค่ป่าชุมชน มาอธิบายก็ไม่ได้ ถ้าเป็นงานศึกษา “มั่งกับการอนุรักษ์” (ของมะลิวัลย์) ก็ต้องให้ภาพของระบบของการจัดการ ทำให้ระดับชุมชนและปัจเจก อย่างกรณี “ฝันกับมั่ง” (ของอรุณญา) ก็ต้องเป็นเรื่องของกระบวนการตอบโต้ ไม่ใช่เอากรณีใด

กรณีหนึ่งมาชี้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หมายความว่า Practice มีหลายวิธีการที่จะนำเสนอ คือ ต้องหา Concept ที่กว้างกว่าการตั้งเอากรณีใดกรณีหนึ่งมาชี้

ดังนั้น การวิเคราะห์ต้องมองเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) ระบบการจัดการเป็นภาพรวมทั้งหมด 2) ระดับปัจเจกกับชุมชนนั้น ต้องมองเป็นกระบวนการโดยมองอย่างเชื่อมโยงกัน ซึ่งในกระบวนการนั้นอาจจะไม่เป็นทางเดียวกันหมด เช่น

“ฝันกับมั่ง” (ของอรุณญา) ในส่วนหลังที่คุณแยกแยะคนเป็นหลายกลุ่ม อาจจะใช้ได้อยู่แต่อันที่เป็นภาพจากความเชื่อ การตีความเรื่องของความเชื่อ ส่วนแรก อันนั้นอาจยังอ่อน คุณไม่ได้บอกว่าเขาทำกับใคร และคุณทำเหมือนกับว่าสิ่งที่เขาทำในหมู่บ้านนั้น คนอื่นรับรู้หมด ดังนั้นจะเป็นการตอบโต้ได้อย่างไร ในเมื่อทำเฉพาะในบ้าน ต้องมีรูปแบบ อาจจะไม่ใช้วาทกรรมกับภายนอก อาจเป็นวาทกรรมกับภายใน อำนางของ Yoko Hayami ที่เขาศึกษาปกากะญอที่วัดจันทร์ เขาพูดถึง Discourse กับคนในชุมชนเองด้วย ซึ่ง Discourse มีหลายมิติทำกับภายใน และภายนอกด้วย Discourse แปลว่า การสร้างความหมาย หรือการผลิตความหมายเพื่อสร้างความจริงในการกำหนดความสัมพันธ์เข้าอำนาจ คือ ไปเปลี่ยนว่าเราควรจะมีความสัมพันธ์อย่างไร เป็นการไปบอกว่ามั่งเป็นศัตรูของป่า ก็ทำให้คนมั่งหมดสิทธิที่จะได้รับสิทธิในการอยู่ในป่า ซึ่งเป็นการกำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ดังนั้นการไปสร้างความหมายมักมีผลต่อการกำหนดความสัมพันธ์ว่าจะเป็นอย่างไรมากกว่า

“กะเหรี่ยงกับความเป็นไทย” (ของเปรมพร) ก็เหมือนกัน การเป็นไทยก็เป็นการสร้างความหมาย คนมีอำนาจก็สร้างอย่าง คนไม่มีอำนาจก็สร้างอย่างด้วย การสร้างความหมายอย่างไร ก็จะทำให้เขาสามารถปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับคนกลุ่มอื่นๆ ได้แตกต่างกัน ในแง่ Concept ทางสังคมศาสตร์ เราเรียกทั้งหมดว่าเป็น Discourse ดังนั้น Discourse ก็เป็น Concept กว้างๆ ที่เป็นเครื่องมือทางความคิดให้กับเรา ในการไปประมวลข้อมูลของเรา ให้มีความกระชับชัดเจนนั้น เราจะอธิบายได้อย่างไร

“ล้อผานม” (ของต้นติพงค์) กระบวนการแปะป้าย มีความลึกลับ ขัดแย้ง เมื่อพิจารณาคนที่ Actor แต่ละตัวการนำเสนอให้มีชีวิตชีวา สามารถทำได้ด้วยกรอบที่ให้ไปแล้ว ก็ช่วยทำให้ความยาวของบทความลดลงไป อย่าลืมว่าการพูดหรือเขียน หนังสือครั้งหนึ่ง ก็พูดประเด็นหลักๆ ได้ไม่กี่อัน ดังนั้นคุณต้องตัดสินใจว่าเรื่องที่คุณจะเขียน จะเอา Concept หลักๆ สักกี่อันที่จะแสดงออกมา อันอื่นๆ ก็เป็นแค่เพียงบริบท คุณมีบริบทชัดเจนแล้วในบทที่สอง ให้บริบทให้ภาพของคน คนที่เคลื่อนไหวต่อสู้กับความหมาย ความหมายมีเรื่องอะไรบ้างก็นำออกมา

อย่างกรณี “ผู้หญิงกับป่าชุมชน” (ของวิเศษ) บทที่ 3 ของคุณ สามารถแยกได้เป็น 2-3 บท เป็นอย่างต่ำคือแยกเป็น 2-3 หัวข้อ ตาม Concept ที่กล่าวไป แค่นั้นพอแล้ว

คุณต้องมีประเด็นหลักและอันอื่นเป็นประเด็นรองที่เสริมกัน คือเวลาพูดอะไร คุณอย่าทำระดับความสำคัญเท่ากันหมด คุณต้องมีประเด็นหัวหอกหรือประเด็นนำ และประเด็นอื่นๆ อันนี้ก็เป็นวิธีการนำเสนอในบทความที่สั้นๆ ให้มีชีวิตชีวา

ในงาน “มั่งกับการอนุรักษ์” (ของคาริกา) ทำดีที่สุดแล้ว เขาช่วงชิงพื้นที่ของหมู่บ้านคอยปุย โดยกรมป่าไม้ก็พยายามที่จะให้พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ป่า ในขณะที่เดียวกัน ชาวบ้านก็ตอบโต้ หรือพยายามหาทางเลือก ในขณะที่เดียวกันคนเมืองขอมหวังตรงนี้ยังขายได้ เขาก็เข้าไป แสลงนัยว่า ประเด็นทางกายภาพเหมือนกับว่าคนอื่นไปตีความแทนเขา ประเด็นที่เราสนใจ ก็คือว่า บอกหน่วยวิจัยว่าคนที่เรากำลังไปศึกษาเขาอยู่เขาเกิดอย่างไร ที่เราบอกคนอื่นก็คือ

ว่า คนเรามีความรู้สึกนึกคิด การศึกษาวิชาที่ผ่านมาแต่เดิม เราไม่เห็นคนอยู่ในสายตา ก็หมายความว่า ไม่ได้สนใจเลย ว่าเขาคิดอย่างไร และรู้สึกอย่างไร เอาแต่ภาพปรากฏไปขัดใส่เขา แล้วก็บอกคุณปลูกต้นไม้ สวนต้นไม้เป็นเพียงภาพสุดท้ายที่เราเห็น แต่กว่าจะมาเป็นสวนต้นไม้ เขาได้ลองอย่างอื่นมาสารพัดอย่างแล้วภายใต้เรากดดัน และคุณก็ให้ภาพมาแล้ว จับเขาเปลี่ยนไปอย่างโน้น ซึ่งถ้าไม่ให้ปลูกเขา เขาก็ขายของ เขาก็ลองแล้ว คุณต้องให้ภาพของเขาว่า เขามาขายก็มีเพียงบางกลุ่มที่ขายได้ บางกลุ่มก็มาซื้อที่ดินข้างล่างปลูกข้าวแล้ว คือ การเห็นที่ดินใกล้เมือง บนคอกมีทั้งปัญหา ข้าวอ่อนและข้าวดี แต่ก็มีข้อดีบางอย่าง คือ ใกล้ศูนย์อำนาจ ต่อรองได้ ช่วยสนับสนุนด้วย ขณะเดียวกัน ก็เพิ่มทางเลือก คือไม่ต้องพึ่งพาพื้นที่เกษตรอย่างเดียว สามารถออกมาค้าขายหรืออยู่นอกภาคเกษตรได้ แต่ไม่ใช่ทุกคนที่สามารถเลือกทางเหล่านี้ได้เท่ากัน บางคนมีการต่อรองเข้าถึงทรัพยากร เข้าถึงอำนาจได้มากกว่า ก็มีอิสระส่งลูกมาเรียนมาซื้อพื้นที่ข้างล่างลงมาค้าขายได้ ดังนั้น คุณต้องชี้ให้เห็นภาพของการดิ้นรน ภาพที่หลากหลายของคนมันว่า ท่ามกลางแรงกดดันเหล่านี้เขาก็ทำทางเลือกได้ตามที่เงื่อนไขของแต่ละคนที่มีมา

ต้นไม้เป็นแค่เพียงทางเลือกหนึ่ง ซึ่งคุณก็บอกว่า ถ้ามีที่ที่ดีกว่าเขาก็ไม่แคร์กับต้นไม้ แต่ในสถานการณ์ที่ไม่มีทางเลือก อันนี้ก็เป็นทางเลือกหนึ่ง ซึ่งจะอนุรักษ์หรือไม่มันเขาก็ไม่รู้ แต่ที่ที่คุณให้ภาพนั้นยังไม่เต็มทั้งหมด ซึ่งจริงมีมากกว่านั้น คุณไม่ได้ให้ภาพด้านลึกของคน คุณให้ภาพด้านที่เห็นของคนเท่านั้นเอง ทำให้เราไม่สามารถสังเคราะห์ประมวลภาพข้อมูลออกมาเพื่อให้เห็นความหลากหลายในนั้น ความหลากหลายของยุทธวิธีของการดิ้นรนต่อสู้ของผู้คน ซึ่งถ้ามีเงื่อนไขที่เหมาะสมเขาจะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นเลย แต่เวลานี้เราปิดทั้งเงื่อนไข ปิดทั้งโอกาส ปิดทั้งช่องทางคนเราเมื่อถึงทางตันก็เป็นอย่างที่เราเห็น ดังนั้น ผลของการเป็นไร้ต้นไม้จำนวนมาก เป็นผลของการปิดเงื่อนไข ปิดภาพหนึ่ง ที่เหลือก็คือ การทำลาย อันนี้เป็นภาพใหญ่ๆ ที่ต้องการจะชี้ให้เห็น

ดังนั้น ถ้าเราต้องการจะเปลี่ยนตรงนี้ เราต้องบอกว่า ที่จริงแล้วเขามีทั้งความหลากหลาย เงื่อนไขถ้าเปิดจะเป็นทางอื่น แต่เนื่องจากพื้นที่ที่เปิดให้แคบเต็มที ภาพที่เห็นที่จะทำได้ดีที่สุดมีน้อย แต่ทำไมเราไม่ขยายภาพนั้น ซึ่งจะขยายได้อย่างไรก็ต้องเปลี่ยนเงื่อนไข เช่น ให้เขามีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น เปิดช่องทางให้เขาเลือกได้มากยิ่งขึ้นก็จะเปลี่ยนไป อันนี้คือความรู้สึกนึกคิดอันหนึ่ง ภาพอย่างนี้ที่เราต้องการ

นี่แหละคือ บอกคนซึ่งคนพูดได้ นักวิจัยพูดอยู่คนเดียวก็ไม่ได้แน่นอน ต้องให้ชาวบ้านเขาพูดบ้างในงานของเราที่ อ.สันติธา พูดว่า เอาคำของชาวบ้านมาเขียนบ้าง ถ้าคุณเอาคำนั้นมาใส่ หมายถึง คนและความหมายที่เราพูดถึงกัน ซึ่งคุณยังใส่คำที่ชาวบ้านพูดไม่มากพอ คุณพูดแทนเขาหมดก็ลำบาก ดังนั้นไม่เกี่ยวกับที่ว่าเราเรียนกายภาพมาหรือไม่ได้เรียนมา อยู่ที่ว่าเราจะเป็นักวิจัยอีกคนหรือเปล่าที่ปิดปากเขา ถ้านักวิจัยเปิดให้เขาพูดบ้างภาพจะเปลี่ยนไป วิธีคิดมุมมองในการนำเสนอก็จะเปลี่ยนไป ดังนั้นภาพที่มาจากวิทยานิพนธ์ของเรา ก็เป็นภาพที่จะชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายต่างๆ มากมายในสังคมของเรา ที่จะทำให้ผู้คนเริ่มที่จะหลุดออกไปจากภาพเชิงเดี่ยวที่ถูกสร้างมาเป็นเวลานานมากขึ้นเรื่อยๆ ถึงแม้จะไม่ง่ายแต่จะค่อยๆ ทำภาพที่หลากหลายให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ให้มี Focus มากขึ้น ไม่ควรปล่อยให้มันเป็นแค่เพียงภาพที่กระจัดกระจายอยู่ โดยที่ไม่ได้นำเสนอต่อสังคมเท่าที่ควร

บริบท

1. ชื่อนของหน่วยสังคม (โลกาภิวัตน์)

2. การเปลี่ยนผ่าน

3. ชุมชนกับรัฐชาติ

